

ДИМИТЪР МАНТОВ ХАЙДУШКА КРЪВ

chitanka.info

На вехтите войводи от Тревненския балкан
Авторът

(...в старите книги е записано, че даскал Тодор от Трявна станал не само хайдутин, ами и хайдушки войвода.)

Менци тракат край кладенци.

Кучета лаят на хайдугщина.

Не е това песен, не се ловете за думите, братя колибари.

Вълчи езици, грапави като изхабени кремъци на диканя, дерат брадясалото лице на войводата. Болката от безкръвните рани се одщежда в гърдите, спира дъха и сковава мислите.

... Знам ви аз, гладни мърши. Искате в кръв да натопите мръсните си муцуни. Ама няма, няма да ви огрее вашето вълче слънце. Който кръв е проливал, знае да цени своята ...

Одърът стене под ранения войвода.

Войвода... Никакъв войвода не е вече без дружина. Изтрепаха ги поганците на връх Гергьовден, когато се събраха под хайдушкия Венец да изровят сабите и кремъклийките, да се закълнат по стар обичай и да развеят зеления байрак.

Ах, съдбо, съдбо!

На пазара агнешките кожи са повече от овчите.

Някой прошепва в ухото на ранения:

— Добре хвърча, войводо, ала зле кацна!

Змийската риза съхне между камъните. Щом се сгърчи на кравай, баба Тушана ще я вземе и ще я сложи в чутурата. Нощем, на месечина ще я чука с ръждясало черясло, ще шепне тайни думи и ще се киска тихо с беззъба уста.

Неведнъж е чувала Виша тоя кикот. Разсъни се, видя, че вън е огряла месечина и като се послуша, цялата започва да трепери. Не от страх — дъщеря е на поп Маня, от чието име само се сепваха колибарите. Убиха го тревненци от мъст и злоба, прогониха единствената му щерка в планината, ама няма да я уплашат! И никакъв кикот — на вампир дори — не ще я накара да побегне.

Где ли ще иде... На sluка попадна тук, при знахарката. Беше тръгнала да се хвърли в някоя пропаст да изчезне и последната издънка от Попманювото коляно.

(... за поп Маня и за други тревненски забележителности поп Йовчо пише в летописа си за годината хиляда седемстотин четиридесет и девета: „В оное время-первенствовал в туй село поп Маню и бил человек несправедлив и завистник и понеже имал поп Стоян добри буйволи, които искал поп Маню да си земи, но поп Стоян не ги давал; того ради преумножил вражду свою поп Маню и искал да му стори някое зло...“)

Зли са тия тревненци — като побеснели кучета. Девет живота да има Виша, пак няма да стигнат да им отмъсти.

Ух, че е студена тази змийска кожа! Ами, студена! Напекло я е слънцето, на леш мирише. Студена е, студена! Да не смее човек и ръка към нея да протегне...

(... по-нататък поп Йовчо разказва все за същата година и все за същия поп Маня, който бил доверен човек на турците: „Като били събрали много народ на мегданя на сбора по обичаю, дето машия чардак до водата, но което място сига е сахатя, дето беше седнал субаша и прочии чорбаджии, дойде и поп Маню и седна и он при субаша да се разговаря. Тогда сподвигоша са вси людие крамоляху на него, а начаша метати камение. Воста же судия да го запази и запрещаваше на народа, а они же отвецаши да не и ти сас ним погибеш. Тогава поп Маню скочил от чердака в реката като да обегне и народа го посипа сас камани, и тамо побиша его, и се обагри водата от кръвта му, и тогива извлякоха го от водата и го затрупаха сас камани ...“)

Баба Тушана — ниска, прегърбена, като невестулка изскокна от клекналата на една страна стара къща:

— Мар ти тука ли си йощ!

Гласът й — като ручило на каба гайда.

Ру-ру-ру-у-у.

— Тръгвам, де! — сопна и се Виша.

Взе в една ръка голямата зелена стомна, а в другата завитото с кърпа гърне и пое нагоре по пътечката. Имаше стройния стан на майка си — най-личната мома от колибите Кумани, която поп Маню направи попадия на осемнайсет години. А иначе приличаше на баща си —

черноока и чернокоса, та чак тъмна на лице. Стъпваше леко и колкото повече се отдалечаваше от поляната със самотната къща, толкова поведро ставаше пред очите ѝ. Беше съвсем сама сред голямата планина и чувството на волност я упойваше: можеше да отиде, където си иска, да върши, каквото иска!

Но защо все пак желаше тайно да чуе нечий строг глас? Глас, който ще заповяда нещо против волята ѝ и на който, въпреки това, тя ще се подчини ... Ясен образ на мъж не я преследваше даже насън. Понякога само се мяркаха в съзнанието ѝ някакви брадати и мустакати лица, но никой не се задържаше в паметта ѝ. В гърдите ѝ бушуваше някаква сляпа сила и напразно Виша си повтаряше, че това е омразата към ония, дето погубиха баща ѝ. Тази сила можеше да я накара да обича и да мрази, да бъде отмъстителна и да проявява великодушие, но тя не съзнаваше това, умът ѝ никога нямаше да го обясни.

Когато възлезе на скалистото било, тя спря да си почине.

Пролетното слънце отиваше към пладне, но вековният лес лъхаше студенина. Ако наистина беше свободна в този миг, тя щеше да захвърли зелената стомна и гърнето, щеше да тръгне без посока из гората, накъдето очите ѝ видят. Но тя трябваше да продължи нагоре. Баба Тушана ѝ беше показала пътеката, която сама щеше да я изведе при каменната колиба на изоставената къшла, където лежал болен някакъв разбойник. Хайдутин или разбойник — беше ѝ все едно, знаеше, че знахарката помага срещу един два алтъна на истинските кръвници, както и на добрите хора.

Гонеха го.

Кучешки лай ръфаше петите му.

А краката — подбити в окървавени вече не можеха да се помръдват. Ноктите на големите пръсти бяха пораснали толкова, че се закривяваха. И изведнъж те сами се впиха в твърдата земя.

Едва сега той разбра, че човек може да мисли с ноктите на краката си, с наранените ходила, с мускулите, които от разнищени снопчета месо се превръщат в тънки, жилави въжета. Дори ожулената кожа на коленете съобразява по-бързо и по-добре от мислите, които главата може да роди — коленете мърдат ту наляво, ту надясно, така че болката е по-малка и все пак краката придвижват изнуреното, останало без надежда тяло.

Да бяга!

По-бързо!
Още!
Още малко ...
... да мръдне поне.

Нито стъпка не е сторил, от одъра не се е повдигнал, ала желанието да бяга го задушават, очите му изпъкват и той вижда бели пламъчета.

Не са звезди това. Не иска да гледа звезди. Страх го е да гледа звезди.

(... за звездите и за другите небесни светила учените дамаскинари пишат, че те са накитът на небето. А беззъбите баби, които пазят старите предания, разправят, че колкото звезди има по небето, толкова са и живите души на земята. Някои люде много искат да открият своята звезда на небето и току се взират в божиите светила. Такива трябва да знаят, че който познае звездата си, тозчас умира. Защото не е съдено на човека да се бърка в небесните работи, стигат му земните. Тях да оправя, ако може...)

Белите пламъчета угасват и тогава, внезапно прогледнал, той вижда над себе си в ъгъла на каменната колиба една голяма паяжина, по която блестят едри капки.

Дъжд е валил или роса е паднала — отгатва войводата. Мислите му са толкова ясни, че той започва да се опива от неочакваното просветление, което го изпълва. Всичко около него е така разбираемо... като книга, която може да разгърне и да прочете от край до край. А че е учен, никой не може да му оспори.

(...пет поколения се хвалеха после с даскал Тодор войвода. Родът Фуревци, клонка от стария род Миховци, беше пръснат по няколко колибарски махали. В Торбалъжи и до днес има от него. Но за това ще научите, като му дойде времето. А сега за ония, някогашните Фуревци. Имало някой си дядо Стоян, който завел дванадесетгодишния си внук Тодор в Трявна при поп Маня. Така постъпил старецът, защото трябвало вече да има и от Фуревци някой да кръщава децата на големия род, да венчава младоженците и да опява покойниците. Твърде много се големеели тревненските попове, още щом ги хиротонисвали, пускали тлъсти кореми и не искали да изкачват стръмните склонове към пръснатите из планината колиби. Та ... завел дядо Стоян внука си при поп Маня, ама не бързал да говори, чакал да изблее в двора агнето,

което донесъл. Слабичко било гласчето на агнето, едва достигнало до миндерлята стая, ала поп Маню имал тънък слух за килипирджийските работи и побързал да успокои стареца, че работата ще стане, момчето ще постъпи на учение в светата църковна килия ...)

Лежеше с отнетнати встрани ръце, притихнал и спокоен.

И си говореше: слава богу, че никой няма при него да го подпитва защо и как остана сам. Или пък да го занимава с някой любознателни питання (вярно ли е, че има рогати коне, защо лястовиците ходят чак в Мисир^[1] и какво ли не още...) Никак, ама никак не му се говори. Пуст и опустял даскалъкът, все да обясняваш на неуките, да им пълниш главите с мисли, а те, може би по-добре мислят и от тебе. Краката им поне по-добре разсъждават от тебе. Или ръцете. И стомасите даже, най-вече стомасите.

(... объркал бе главата на даскал Тодор сам Дамаския Студит, чието „Съкровище“, преведено на български, той бе преписвал една цяла зима през дългите безсънни нощи. Там някъде, в словото за Рождество Христово е обяснено Що е мислене и що е въображение. „Мислене е, когато човек чуе, че един силен цар с много войска е победен от друг по-малосилен цар, и спре се тогава и размишлява човек как ли е станало това, истина ли е или лъжа... Въображение е, когато човек види нещо, помни го един, два или повече дни и си го представя. Въображението действа и в сънищата на човека с човешката реч, която се нарича помисъл, защото човек има две речи. Едната външна; с която се разговаряме и всеки я чува, и втората мисловна, която само човек си я знае...“)

Сам да си знаеш, каквото ти е на душата.

Сам да решиш на кого да служиш — на бога или на дявола.

(... Дамаскин Студит пише пак там някъде, че както с едно око не може да се види небето и земята, така не може човекът с грехове да служи едновременно на бога и на дявола.)

Трябва сам да решиш — или ... или!

Или на българския бог — или на османския дявол.

И все пак... всичко като сън преминава, като сянка.

Да плаче за изчезналия рай? Никога не е имало нито райски ден, нито райски час за него. Може би само някой друг миг, най-много няколко мига на блаженство, на безкрайна — струва ти се — наслада, повече телесна, отколкото душевна.

И отново потъмнява небето, струпват се тежки облаци и ти си съвсем сам, положен като жертва Аврамова на гол планински връх. Самият ти си гол-голеничък, както те е майка родила. Гол и беззащитен. Дори в ожулената кожа на коленете ти няма вече мисъл да помръднеш, камо ли да побегнеш.

А тъй ти се иска да бягаш!

Да бягаш!

Иде, иде потерята!

Ей сега ще се появи по склона ...

Сълзи задавят гърлото му.

Чужди думи — думите, с които прогоненият Адам изплаква своята жалба по рая, ромолят около него и те са единственото му спасение. Ще ги произнася с шепот и ще чака някои милостиво да метне върху голото му тяло черга или козък, да скрие срамотите му, за да стане тих и приличен, какъвто винаги е желал да бъде.

А сега... за какво по-напред да плаче страдалецът? Как да понасям злините, които ме нападнаха? Тук страхове, мъки, пот, вопли, гнев, печал, сълзи, тръни, бодли, с труд спечелена храна, нещастно упование, нещастна почивка, а там, в подземните селения какво ще стане? Не мога да понеса срама! Защото вече съм чужденец и в собствената си страна, чужденец на всякоя наслада. Всичко като съм премина ... Като сянка.

Вратата на колибата се отваряше трудно и Виша трябваше, да остави на земята гърнето и стомната. С две ръце блъсна вратата, постоя така няколко мига и изведнъж нещо пред очите ѝ блесна. Той е! я Той!

... Беше: преди четири-пет години. Още не ѝ разрешаваха да си носи на плитки косата, когато по време на една литургия в полутъмната тревненска църквица тя видя новата олтарна икона на Христос — лице на млад мъж с големи, питащи очи. Псалтовете тихо пееха, баща ѝ, поп Маню, с буботещ глас отвърщаше откъм олтара, а тя не можеше да откъсне очи от иконата. После стана тъй, че я изблъскаха — нали беше мъничка — и тя се озова при псалтовете. Нещо я накара да повдигне поглед и тогава ... тогава тя извърши в себе си истинско богохулство — видя Христос! Видя оживелия образ от иконата! Живият Христос ѝ се усмихна с гълъбовите си очи - и меката му кестенява брада стана някак светла, светла ... Непозната дотогава

топлина заизвира в нея, тя стоеше, без да диша, искаше ѝ се само да гледа, цял живот да гледа тия големи очи, които я питаха, питаха и очакваха нещо от нея. После, в къщи, тя се скри в тъмната соба, където бе писаният сандък с майчиния ѝ чеиз и дълго плака. Сълзите постепенно стихнаха, в стаята се носеше само хлипащият ѝ глас: „майчице, майчице...“. Тази дума изразяваше единственото ѝ осъзнато желание — да има майка, на която всичко да каже и която трябваше всичко да ѝ обясни.

Наскоро след това — вече беше тринадесетгодишна — тя откри, че в тялото ѝ бушува някаква сила, която бързо я променя. Промени гърдите и, които опънаха шитата ѝ пазва, промени и вървежа ѝ. А от оня грях в църквата остана една спотаена вина. Как можа да види Христос не като неръкотворен образ, а като жив мъж!

Той е, майчице, той е!

И понечи да се върне назад. Но вратата със скърцане сама се затвори след нея и в каменната колиба настъпи здрачина...

В това време той тичаше по една стръмна пътека, Гърдите му хъркаха, само в мускулите на краката му още имаше сила и мисъл.

Хъ...Хъ...

Кучетата вече не се чуваха.

Излъгах ли ви, излъгах ли ви песове ниедни... говореше си той, но не мислеше толкова за кучетата, колкото за ония, които ги бяха пуснали след него.

Ония бяха цяла потеря — сеймени и издайници, османлии и българи, обрязани и необрязани поганци.

(... един тревненски историк обяснява какво е поганец: „поганци — от поган — смрадливи извержения на човек“. Може и да е вярно, макар че друго пише в тълковните речници.)

Той усещаше миризмата им — миризма на развалена лой и на кучешка колиба. Вятърът я диплеше около него, но те бяха далече и нямаше да тръгнат по тази едва прозираща в тревата пътечка.

Ето най-сетне и къщата. Никога не е идвал тъдява, но нещо му подсказа още по склона, сама пътеката му подсказа, че наблизо има къща. А има ли къща — има и хора. Не ще оставят да пуштинясва готов дом тук, където е трудно една колиба с покрив от папрат да направиш.

— Ей, моме!

Момиче ли стои до трънения плет или пък е жената на непознатия колибарин? Защо не отговаря?

— Чуваш ли, ей.

Гласът му скоро ще се превърне в хрипкав стон, той усеща това и е готов да изругае — кого, сам не знае, — че силите в краката му се стопяват, стопяват се и в цялото му тяло. Вече знаеше това от опит: започне ли да разсъждава свързано, както преди, туй е знак за чезненето на силищата му. Тъй е. Когато те гонят, не може хем да разсъждаваш, хем да имаш сили.

— Какво искаш?

Момиче е, съвсем младо момиче!

— Ще ме скриеш ли? — прохърква с грозния си глас войводата и му се иска вдън земя да потъне. Пред такова момиче дере глас като пиян псалт.

— Кажи, ти ще ме скриеш ли? — внезапно се прояснява гласът му и той даже се усмихва на момичето.

А то е хубаво, много хубаво. Тъничко и тъмнокосо, от ония тъмноликите колибарски момичета, от които, като се появят на тревненския пазар с липовите си кошници, ще купиш, дори да продават неузрели череши или прокиснало овче сирене.

— Нямам къде да те скрия ...

— Как да не знаеш? Че да не си малка? На колко години си?

... миризма на развалена лой. И на кучешка колиба. Но вятърът я отвява. Някъде встрани са минали ония поганци. Ще хванат сега на босия цървулите.

А тръненият плет не бил чак толкова висок. Само да протегне ръка — и ще докосне косите на момичето. Как само ги е сплело, на тънички, много тънички косици, после хубаво ги завило като кошничка в цял косичник, който свободно виси на гърба.

— Дай ми да пийна... малко водица — внезапно помолва той, забравил за какво питаше преди малко.

Момичето му подава една голяма стомна. Той я поема, но ръцете му треперят и то я държи, докато войводата отпие няколко глътки. После се дръпва и той вижда, че тръненият плет е изчезнал.

— Ти да не си магесница? — строго пита той.

— Защо?

— Тук имаше един плет от тръни ...

— Какъв плет? Никакъв плет няма.

— Имаше! Като дойдох, имаше! — сърдито казва той.

— Може другаде да е било ...

— Да не ме мислиш за побъркан? На очите си ли да не вярвам?

В това време се разнася птича песен и той забравя за всичко — та това е авлига, хайдушко пиле!

(... все същият тревненски историк обяснява: „авлига“ — пойна прелетна птица с жълта перушина. Съществува поверие в Тревненско, че авлигата е най-свободолюбивата птица: затворена в клетка, тя се самоунищожава, ето защо авлигата е посветена на хайдутите. Езикът ѝ уж бил вилест, поради което пеенето ѝ преришавало пеенето на славея.)

Когато той се отпусна на одъра, Виша се дръпна назад уплашена. Дали не му даде да пие прекалено много от зелената стомна? Баба Тушана ѝ каза само по две-три глътки, а той така жадно залепи устни, че ѝ дожаля да дръпне стомната. Изглежда, че руника с още други някакви треви е варила знахарката, а Виша знаеше вече, че буниката е упойно биле. Лековито било, дано му помогне.

Лицето му — бледо, с трескави очи — бавно се промени в лице на мирно спящ човек. Само клепките, спуснати плътно, ситно трепереха. Дишаше равномерно, гърдите му леко хриптяха.

Сега тя трябваше да отиде при него и да смени превръзката му. Тъй бе казала знахарката: „Като пийне, главата му ще се размъти, тогаз му сложи благия мехлем на раната.“

„Хайде!“ — сама се подкани тя, но не стори и стъпка към одъра. Никога досега не бе докосвала тяло на мъж, на млад мъж.

Поиска ѝ се да побегне. И при знахарката да не се връща. Какво си мисли тя, че ще я направи като себе си дърта вещица? Амиии!

„Мразя я! Мразя я тая дърта вещица!“ — стискаше устни момичето, но макар да мислеше за знахарката, не откъсваше очи от лицето на ранения.

Изведнъж тих стон изгони въздуха от колибата.

Виша вплете пръстите на ръцете си, като че искаше така да се върже сама, за да не потегли към одъра, накъдето вече тръгна с мисълта си.

Но и да се уплиташе сама, и да се дърпаше, пак щеше да отиде при него, тя усещаше това, защото вече нямаше въздух около нея,

започваше да се задушшава.

Пристъпи напред и неочаквано гърдите ѝ се изпълниха с непозната смесица от свежест и тежък дъх.

Парчето ленен плат с благия мехлем бе скътала в пазвата си и когато го извади, почувствува колко много се е стоплило.

А старата превръзка на раната бе замърсена цялата — една ивица от кълчищена риза, просмукана с кръв.

Неговата кръв ... Тъмна, засъхнала ... Да я махне, по-скоро да я махне!

Ризата му беше все тъй, както в първия миг, когато я разкопча — широко разтворена на гърдите. И все така ситно трептяха притворените му клепки. Той можеше да отвори очи, да види какво прави тя с него и да я прогони. Не, няма да я прогони, нищо, че така криви лице, когато старата превръзка се отлепя от раната.

Лененият плат закри цялата рана на гърдите му.

Едва сега Виша разбра какво всъщност бе сторила.

И изведнъж се отдръпна. Ако не бе махнала бързо ръцете си от гърдите му, те още щяха да стоят там и може би щяха сами да запъплят нагоре, към къдравата светла брада, към бялото му чело, прорязано от тънки, игриви бръчки.

Изправи се и потърси с очи къде да седне. Трябваше да стои още — както бе заръчала баба Тушана — докато той се пробуди и каже, че е гладен. Тогава ще му подаде покритото с кърпа гърие.

... Авлигата ту извива глас, ту притихва, но той вече не я слуша. Не я слуша, защото един далечен глас пее познатата песен:

Голяма сей потеря подигнала от Търнов града голяма от търновските конаци ...

Някой го предупреждава.

Някой му помага и той не бива повече да лежи в тази тъмна одая, където младата жена, булката на непознатия колибарин, го поканя да си почине.

Тихо, на пръсти, той става, отваря малката вратичка и с тънката каранфилка пушка в ръка потъва в млечната дрезгавина на планинското утро.

Гората започва съвсем близо, трябва само да притича, като се подпира на пушката, и зеленината ще го скрие.

Вятърът довява миризмата на развалена лой и на кучевина.

Те са!

Идат!

На Сам се насочва потерята. И той отново хуква. Само че сега тича надолу, по склона и му е по-леко. Ала и потераджиите по-бързо ще го настигнат. Ще го настигнат!

Тази мисъл толкова много тежи, че надолнището се превръща в стръмнина. О-о-о, как го болят гърдите като че вътре в тях нещо се кърти ...

... Когато болките стихват, той се вижда на поляна, цялата оградена от високи дървета. Познава в неподвижното, с разперени ръце тяло и за миг става тъй, че той се озовава в същото това тяло.

Легнал е по гръб.

Толкова е хубаво да лежи така, под небето и да не се лъже! Най-добре е някое защитено от камък и дърво кътче, само мазе, където няма да проникне никой от потераджиите. Като походиш някой и друг ден по горите, приисква ти се вместо горски простор и зеленина да се озовеш в някоя хладна механа, да почувствуващ — макар и за малко, — че и ти си човек като другите, че и за тебе има място сред стени от камък и дърво. Какво, да не мислите, че няма да се намерят верни ятаци и тук? Който е верен, той навсякъде ще си заложи главата, а който... я, гледай! Кога е пристигнал в този хан? Облечен е в дрехи на бюлюкбашия, видът му е също като на бюлюкбашия^[2] — бръснати страни, тънки мустаци, важен, наперен. Двамата търговци кърджии, които седят до огнището, се изправят и угоднически му се кланят. А той и не ги поглежда. Гледа само към младата ханджийка, която се появява с две паници вино в ръце.

„Правоверният не бива да пие вино пред очите на гяурите“ — припомня си той и преодолява желанието си да спре с повелителен жест кръчмарката и да вземе едната паница.

Виното е за двамата търговци кърджии, които са разтворили дисагите в краката си и похапват хляб, лук и сирене от габровските похлюпци. Кръчмарката им подава паниците, те някак стеснително ги поемат и не смеят да пият пред смръщения поглед на бюлюкбашията.

„Ама че пълзловци!“ — кипва в себе си той и като им обръща гръб, отива и сяда чак в другия край на опушената одая. Седи там и си мисли: боклук работа е тая човешка природа, все на нещо мирише, все нещо я разваля.

Ето и тия двамата. Отгде да знаеш, може единият от тях да е издайник? Или и двамата? Само някак да разберат, че билюкбашията е преоблечен хайдушки главатар и ще се затекат — и двамата! — при мухтарина^[3] на най-близкото село. Или чак в тревненския конак ще отидат... А иначе са съвсем хрисими. Бащи са, синове и дъщери отглеждат...

Така е. Бог е създал човека по свой образ и подобие. И от време оно всеки човек иска да подражава на върховния отец — да създава и той хора по свой образ и подобие. Човешкото семе е по-издръжливо и от семето на бурен — никога няма да се затрие. И тъй от нине и до века ще се пресътворяват човешките пороци — подлещите ще създават подлещи, честните — честни, умните — умни, глупавите — глупави ... Не, не е точно така. Не е работата само да се съберат мъж с жена и да им се роди отроче. По-важното е да отгледаш потомък по свой образ и подобие, та дори да не е от твоя кръв. И за подлеща и продажника това е важно, защото той е убеден, че само като постъпва като него, наследникът му ще може добре да живее.

Тъй се е плодило българското племе — племе от две племена. Едните са опазили и ще опазят името ни, другите ни калят и продават, като те най-често приказват, че са българи ...

Дали да напише всичко това по белите полета на някоя църковна книга?

Ей, кръчмарке, донеси дивит и хартия, може и някое парче от онази панаирджийска книга, която търговците ти оставят на връщане от Узунджовския панаир...

Ей, кръчмарке! Къде си?

— Какво?

— Медника ли ще донесеш?

— Ти откъде знаеш за моя медник? По-тихо! Тихо, че ще чуят. Ония, там до огнището, уж гризят вмирисаното си на кучевина сирене, ама целите са се превърнали в очи и уши, нито дума не изпускат. Недей, недей споменава вече за медника. Ти знаеш ли, че той ми е поскъп от жълтиците, с които е препълнен? Какво са жълтиците — днес ги имаш, утре се стопили в ръцете ти. А виж, този медник е оцелял от някога си. Пазили са го дедите ни, даже вода в него не са носили. Е, може да са носили вода, но са го пазили, защото и досега Личи какво е написано с вдълбани букви, които приличат на клинове. Написано,

както в библията — едикой си роди едикого си. Само че съвсем точно: „Кир Тодор от Търнов (роди?) Петр р., (роди?)...“ И тъй, околоръст на медника ...

(... същият този кир Тодор бе оставил името си на колибите Тодоровци. Оттогава името му се въртеше в рода — през един Петър има Тодор. А за преданията — да не говорим. И децата ги знаеха. Как дядо Тодор, не оня, дете му викали кир Тодор, а внукът му, с голи ръце претрепал двама турци долу в прохода. Как... но те нямат край. По-важното е за самия кир Тодор, от който водеха потеклото си четири колибарски махали. За него се знаеше, че когато турците пленили кютюка на българската царщина — Търновград, той избягал с жена си и с две невръстни деца, и двете момчета. Самият той носел висок калпак, войводски калпак:...

Даскал Тодор бе по майка свързан с една от тия четири колибарски махали. Когато още беше мирен даскал и ходеше по сборове и хора, веднъж той откри при майчините си роднини стар връшник. На пръв поглед връшник като връшник — кръгъл, тъкмо да покрие голяма подница, но беше от дебело желязо и от горе извит повече, отколкото е нужно. Като се вгледа по-добре, даскал Тодор видя, че горната повърхност на връшника е украсена с железни пулове, а дръжката е поставена съвсем неумело, даже малко накриво. Бабичката, дете се въртеше край огнището, словоохотливо му обясни, че връшнякът е „от старо време“, може да е „и от киртодорово време“, много хубави пити стават в него, и цяло агне може да се опече в подницата.

Когато връшнякът изстина, даскал Тодор го взе и започна внимателно да го разглежда. И откри няколко полуизтрити букви: те ... Бяха написани от вътрешната страна на щита — защото и сляп да бе, щеше да познае, че това е войнишки щит, на който несръчно бяха преместили дръжката от вътрешната на външната страна, за да могат жените край огнището да го местят с ръжена.

На стопанина — той му беше братовчед — даскал Тодор обеща съвсем нов връшник, също толкова голям — и взе със себе си някогашния щит.)

— Ей, булка, ти и за връшника ли знаеш? Чакай, чакай! Ти да не си от Смоците? Познах, а? Че така кажи, да се разберем най-сетне. С тебе сме род. Как да не сме? Ами че дядо ти Пеню, оня, дете, като-

орял, впрягал едно след друго децата си — нямал си човекът ни крави, ни воловце — той е роден брат на дядо Гергин. Пък дядо Гергин е на моя дядо — дядо. Е, все за дядовци разправяме, да бяхме поприказвали и за себе ся ... Мене ме викат Тодор, даскал бях, сега съм хайдутин! Войвода. Войвода, и Горе, в Балкана имам цяла дружина, Как беше в песента? „Момчета като вълчета, юнаци като зли вълци“. А ти? Къде е мъжът ти? Все по търговия ли? И всичко е оставил на твоите ръце? Не те ли е страх? Какво? Свекърът ли те пази? Добре, булка, добре. Щом има мъж в къщи, добре е. Ами децата? Колко са? Четири? Да са живи и здрави! Толкоз си млада, кога си успяла ... Е, де, не се прави на срамежлива. Щом си родила толкова деца ... Слушай, само ти ще ме разбереш и ще ми помогнеш! Нали сме род. Как да ти кажа, булка ... искам и аз да оставя някого след себе си. Син или дъщеря. По-добре син. Ако ли се случи (момиче — какво, няма да го хвърлим в реката ... Ама съм болен, много съм болен. Не ме гледай тъй, на вид съм здрав, пък гърдите ми... продупчени са ми гърдите. Дълго не ще изкарам. Пък и потераджиите рано или късно ще ме открият. Излъгах те, като ти казах, че горе в Балкана ме чака цяла дружина юнаци. Сам съм, никого си нямам... Крия се ту тук, ту там. Не зная тая вечер къде ще замръкна. А ми се иска родът ми да не пресъхне с мене. Аз съм от Миховци, от оня дядо Михо Белозъбия, дето някога си сякал скалата, сечения камък... Е, трябваше преди години и аз да завъртя дом и семейство, ама така ми потръгна ... Право да ти кажа, не си намерих момиче. Много оглеждах и заглеждах, но никоя не ми хареса толкова, че да се реша. Исках да е едно такова момиче ... по-добре да не говоря за това, нищо няма да разбереш. Било що било, сега съм решил друго. Имам злато, много злато. Оня медник, медникът с името на кир Тодора, целият е пълен със злато. Затуюлил съм го с връшника и съм го завил с няколко намаслени кожи... Имане, голямо имане имам. Скрил съм го на тайно място... Слушай сега, ще ти кажа най-важното. Как да го река, че да е по тъй... С една реч — искам да се оженя. Ще ти кажа за коя. Искам да се оженя, ама не с поп и гюрултия. Сега не мога да направя това. Гонят ме, търсят ме из цялата планина. И сигурно ще ме заловят. Но докато съм на свобода и ... жив, искам да се оженя. Макар и само за една нощ. Или за две нощи. За три... докато потераджиите ме усетят.

Чуваш ли, кръчмарке? Искам да се оженя. Ще ти кажа за коя. Тя не ме познава, ама аз я знам. Няколко пъти съм я виждал, като пасе козите по чукарийте. То е едно такова слабичко момиче, като го погледнеш, жал да ти стане. Ама е инак жилаво, по цял ден търчи и не се уморява... Защо съм го харесал ли? Не е толкова харесване, колкото жалост. Ще ти се свие сърцето да го видиш, горкото, как се мъчи от тъмно до тъмно. Колибарско момиче. От Големановите колиби. Само името им е голямо. Бедни са горките, като лалугери. Бедни и гладни. Мъжете ходят да слугуват по тревненските дюкяни, а жените я карат, както могат. Лесно ще го намериш това момиче. Не му зная името, но знам от коя къща е, от най-горната, към самия връх. На него искам да оставя имането си, ще се оженя за него и ще му оставя медника с жълтиците. А на тебе, загдето ще ме сватосаш, ще ти дам толкова жълтици, колкото се съберат във връшника, като го обърнеш с дръжката надолу. Не е малко.

Ти какво тъй пребледня? Да не се полакомй за целия медник с жълтиците? Недей, жено, недей! Грехота е! Я си помисли, онова момиче — ако то се съгласи, целия си живот на мене обрича. Аз и на книга ще напиша, че съм се оженил за нея и че чакам отроче. Тъй ще напиша — „отроче“, защото отгде ще знам какво ще се роди — момче или момиче. Тъй ще напиша ... и още, че оставям всичко на нея и на отрочето. И името и имането си. Защото имам в Миховци голяма къща и цял един склон от планината. Мои са. Мои и на отрочето...

Съгласна ли си, кръчмарке?

Защо пък да не си съгласна?

За един ден всичко ще свърши. На свекъра си ще кажеш, че отиваш да наобиколиш вашите горе, в планината, чула си, че баща ти или майка ти не били добре. И ще отидеш в Големановите колиби.

Ще отидеш ли? Ей, кръчмарке, ще отидеш ли?

Виша не можа да изтрае повече.

Той я държеше за ръцете, полупривдигнат на одъра, и все повтаряше: „Ще отидеш ли? Ей, кръчмарке! Ще отидеш ли?“

— Не съм никаква кръчмарка! — извика тя. Но той не я чуваше.

— Гладен ли си? — извика в ухото му тя, като се сети за гърнето и за напътствието на знахарката.

— Гладен съм — съвсем смислено отвърна той.

Сега и погледът му беше ясен.

Виша се уплаши. Ами ако я познае?

Дали я помни? Ами! Как ще я помни. От три години е в планината, а преди това тя беше съвсем малка ...

Но войводата дори не я погледна. Очите му бяха отправени към гърнето. И не толкова към гърнето, колкото към парчето пита, с която бе захлупено. Дори протегна ръка.

Виша притича, подаде му гърнето и го остави да се храни сам — да гризе краешника и да надига гърнето. Извърна глава да не го гледа — нещо я караше да постъпва така, за да не бъде накърнен образът на светлоокия псалт, който бе заместил в съзнанието ѝ неръкотворния Христов лик...

Поне паница да бе донесла! А за лъжица не се и сети! Ами знахарката защо не ѝ каза? Кога и кому е прислужвала дъщерята на поп Маня, та да знае?

В ума си тя сипеше укори върху старата змахарка и решаваше на другия ден да дойде с цяла кошница.

— ... Ей, кръчмарке!

— Не съм кръчмарка! — като се обърна, сърдито рече тя.

Той и този път не я чу.

— ... Добре ме нагости. Ама аз ще ти платя, да не мислиш...

И затършува с дясната си ръка в пояса. Не намери кесия. Махна с безразличие и притури:

— Нищо, като донесеш медника с жълтиците...

Отпусна се и се унесе.

Виша понечи да вдигне гърнето от пода, където той го бе оставил, и тогава войводата заговори — като че бълнуваше. Ала думите му бяха свързани и всеки произнесен звук оставаше в съзнанието ѝ.

— Жълтиците ... Там са ... Донеси ми ги ... Пещерата под Сечената скала ... Три крачки от входа на пещерата към изгрев слънце ...

Дълго нарежда той — повтаряше и потретяше някои думи и накрай гласът му съвсем притихна.

Притъмняваше.

Глухите долове се пълнеха с мрак.

„Три крачки от входа на пещерата към изгрев слънце...“

Три крачки от колибата към залез слънце — и ще полетиш в пропастта. Ще викаш, но никой не ще те чуе. И да те чуят — все едно, че са чули вика на простреляна птица.

Простреляха я тия думи. За златото.

Три крачки...

Но пътеката я отведе далече от пропастта и като се обърна, видя само покрива от зеленясали плочи на колибата.

Злато.

Цял медник злато.

Баща ѝ криеше жълтиците си в една голяма, обкована с желязо ракла, но тогава тя даже не любопитствуваше да надзърне в одаята, когато поп Маню броеше парите си. В дома им имаше всичко. И злато.

Ония, тревненските дюкянджии, разграбиха цялата къща. И раклата. Навярно някои от баш майсторите са си поделили златото. Бащиното ѝ злато. Да го има сега... Какво? Ще им отмъсти, разбира се! По ханищата, та и в самото Търново, казват, имало главорези, дето за една жълтица убиват чозека. Ще им даде по две шепи жълтици, само и само да подпалят тревненската чаршия!

Ще им даде... от кое злато?

Подла мисъл размъти главата ѝ: никой нищо няма да разбере, ако откопае медника ...

А-аа! Ето те тебе, коконо! Иставска дъщеря си на поп Маня, за когото разправяха, че заради един грош може смъртен грях да извърши.

— Мар'ти къорава ли си? Прага ще изкъртиш! Баба Тушана с машата в една ръка и с ръжена в другата се канеше да излиза. Виша се отмести.

— Закъсна — захока я старицата. — Утре е свети Еремия. Змиите ще пѣдим. Хайде де! Тръгвай с мене да се учиш!

И още от вратата затрака с машите и ръжена.

Виша покорно тръгна след знахарката.

В двора баба Тушана занарежда с гъгнеция си глас:

Бягайте, зъме и гущере, че е заран Еремия, ще ви връзва с ремици, ще ви стяга с ремици ...

В затръненото дворче имаше само един курник от лескови прѣти. Там знахарката най-дълго стоя. Говореше против змиите, но и да бягаха далече от къщата ѝ, тя пак щеше да намира старите им кожи.

Змии и гущери ...

Ами змейовете? Тия наричания и за тях ли са?

Какво? С думи да прогониш халищата-змейове? Та ако змей залюби мома, никой не може да му попречи.

Никой...

(... за змейовете и змеиците учени мъже са записали стари предания: че те са невидими за човека, но стават видими, щом пожелаят, и то само пред човек, когото залюбят; че техните обиталища са пещерите, дупките и пукнатините в някоя канара — живелищата им са богати палати, препълнени със злато, сребро и скъпоценни камъни. Тия духове имат много човечески свойства и навици: ядат, пият, женят се, бият се помежду си и умират. От човека се различават само по това, че са невидими и всемогъщи. Змейовете владеят над ветровете, а ветровете стоят затворени в подземните пещери, отгдето излизат, когато ги пуцат змейовете.

Появяването на змея се познава по туй, че всякога, когато той хвърчи, има силен вятър. Ако е нощно време, то от змея излизат червени искри.

На вид змеят е като смок, само че много по-дълъг и по-дебел, с криле като на прилеп и четири крака. Смокът, и най-обикновеният, ако премине четиридесетгодишна възраст, се преобразява в змей. А самият змей, след като живее дълги години, се превръща в хала, която е много голяма и силна. Такава хала вече не живее на земята, а по небето и между звездите. Звезди, които виждаме как хвърчат по небето, са такива хали.

Змеят и змеицата много пъти се залюбват с хора, Змеят — с някоя мома, а змеицата — с някой момък. Момата и момъкът обикновено са най-личните в цялата околност. И по-често змейовете залюбват, отколкото змеиците.

Мома, която змей избере, става вече чужда за тоя свят, тя е жива-умряла. Змеят не ѝ дава нито да си реши косата, нито да се мие, нито да се пременява, нито пък да излиза на събори, тлъки, хора и седянки. Такава мома трябва да отбягва от всекиго, особено от мъж.

Змеят дохожда при момата невидим, но щом влезе при нея, той се преобразява в млад хубавец, момък като ангел. Той е видим само за своята драговница, а не и за другите хора. Много пъти залюбената мома бива завличана в пещерата, където живее змеят, и остава там,

докато един от двамата умре. Децата, които се раждат, също са змейове.

Змейовете ядат хляб и пият вино. Хлябът се меси от брашно и се пече в големи пещи. Брашното се мели от жито, събрано от всичките ниви в околността, и то от най-първите и най-пълни класове.

Виното е много хубаво и гъсто, правено от най-първите и най-зрели зърна, обрани от лозята наоколо.

И все пак змейовете са безсилни срещу чародейната сила на тревите вратика, комунига, перуника и овчарска тинтява. Ако момата, харесана от змей, се окъпе във вода, в която са втели тези билки, ще се излекува и змейт вече нито ще приближава до нея, нито ще идва в дома ѝ.

Билките трябва обаче да бъдат брани на Енювден или срещу Русалската неделя. Може и на Русалската сряда ...)

Виша вървеше по пътеките на старицата. Повтаряше думите ѝ, а когато най-сетне се прибраха в къщи и баба Тушана сложи паралията, тя рече само „не съм гладна“ и като постла козяка в края на протритата рогозка, до огнището, сви се там и притихна.

Змейове и гущери...

Змейове ... Бягайте змейове ... Не! Бягайте, вие мръсни тревненски еснафлии от змейовете! Змей е залюбил попманювата щерка и ей сега ще ви отмъсти. Ще прелети над дългата ви, чаршия, ще блъвне огън и ще я подпали. От него, от страшния змей, Виша ще има син — също тъй силен и страшен ...

Бягайте, вие, тревненски дюкянджии! Бягайте!

— Ох!

Кой простена?

Виша се изправи на лакти. Баба Тушана тихо спеше в другия край на рогозката.

Момичето стана, откачи от дървената кука до огнището елечето си и излезе.

Месечината не светеше, а грееше — бяла, кръгла. Нощта беше топла и от топлината, която усещаше в тялото си, на Виша ѝ премаля. Свали елечето и като го повлече по земята, тръгна без посока.

Тъмнината не я плашеше. А и каква тъмнина има сега — тъмни са само горите, дето шумят наоколо. Пътеките водят от поляна на поляна. И всяка поляна отдалеч примамва с призрачната си светлина, с

неизвестността, която крие — може би там някъде е самодивско игрило?

Росата измокри краката на момичето, полите на дългата ѝ бяла риза овлажняха. Хладна роса.

И тревите, които я докосват, са хладни. Ала от това ѝ е толкова хубаво ... Топлината, която извира от гърдите ѝ, отива към ръцете и към краката и Виша се навежда, за да охлади пръсти в росните треви на поляната.

Сърни ли прибягват из гората?

Не, не са сърни. Като че ли хора.

Ами, хора! Кой ще тръгне сега из гората. Хайдутите и те по това време спят. И какво ли ще правят сега тук... Ей там, отсреща, има колибарски махали. Долу се вие царският път...

Ей, кой си ти?

Тя не успя да извика на една от сенките, които прибягваха между дърветата, и викът остана в нея.

Пътеката през гората я отведе на една голяма поляна.

И изведнъж Виша онемя — самодиви!

Из поляната се гонеха жени, чуваше се женски кикот.

Искаше ѝ се да побегне, но онова, което слухът ѝ долови, я накара да остане. Самодивите си подвикваха така, както бе чувала да си подвикват жените на колибарите, когато перат долу, на реката, или когато се събират по седенките.

„Ей, мари!“

„Поразийо ни една!“

Нещо проблесна в мислите на Виша — сети се, че утре е свети Еремия. Нали по това време, рано, преди изгрев слънце, яловите и болните жени излизат по поляните и се търкалят голи по росата, за да оздравеят. И моми понякога излизат, берат цветя, преди слънцето да ги огрее, пеят и наричат за здраве и омъжване...

И моми.

Като нея.

Защо да не отиде и тя? Като е прокудена от Трявна, да не е прокудена от колибарските махали?

Подвикванията на жените станаха по-високи.

— Хайде, мари! Какво се овивате в тревата!

— Скачайте, де!

— Скачайте да ви възври кръвта!

— Ох, то нашата кръв ...

И нейната кръв. И тя вреше, без да скача по поляната. Трябваше да се овъргаля в тревата, за да се охлади, да се ороси цялата, от главата до петите, от кожата до онази пещ, която са разжарили моминските ѝ гърди!

— Хайде, мари жени!

— Ей, булки!

— Момите! Момите да видим!

И Виша излезе да я видят. Сама не разбра кога захвърли сукманя и свали ризата. Няколко гласа подеха:

Рано, рано ранило цвете китка набрало ...

Ръцете ѝ се извиваха като змии и късаха върховете на тревите. Тъмна влага пълпеше по краката ѝ. Тя вървеше с бързи крачки, но като видя как няколко жени се хвърлят сред поляната в буйната трева, сама се хвърли след тях, завъргаля се, плитките ѝ се развързаха и за лепнаха върху гърдите ѝ. Като че мъжки ръце залепнаха там и нещо в нея наедря, стана толкова мъчително, че трябваше да извика, да изпищи, за да се освободи от тази дълбока болка.

Роса изми очите ѝ, но тя нищо не виждаше — само тревы и върхове на дървета.

Роса къпеше бялото ѝ тяло, но тя още не можеше да се отърси от странната тежест в гърдите. Търкаляше се в тревата, блъскаше се в другите голи жени, но бързо се отдръпваше и продължаваше да се върти, да дири свое легло сред високите тревы, легло, дете щеше да намери освобождение, приятна болка и покой.

С росица, с миризмица да раниш, да раниш ...

Да подраниш.

Да бъдеш сама в хладната трева и да очакваш нещо, което ей сега ще ти се случи ...

Да слушаш нестройните песни на колибарските жени и да знаеш, че и ти си като тях — мома без име, мома без дрехи, едно голо тяло, което може да е и на млада козарка...

Защо тя да не е младата козарка?

Защо?

Като цвете да цъфтиш млада, млада, зелена и догодина сгодена!

Сгодена, без да те види чуждо око.

Само с него.

Само той да те гледа такава, омиа от росата. И да дръпне плитките ти силно, до болка. Да те обгърне в топла прегръдка, да изсуши росните капки по лицето ти с дъха си и да ти каже:

— Вече сме сгодени!

Тъй да ти каже и да те погледне със светлите си очи — светли и в същото време замъглени, виждаци и невиждаци, защото тъй е най-добре.

И догодина сгодена ...

Не догодина.

Още тази година.

Още тая пролет ... още утре!

Не утре, по светлото, а утре вечерта, в тъмнината на каменната колиба, когато той ще е пил много от омайното биле и ще я нарича козарка. Нека я нарича, както си ще. После тя ще му каже истината. Когато и двамата изтрезнеят, тя — от упойката на тази нощ, той — от билето.

Или ... по-добре да не му казва.

— Ей, моми! Полудяхте ли, мари!

— Полудяхме, лельо!

— Майка ти е на такива като мене леля! Аз само две деца съм родила!

— Я да те видим?

— Ух, мари!

— Стига сте се задявали.

— Полудяхме, жени!

— С росица, с миризмица ...

— С миризмица, с росица ...

Слънцето скоро щеше да изгрее — стана по-тъмно. И може би затова виковете на жените се увеличаваха, диво зовяха за нещо нощното небе, което никога не дава ответ.

През целия ден Виша спа в къщи край огнището. Чуваше котешките стъпки на баба Тушана и кудкудяканията на кокошките в курника, усещаше как времето тече. Един невидим часовник, като оня с големите сребърни капаци, който някога баща ѝ донесе от Стамбул, цъкаше над главата ѝ — тихо, равномерно...

Не, не над главата ѝ, а в самата нея.

Тиктиктик...

Металното гласче едва се чуваше, но то скъсяваше светлината на деня. Беше пладне. Тъкмо сега обаче започваше да умира денят и тя с тревога и с тайна радост очакваше първите звуци на свечеряването — звънът на стадата, които се прибират в къшлите по отсрещните планински склонове, познатото „кър-кър-къррр“ на кокошките, които се нагласяят за сън в курника.

Баба Тушана нещо се щуреше из двора. Влизаше от време на време в къщи, но не я будеше. Само заставаше над нея и нещо шепнеше.

Нека си шепне. На Виша вече ѝ е все едно — дали я омагьосва, или пък разваля чуждите магии.

(... ето как се правят някои магии за любов: улавят прилеп, заколват го със сребърна пара, зашиват го в дрехата си, за да примамват хората към себе си. Момите правят това, за да ги залюбват ергените. Или още: гледат скришом да закачат дрехата на момъка с ноктите на прилепа, та да не може той да се отърве от тази, която го е закачила.

Има и магии за вреда. И те са записани от досетливи люде. „Комуто ще правят магия за вреда, измерват му боя и стъпалото с черен конец, взет от черни нищелки. Този конец навързват на десет възли. Подир това вземат пръст от гроб, четиридесет зърна черен пипер, три червея и опечени черва от таралеж. Всичко това събират в гърне, което поставят на огнище, гдето всяка сутрин кладат огън, за да го приличат. В друго гърне турят жив таралеж и го прихлупват с похлупак, като го превързват с червена шамия. Гърнето така завързано и затулено се заравя под огнището в къщата на тогова, комуто ще се прави магията и той започва да съхне и вехне, докато умре някой ден ...“)

Никакви магии не могат я уплаши. Ще стои до н него, ще му дава да пие от зелената стомна, ще слага ръка на челото му... да оздравее, по-скоро да оздравее!

Тиктиктик...

Кър-кър-къррр.

— Ух! Къде се завираш там, проклетийо!

Баба Тушана се караше на кокошките. Те всичките до една бяха черни. И петлите бяха черни. Магьоснически кокошки. С кръвта им

правеше магии...

Тиктиктик...

Гърбът на знахарката затули за малко отвора на открянатата врата. После изчезна. Нещо тракна. Навярно е взела копачката. Ей сега ще изчезне в гората за билки.

Копачката. Да копае.

Но има още една копачка. По-голямата. Горе, на тавана. Тъкмо с нея Виша ще отиде при онази пещера ...

Като в сън тя стана и подири с очи отвора към ниския таван.

Силна болка пристягаше главата му.

От виното ще е. Що ли му трябваше да изпива цяла паница вино! Ама и онази кръчмарка си я бива. Веднага се разбраха. Той остана да си пие виното, а тя изчезна ... към планината.

Къде са двамата търговци-кърджии?

Няма ги!

Бягай, войводо! Бягай, даскал Тодоре! Ако са те издали, няма да те спасят дрехите на билюкбашия.

Хайде де! Какво се мотаеш?

Нещо дрънчи. Нещо става наоколо.

Ей, кой си ти?

Какво е това?

Медникът с връшника отгоре! Не може да бъде! Кога е успяла да го изкопае и да го донесе?

— Кръчмарке! Кръчмарке! Никой не се обажда.

— Кръчмарю!

И сега никой ...

Войводата се наклони от одъра и отмести връшника. Блеснаха жълтици, но и друго привлече погледа му — коженият вързоп, който бе прикътан във вдлъбнатината на връшника.

Книгата и тефтерите... как бе забравил за тях!

(... поп Маню го научи да чете и да пише. Една излъскана говежда плешка, която дядо Стоян бе приготвил за внука си, служеше и за писане, и за смятане. С такива плешки в ръка и с торбички през рамо всяка сутрин десет-дванадесет момчета отиваха в дома на поп Маня, в неговата „килия“. Там ги очакваше винаги намръщеният поп с тънка тояжка в ръка. Тази тояга беше част от науката. Той казваше, че пръчката е излязла от божия рай — там, гдето удари тя, трендафил

цъфва. И трендафилът често цъфтеше по гърбовете на момчетата, та и по-надолу, така че от трендафиловите цветове те можеха само да стоят на колене... А пачите пера скърцаха по говеждите плешки — изписваха буквите „като изографи“, както им се подиграваше поп Маню. Сам учителят пишеше с орлово перо, което изваждаше от един малък дишт. Поп Маню имаше свой особен, даскалски сияхлък — с два довита^[4], от които единия метална мастилница за носене в пояс с място за малкият, бе за черно мастило от шикалки, а другият-за златно писмо. За орлово перо и за дивит замечта оттогава гладното за наука колибарче, и кой знае, може би за да ги завоюва, оплете целия си живот... Неделен ден гъските край тревненската река тревожно пицяха — „даскалчетата“ ги скубеха, за да се явят в понеделник пред учителя си с нови пера, които самият той им подрязваше. А в това време Тодорчо мислено пълзеше по скалите над родните си колиби, за да улови жив орел. Другояче не можеше. Трябваше да улови жив орел, да го оскубе и да има пера за цяла година!

Ето, този тефтер, с черната кожена подвързия, той си купи, когато стана четец в тревненската църква „Архангел Михаил“. И когато за пръв път си пусна брада ...

(... в ръкописната тревненска история е отделено място и за брадите: „Мъжете в Трявна освен долната част на главата си, бръснели си и брадите. Брада са носели само старите хора, които нямали вече деца и на които е казано вече дядо. Но и такива стари не били задължени да си оставят бради, оставянето на бради зависело от волята на стопанина й... с церемония, защото се считало «бужо лице». Който ще си оставя брадата, повиква няколко брадати старци в дома си или в някой кръчмарски дуген, почерпва ги с вино или ракия, целува на всичките ръка и им съобщава намерението си, че ще си оставя брада. Старците му дават съвети, че той не трябва да прави вече альш-вериш, трябва да се хвали с брадата си, ако има, да ходи винаги в черква и др. И тогава те, старците, от своя страна му целуват ръка и му честитят брадата с думите: «Честито ти лице!». Само така оставена брада се считала за свещена...“)

Едната му ръка мачкаше тефтера, а другата — брадата. Беше си пуснал брада, без да пита когото и да било, въпреки че отдавна вече не е църковен четец.

За какво тогава хвана гората? И тук ли да мисли какво щял да каже тоя или оня?

Ще си остави брада, дълга до коленете. Ще спира колибарите по дърварските, пътеки и ще кара с нож в ръка да му честитят брадата с ония думи:

— Честито ти лице, даскал Тодоре!

— Честито ти лице, войводо!

А той само ще ръмжи по някоя дума в отговор, защото знае, че те още при първия завой на пътеката ще плюят и ще го псуват. Неведнъж беше се удивлявал той на какви ниски дела е способна човешката порода. Защото, ако страхливите си остават винаги страхливи, тогава всичко ще е наред — само ония, които са се родили с лъвско сърце, ще вършат смели дела. А цяла мръсотия е, когато страхливец се реши на смела постъпка — дълго време той ще се готви за това и като се претраши, вече не можеш да го спреш. После от него не можеш да си кажеш думата, въпреки че той пак си остава страхливец — една стъпка още не е извървян път.

Това даскал Тодор е записал в ей тоя тефтер, с черна кожена подвързия. Да се знае какви мисли е родила главата на даскала, който остави даскалъка и хвана Балкана. Да чете, който е умен и разбира, неговата вътрешна реч, същата реч, за която Дамаскин Студит пише, че се различава от външната реч, от думите, казани само за пред хората.

— Честито ти лице, даскал Тодоре!

— Отдавна вече не съм даскал. Хайдутин съм. Войвода съм!

Но никой от ония, страхливците, не му възразява с думи от неговата вътрешна реч — че е войвода без дружина, че е един ранен вълк, който и леговище няма...

— Кажете, де е — подканя ги той, а ония като псалтове само повтарят. Истинско антифонно пеене:

— Честито ти лице, даскал Тодоре!

— Войводо...

— Ревнителю...

— ... на българското отечество!

Ревнителю на българското отечество.

Виж, това вече никой колибарин не може да измисли. Тия думи са от неговата вътрешна реч. По-точно от книгата, която е прикътана в

кожения вързоп до тефтерите. Донесоха му я чак от Беч. Книга, наречена Стематография. Ето я...

(... в посвещението, написано от карловецкия митрополит Павел Ненадович, авторът на книгата Христофор Жефарович е наречен „ревнител на българското отечество“. По-късно бяха открити документи, в които се говори за „священник булгар Зефарович“, роден в Дойран, Книгата пък е издадена във Виена (Беч) през 1741 година и представлява изображения на гербовете на славянски и някои неславянски народи, дори и на тях, чиито държави тогава не са съществували; има и изображения на български и сръбски царе. Под всяко изображение е поместено и стихотворение; написано от същия господин Жефарович. А накрай са отпечатани различни бележки ... Ето и българският герб ...)

Хубаво, много хубаво го е изрисувал господин Жефарович. А пък онова, което е написал под герба, се помни от едно прочитане. Чувате ли, ей, подивели в Балкана, кодабари? Сега ще ви кажа какво е написано под българския герб. Е, не се сърдете, че ви наричам подивели. Никак не сте глупави вие, братя мои. Та нали и аз съм като вас. Само че малко по-учен. Малко. Защото вие и без да сте чели много книга, сте си люто паметни. Не сте много разговорливи, ама всеки от вас може да каже своя дума за себе си, за българското племе, та и за целия божи свят. Своя дума. Тя може да е малко тъй... да не е съвсем на място, но си е негова, на незабележимия на пръв поглед българин, който си мълчи, трае си там, някъде потулен, и чака, цели векове може да чака... да търпи и да чака. А пък аз, братя мои, като попрочетох разни книги и като си поблъсках главата, да не мислите, че кой знае какво съм направил? Даскал съм. Това ми е работата — да давам съвети на другите, въпреки че понякога сам не зная какво да правя и се нуждая от ум и съвет... Но нали говорехме за господин Жефарович? Слушайте!

„Светлий лев в чарном полю себе изправляет...“

Светъл лъв...

В „чарном полю“ ... Тъй са говорели някога дедите ни, а сега тъй се пише само в църковните книги. Не вярвате ли?

Я ги виж ти, на даскал Тодор от Трявна не вярват, дето е научил две стотици деца да четат и да пишат...

(... и друго има в същата тази книга — българите са наречени „народ вяще силами, неже разумом славен“. И още за България: „Нине турскую признае по-низна рабиня“.)

... и да мислят! Тъй е. Научих ги и да мислят. Най-трудно е да научиш човека да мисли, сиреч да говори с вътрешната си реч. Някои казват, че на това никой никого не може да научи, трябва да си се родил с такова подадине. Ами тогава защо има даскали, ако поне те не си мислят, че учат хората да мислят? Затова господин Жефарович — нека ми прости за укора — не е прав, като казва за българското племе, че то е известно повече със своята сила, отколкото със своя разум. Е, вярно, понякога късно се сещаме какво сме могли да направим, ама друг път и умът ви — не само ръцете и краката ни — работи ... Не, не е прав господин Жефарович. Виж, вярно е казал, че сега българинът сам се признава за най-нисък турски роб. Но не всеки българин! Не всички българи!

(...в Стематографията за Турция се говори като за „турска свирепа ръка“, която държи меч, присвоява богатата на източните народи и „нагло разорява покоя на западните“.)

... Учен човек ще е тоя господин Жефарович. Сам се нарича „иллирико-рассианский общий зограф“ и това личи от книгата му. Само зограф може да се сети какво е нужно сега по българските земи. Отдавна вече е забравен българският герб. Българите са петимни една дума за себе си да прочетат. Пък и да видят. Тия гербове тревненските зографи ще изпишат, дето могат — за ония богомолци, които знаят да четат не само по книга, ами и по зографско рукоделие. Ами резбарите? Изглежда господин Жефарович повече за тях е издал съчинението си — да гледат образите и да ги пренасят върху ореховото дърво...

(... в книжката „Свети Архангел“, в която се разказва за осемстотингодишната история на най-старата тревненска църква, можем да прочетем и тия редове: „Черквата «Свети. Архангел» грижливо пази и предава от поколение на поколение един царски кръст, изработен от злато и носещ във вътрешността си палисандрово дърво, гравирано с 12 изящни резбени сюжети от евангелски събития. Златният кръст, който е записан не на едно място в черковния кодекс с наименование «честния кръст» — «стария кръст», се поставя в дървена кутия, изработена като подвързана книга със затворки. Като сравнихме този кръст с царския Шишманов кръст, който се пази в

манастирския храм «Свети Илия» до Тетевен, останахме изненадани от приликата. Ако тетевенският кръст е дар от цар Иван Шишман, защо кръста на тревненската църква «свети Архангел» да не е дар.

от някой от Асеновци, царували и подвизавали се по тия околности на столицата Търново места?“)

... Къде се скрихте, ей, подивели в горите, колибари?

Чувате ли ме?

Чувате ли поне външната ми реч?

Виша чуваше само откъслечни думи, къси викове и скърцането на одъра. Навярно той се мята по одъра, навярно цялото му лице е в пот и превръзката му може да се е разместила. Но тя не смееше дори да откряне вратичката. Скоро щеше да се стъмни. Тогава вече можеше да се появи в колибата.

Какво ли ще стане тая вечер ... Щом се посъвземе, той ще посегне към зелената стомна. Така правеше винаги.

... Така направи и сега.

Тя го видя. Видя през тясната пролука между каменната стена и покрива как дълго пи. Боже, съвсем ще се опие! Нали баба Тушана каза само една-две глътки. Да не му стане зле?

Въпреки че се вайкаше, загдето го остави да пие тглоква много от упойното биле, в най-скритите си мисли тя беше доволна — нека главата му се размъти съвсем, та да не може да я познае нито за миг, нито за миг, нито за един-единствен миг, дано не разбере, че тя не е козарката, която очаква да дойде.

Той се отпусна на одъра и пак заспа.

Пролуката между най-горния ред камъни и мертеците на ниския покрив беше тясна и дълга. Пред очите на Виша се мяркаха гредите на отсрещния скат.

Нощта настъпваше бързо, тъмнината се утайваше около колибата.

И в гърдите ѝ нещо се утайваше — нещо гъсто и тежко за дишане.

Как бутна вратата тя сама не разбра.

Изведнъж прооча неговият глас:

— Кой? Кой идва? Тя мълчеше.

— Кой си? Казвай!

Тя пак мълчеше. Стоеше още вън, при откренатата врата и мълчеше.

— Обади се, ей!

— Влез де, влез да те видя! И гръмко и повелително:

— Влез!

Този глас реши съдбата ѝ.

Вратата изскърца зад гърба ѝ.

Вътре беше тъмно, само от пролуките между покрива и дебелите каменни зидове се прецеждаше разсеяна, умираща светлина.

— Ти... коя си?

— Козарката.

— Каква козарка?

— От Големаните ...

— А-а! — засмя се той.

— Аз... — сама не съзна, че се обади тя и уплашено млъкна. Не знаеше какво трябва да каже. Искаше само да чуе собствения си глас, да се увери, че все още може да прави нещо и по своя воля, нещо съвсем обикновено — да каже някоя дума, да направи някоя крачка и то така, разбира се, че да не го разсърди.

— Я намери борина и запали, та да се видим!

— Къде ... къде има борина?

Тя се обърна, размаха ръце, уж че търсеше, но и да намереше борина, нямаше да я запали. Тъмнината ѝ даваше смелост. Тъмнината и мисълта, че ако реши, може да побегне. Да, може да побегне!

— Какво, не откри ли борина?

— Няма...

— Нищо. Отвори докрай вратата. Месечината ще ни свети.

Тя отиде до вратата и мисълта да побегне стана толкова неудържима, че краката ѝ бързо я отведоха навън.

Но я настигна неговият глас:

— Ей, моме! Къде хукна? Уплаши ли се? Как позна, че се уплаши?

... Може би така е по-добре. Без своя мисъл, без своя воля, даже без свой глас.

— Каква си плашлива! А пък уж ще ми ставаш невеста...

Тя седеше в края на одъра, в самия край. Още не беше я докоснал, но това можеше да се случи всеки миг. И щеше да се случи.

Той се наведе от одъра и с две ръце загреба жълтици от медника.
— Вземи!

Тя не помръдваше.

— Вземи, момиче! Всичко е твое!

Жълтиците се разсипаха по одъра. Зазвънтяха по пръстения под, задрънчаха по медника.

И тогава лудостта обхвана ранения войвода. Той гребеше злато, сипеше го върху нея и ѝ говореше думи, които тя никога не бе слушала. Колко хубава била. Устата ѝ — черешов цвят. Снагата ѝ — самодивска. Какъв хубав син ще му роди тя! Може да е и момиче. Нищо. И то ще носи неговото име. На книга ще напише, че днес... (какво е днес?) двамата са се венчали. Ще ѝ каже при кой свещеник ще отиде. Има един... той му е ятак. Ще му покаже книгата и отчето пред целия свят ще се кълне, че ги е венчал на днешния ден. Тъй ще казва и ще се кълне. И всичко останало ще е наред, само да не е тази миризма на развалена лой и на кучешка колиба. Потераджиите сега са далече, но може да дойдат и тук. Ще дойдат, защото издайниците по тази грешна земя не са се свършили и кой знае дали някога ще се свършат... Като има злато, тя, жената на даскал Тодор войвода, и от издайниците може да се откупи. Ако не успее да се откупи, тогава ѝ остава най-вярната опора неговите момчета. Хайдутите. Пак ще се появят в гората хайдути. И като разберат, че т я е невеста на убития войвода, тъй е, на убития. Ще го убият. Гонят го, ще го хванат и ще го убият. Но неговият син ще остане. Син или дъщеря — все едно: нещо от него ще остане. Ще остане ли, невясто моя, гургулице моя, гальовнице моя...

Жълтиците лепнеха по ръцете ѝ, по краката ѝ, нещо студено проникна в моминската ѝ пазва. И това са жълтиците. Жълтици ли? Ами неговите ръце къде са?

Майчице, колко е студено ...

Говореше си, че е студено, а пък цялото ѝ лице гореше. Тресеше я, чак зъбите ѝ тракаха.

Жълтиците вече лепнеха и по гърба ѝ. Убиваха я. Защо са ѝ тия жълтици? Защо ѝ пречат?

[1] Мисир — Египет — Б. а. ↑

[2] Бюлюкбашия (т.) — командир на рота в заптийската войска. ↑

[3] Мухтар — (тру.-араб.) — селски старейшина. ↑

[4] Дивит — пачите пера. ↑

В КАСАБАТА

Очертанията на Стамбул неочаквано се появяваха на тихите води на Янтра. Това беше ту върхът на някое белосано минаре, ту сводът на някоя покрита чаршия, ала най-често — до болка познато кътче от сарая „Топкапу.“

Невидим тръстиков калем теглеше тънки линии Юмер бей притваряше очи. Искаше му се да чуе гълчавата на еничарите, да долови някой познат глас (може би на самия велик везир!) и най-вече — да слуша ехото от собствените си стъпки в двора пред Вратата на щастието ...

Острието на калема беше обаче толкова безшумно, че и съвсем слабо скърцане не се чуваше. А водите на реката бързаха да погълнат сънните видения.

„Когато падаш, чоджум, прегръщай земята“.

Говореше мюнеджимбашията Исмаил ага, главният звездоброец в Топкапу.

Ти шейретин, знаеш само лошо да предричаш. Тъй е — един работи с ръце, друг с език. Само че тия, дето от лафа живеят, и те не са от един сой. И при тях има умни и глупави. Те се познават много лесно: умният не казва онова, което знае, а глупавият говори за онова, което не знае.

Така се завъртат мислите на Юмер бей, че той сам се изкарва глупак. И с ожесточение към себе си започва да повтаря: глупав съм, глупав съм за цяла сюррия лафаджии. С една дума прерязах връвта на целия си живот!

И се видя как минава на пискюлия ат през Едирне капия, а зад него остават шумните стамбулски улици, остава младостта му и споменът за големия му късмет — как от най-обикновен писаркятибин стана приятел на везири и разговорник на султана.

И още ... още ...

Розовата Гюл джамия, където обичаше да прави петъчната си молитва, къошквете край Босфора, пемЗените питки кетен халва,

които в Търново дори баш майсторът на халваджиите не можеше тъй сладко да приготви.

Навярно в Топкапу още разправят тъжната и в същото време много смешна история на Юмер бей, човекът, който можеше да разсмее и най-мрачния си събеседник. Много пъти той, сегашният аянин^[1] на Търново, се опитваше да си обясни всичко, случило се само преди няколко месеца, но все оставаше нещо неясно. А враговете му и ония, които само търсят повод да се надсмеят над чуждото нещастие, навярно никак не го жаят, приказват тъй, както той самият много пъти бе приказвал със злорадство за изпадналите в немилост паши и везири.

— Пак ли си се умислил?

От четирите му жени единствена Бедрие ханъм имаше право така да го заговорва и ненадейно да се появява в гюловата градина, когато той се разхождаше. Градината стигаше до самия бряг на Янтра. Бейският сарай беше в дъното на големия двор, зашумен от асми и стари череши. Тук беше тихо и спокойно, като че наоколо не се издигаха къщите на турската махала — все богати постройки сред хубави дворища, оградени с високи дувари. Наблизо реката правеше плавен завой. Хисаря — сетня дияр от гяурското царство, все още предизвикателно издигаше каменните стени на главния вход.

На търновския аянинвойвода се полагаше да живее със семейството си в конака, където имаше цял кат с просторни одаи. Това бе направено за ония аяни, които — както Юмер бей — пристигаха неочаквано и някой ден също така неочаквано трябваше да си заминат — те нямаха време да издигат сараи. Но Юмер, още като дойде в Търново, огледа войводницата — така тук наричаха конака — и разбра, че тия варосани одаи, в които бяха живели предшествениците му с жените и децата си, непрекъснато ще му напомнят за това, че е временен в Търново, че може би го очаква нещо по-лошо (да го заточат в някой затънтен край) или може би... Докато все още можеше да разиграва парите си, трябваше да си създава удобства, радост и веселие. Беше готов веднага да започне да строи сарай, но хаджи Калъч — един от старите търновски бейове, останал съвсем сам — цялото му семейство преди години бе измряло от чума — му предостави своя конак; не искаше да го продаде, не се и съгласи да получи кирия. Той живееше съвсем сам в една малка къща до кадийницата.

— Юмер ...

Бедрие ханъм спря до големия гюлов храст с едрите, лъскави от влага пъпки, които чакаха само една топла нощ, за да цъфнат. Беше облечена в небесносиньо — цвят, който напоследък много харесваше, и тънкото ѝ, слабо тяло потръпваше от хладината.

Юмер бей дори не се обърна към нея. От година-две Избягваше да я гледа в лицето, защото всеки път откриваше колко много се е променил самият той. С нея бяха връстници — на четиридесет и пет години, възраст, за която мъдрецът казва, че е прагът на старостта. Всичко, което му бе донесла тя — вдовица на велик везир, наследница на големи богатства — вече му тежеше.

— Надгробни надписи ли измисляш, Юмер? — усмихна се Бедрие ханъм от другата страна на гюловия храст.

— Толкова ли весел ти изглеждам? — оживи се той.

И да беше изморен, тъжен или отегчен, щом около него имаше задрямали лица, той трябваше да бъде разговорлив. Такъв му беше нравът или по-право занаятът. Затова беше сойтария, затова успя да достигне до големи почести...

(... трудно е да се обясни какво точно означава сойтаръ като прозвище на човек, близък на падишаха. В многобройните книги за „потайностите на султанския двор“ няма дори бегло споменаване — в тях авторите се надпреварват да разказват харемски истории ... Сойтарията не е бил шут или смешник — фигура, позната в дворовете на западните владетели. Уморителните заседания на Дивана, където поне „по принцип“ трябвало да участвуват най-мъдрите и най-дипломатичните, т.е. прекалено сериозните държавници, изисквали и минути на отдых — някой да разкаже нещо смешно, интересно и забавно. Този „някой“ не можел да бъде шут или кабуї, защото делата, които Дивана решавал, били от огромна важност, а знае се, че понякога и една изпусната дума може да послужи на врага. Така се стигнало до практиката някой султани или велики везири, Като подбират помощниците си, да издигат на високи длъжности и хора, които освен качествата на държавници притежават и весел дух, чувство за хумор и приятен начин на разказване. Един масал, една Настрадаинходжова история бързо може да освежи изморените паши и везири, за да продължат след половин или един сахат обсъждането и решаването на тежките, и заплетени султански дела. Но, разбира се, не било

задължително в Дивана да има сойтария, защото не всеки държавник притежава чувство за хумор ...)

Едва ли в Стамбул имаше по-добър разказвач на Настрадаинходжовите приключения от Юмер бей. Не напразно казваха: Сойтаръ Юмер влезе в Топкапу с магарето на Настрадаин ходжа. Ала злословниците едва ли допускаха, че зад всичките му успехи стоеше Бедрие ханъм.

— За мене, беим, поръчай такъв надпис: „Аз знам, че моите сълзи няма да те съживят, затова и плача.“

— Хахаха... — високо се засмя Юмер бей Сойтарията и който не го познаваше, щеше да си помисли: как сърдечно се смее той, как откликва на веселия лаф, който чува за пръв път!

Но Бедрие ханъм му беше казала това преди няколко дни. Тя вече повтаряше и потретяше едни и същи думи и го плашеше със странните си постъпки. Като че бе станала друга, като че не беше жената, която познаваше от петнадесет години. Нещо угасваше в нея и въпреки неочакваните изблици, когато нощем се вмъкваше в стаята му, без Да я е викал, той усещаше и разбираше, че всичко това е като треска — и горещината ма кръвта ѝ, и внезапната хладина. И като треска ще мине, Трябва само да бъде Търпелив.

Тя му бе родила четири деца. И четирите мъртви. Старата кадъна, която в Стамбул ѝ бабуваше, веднъж му обясни: Бедрие ханъм има лоша кръв, за деца лоша; докато носи плода под сърцето си, това не личи, но като ражда, когато се откъсва пъпната връв, лошата кръв отравя детето.

И Юмер бей затаи в себе си някакъв неясен страх, от лошата кръв на Бедрие ханъм. Понякога му се струваше, че дори тънките червени жилки, които прорязват синкавата белина на очите ѝ, пулсират не с кръв, а с отрова — гъста, червена отрова, която може да клъвне човека с един лош поглед.

Но тя никога не го бе поглеждала с омраза. Беше привързана към него, може би защото тя го бе създала с ума и с парите си — за да стане на третата година след сватбата им бей и приятел ѝа велики везири.

Бедрие ханъм нещо говореше сега. Навярно нещо-много умно, защото тя предпочиташе да мълчи вместо да бръщолевни празни женски приказки. Обаче Юмер бей нищо не чуваше. Съзнаваше, че

трябва да внимава, за да разбере какво му казва тя, и все пак не можеше. Завладяло го бе онова настроение на тайна скръб и на самобичуване, когато случилото се преди няколко месеца в Стамбул оживяваше в него само с няколко-думи („Как можах! Как можах да изпусна оня лаф за султана!“).

Лафът, думите, които бе изпуснал, той не обичаше да изравя от паметта си. Ставаше му срамно за самия него, за това, че нищо смешно и остроумно нямаше в онова, което бе казал пред двама везири.

(... султан Махмуд I — син на Мустафа II и приемник на Ахмед III, станал падишах на тридесет и четири годишна възраст, през 1730 година. На престола го довел еничарски бунт. Управлението му започнало с това че погубил двамата албанци Мюссали и Патрона, от които първият бил станал от кафеджия кул кехая, а вторият от теляк — румелийски валия. Привържениците им се опитали да разбунят цялата столица и да убият Махмуда, но той се досетил навреме, наредил да изнесат священото знаме и насъбралите се правоверни успели да разпръснат смутителите.

Първата му война — с австрийците (1736–37 г. — завършила с победа за Турция, защото австрийците допуснали няколко съдбоносни грешки. Султан Махмуд пред заплахата от война с Русия сключил мир с персийския шах Надир, като му върнал завладените преди това области. Войната с Русия — тогава императрица била Ана йоановна, траяла от 1736 до 1739 година и завършила с успех за Турция; която си присъединила Северна Сърбия и Малка Влахия...)

Той, Юмер бей, би се оправдал поне пред себе си, ако не знаеше кое е болното място на султана. А то, кой по-добре от него можеше да каже за какво постоянно се тюхка падишахът? Само думата аджем^[2] караше Махмуд I да подскача. Тъкмо това изтърси пред двамата везири Юмер бей, когато те го срещнаха на връщане от Арз одаята в сарая Топкапу. Единият от тях — оня стар пезевенгин Исмаил паша, го попита как се чувства в къшка светлоликият падишах. „Нещо му убива персийският килим“ — изтърси Юмер бей, без дори да се замисли, и с това реши съдбата си. В същото време султан Махмуд се съветваше със садразама и с еничарския Ага как е войската, могат ли да започнат война с Персия.

„Падишахът вече не искал и да седи на персийски килим“.

„Не че не иска, а не може...“

Тия думи се понесоха из целия сарай, защото всички мразеха султана и само диреха повод да злословят. А сега неговият любимец Юмер бей им даваше такъв хубав лаф за подигравка.

Тогава, в къшката, султан Махмуд наистина не седеше с кръстосани крака върху персийския килим, а се разхождаше нервно. Напоследък, по причина, която мислеше, че само хекимите му знаят, той не можеше да седи дълго с кръстосани крака. А ето че сега и болестта му, която смяташе за срамна, бе излязла наяве...

„Да се маха! — бе наредил султанът. — По-скоро да се маха! Пратете го някъде аянин!“

И понеже по това време бе свободно само аянското място в Тирнова, Юмер бей се озова тук. Все пак, милостив беше султанът, можеше да каже да го тикнат в Едикуле, да изгние там във влажните подземия.

„Не се надявай на сушата, не се доверявай на морето“ — обичаше да повтаря мюнеджимбашията на Топкапу сарай.

Тогава на какво да се надява? Небето е високо, в небето само звездобройците вярват, та и те, изглежда, повече на сметките в тефтерите вярват, за да са сигурни кога точно ще се появи тази или онази звезда.

„И в ада има пътища, синко ...“

И от Тирнова има пътища за Стамбул. Ще дойде ден и Юмер бей ще се върне като паша. Такъв е редът в управлението на великата османска държава. Само глупавите султани убиват ония свои помощници, които се провинят в нещо. А иначе изпращат най-често изпадналия в немилост някъде далече от столицата, където той и да иска, не може да стори голяма вреда на падишаха. Като мине време, друг султан или даже същият султан, който го е изпратил в изгнание, ще се сети, че по едипакви си дела има кадърен везир или паша, ще го повика и с почести ще го посрещнат в Стамбул. Тъй е. Един паша, един везир не се създават за ден-два, та да ги погубваш в един миг.

Ала Юмер бей отсега знаеше: и да се завърне в Стамбул, вече няма да е соитария както преди. Не можеше вече да бъде соитария, да развеселява везирите и султана с онова, което веднага се ражда в ума му. А не можеше, защото страхът тежко легна в сърцето му, Страхът, че една дума може да промени целия ти живот и дори да те лиши от живот, Едва сега той разбираше истинското значение на думите и се

ужасяваше от огромната смелост, която години наред бе притежавал — беше се движил на косъм от смъртта или поне на косъм от султанския гняв. Да, вярно е онова, което се говори, че неопитните ястреби най-много обичат да летят...

...Настрадин ходжа имал бик с големи рога. По цял ден и по цяла нощ ходжата мислел: може да е поне един път, но трябва да седне на главата на бика, между рогата, Обаче все не се появявал сгоден случай.

Една нощ, като излязъл на двора, ходжата видял, че бикът лежи на земята и преживя.

„Ето ти случай!“ — казал си Настрадин ходжа.

И като събрал полите на халата си, той седнал между рогата.

Бикът, изплашен скочил, отметнал глава и хвърлил ходжата на земята. Настрадин ходжа извикал и загубил създание. Жена му чула вика и излязла на двора. И какво да види: мъжът ѝ лежи в несвест, облян в кръв. Започнала да вика за помощ. Събрали се много хора.

Полека-лека Настрадин ходжа се свестил. И разбрал, че краката му са строшени. Вдигнали го и като го внесли в къщи, сложили го на постелята. Ходжата се огледал, забелязал, че жена му плаче и рекъл:

— Жено, не плачи! Макар че паднах и счупих краката си, желанието ми се изпълни ...

— Но аз, Бедрие ханъм, нямах такова желание, вярвай ми... нямах!

Бедрие ханъм изненадана го погледна. Тя му бе разправяла за патилата на някакъв филибелийски паша — как заради едно арменско момиче станал за смях и подигравка. Всичко сама бе измислила, заедно със смешните подробности. Искаше Юмер да се сети за какво бие самара. Беше научила за големия моабет, който направил миналата седмица един от богатите търновски бейове в лятната си къща в Костимялската долина и на който нейният Юмер, като се разгорещил, сам играл кючек с метла на кръста. Имало и млади циганки, хубави, много млади и много хубави — те танцували и правели джумбуш през цялото време. На едно от тия момичета Юмер бей закачил на елечето скъпата си броеница от два реда бисери и ахат...

Как да му повярва Бедрие ханъм, че нямал желание да подарява на младата циганка броеницата си? Тя го познаваше добре и знаеше; когато той се весели, весели се така, че ако няма кой да го спре, и ума

си загубва. Досега го бе спасявало положението му на сойтария, защото на един сойтария се позволяват неща, които друг, ако ги извърши, може и да си изпати; и глупости да бръщолеви, тия, които го гледат и слушат, пак ще се смеят — всъщност не той, а те сами се веселят, сойтарията е само повод за смеха им... Тъкмо това Юмер о щ е не можеше да проумее и се заблуждаваше, като мислеше, че е необикновено умен и духовит.

— Вярвам ти, Юмер. И все пак не биваше да й подаряваш такава скъпа броеница, На ония момичета се правят дребни подаръци.

Сега пък беше ред на Юмер бей да се изненада.

Каква броеница? Та той приказваше за съвсем друго...

Бедрие ханъм разбра, че днес двамата говорят на различни езици и е по-добре да се оттегли в харемлъка.

Нощес тя пак щеше да се вмъкне в неговата одая и той нямаше да я отпрати, поне в това беше сигурна.

— Ех, Юмер... Така е било винаги — кожата на лисицата е нейното нещастие.

И като се усмихна закачливо като момиче, игриво подскокна и изчезна зад гюловия храст.

Едва сега Юмер бей се сети за какво бе намекнала Бедрие ханъм. Не толкова за скъпия подарък, колкото за младата циганка.

Всъщност какво бе станало тогава, в оня потънал сред зеленина къошк?

Нищо ярко нямаше в съзнанието му. Прозрачни шалвари. Гъвкав гол кръст. Влудяващите писъци на зурните, дрънкането на дайре...

— Беим, доведоха още един от ония ...

Сейменбашията^[3] Кара Хасан, висок и слаб арнаутин, облечен в скъпи сърмени дрехи, със силяхлък от червена кожа, преви кръст точно там, до гюловия храст, където допреди малко стоеше Бедрие ханъм, и на Юмер бей се стори, че неговото темане е едва ли не подигравка. Дързост и подигравка — да се вмъкне чак тука!

Ала се сепна сам: та нали бе наредил да го викат и тук, щом е по работа, за която лично е заръчал.

— Кой? От тревненските хаирсъзи ли?

— Не е ... От НастрадаинПетровците.

Кара Хасан беше глупав като стамбулски каикчия. Само едно горе-долу приемливо качество имаше и той, го проявяваше обикновено

по служба — имаше инат за сто мулета. Кажеше ли нещо, вече само повтаряше и не можеше да се отметне от думите си.

НастрадаинПетровците... Няколко пъти сам беят му обясни, че е едно Настрадаин ходжа, а друго Хитър Петър. Единият е турчин, другият е българин.

Това беше една от приумиците на Юмер бей още като дойде в Тирнова. Постоянната възбуда, желанието му винаги да върши неочаквани за хората неща, както в Стамбул и тук го накара вместо да се заеме със сериозните аянски дела — да продължи зевзешките истории.

В Стамбул бе слушал, че сред българите се разправят стотици весели случки за патилата, шегите и лудориите на Хитър Петър Дори името на този български Шегаджия го отделяше от Настрадаин ходжа. Ходжата не винаги беше хитър и умен, понякога се показваше като наивен и дори глупав, но Юмер бей така бе свикнал с него, че го приемаше с всичките му кусури. Често пъти в сънищата си той го виждаше: благообразен старец, който язди своето мършавао магаре и наблюдава света; той е смирен и тих, умее не само да говори, но и както малко хора — да мълчи и да слуша другите. И нищо не убягва от внимателния му поглед.

НастрадаинПетровците ... Ще разбере ли най-сетне тоя див арнаутич, че смесва две противоположни неща? Нито за миг Юмер бей не можеше да си представи Хитър Петър с ласкавата усмивка на Настрадаин ходжа, с благата му реч, дори не можеше да го види да язди магаре като ходжата! Нещо зло и лукаво имаше в съперника на ходжата! Това предубеждение Юмер бей носеше в себе си още от Стамбул, от масалите, които бе слушал за шегите на Хитър Петър. През последните месеци в Тирнова той все повече се убеждаваше в това. Не съзнаваше, че желае да бъде така и в разказите, които слушаше, отделяше само онова, което подкрепяше тази му мисъл.

Новите му приятели — четирима-петима търновски бейове, сами му предложиха услугите си да му доведат „на крака“ колкото си иска хитър-Петровци. Те всичките бяха убедени, че във всяко село има по единдвама хитър-Петровци и никак не е трудно да изпатрат някои от гавазите да докара най-добрите от тях.

Преди няколко дни му доведоха един такъв Хитър Петър, от едно дряновско село.

Сейменбашията Кара Хасан стоеше все на същото място до гюловия храст. Отдавна му бяха известни странностите на Юмер бей. От две години бе главният му телопазител и без съжаление напусна Стамбул. В Тирнова той пристигна с няколко ката скъпо облекло, една кесия злато и с прозвището Кара Илан, Черната змия. Но прозвището му знаеха само слугите на бея. Тукашните сеймени още не го бяха научили и това никак не беше добре, трябва да го научат, за да се стряскат само от името му. Такова беше тайното му желание. Щом се появи някъде, всички да замръзват на местата си. Така както той замръзваше пред господаря си — бил той Юмер бей или някой друг. Паша или бей той никога нямаше да стане, такава бе съдбата му — да има господар над себе си. Но и той можеше да бъде господар в очите на ония, чийто страх можеше да вземе.

Кара Хасан нито за миг не допускаше, че е глупав. Само съзнаваше, че не разбира някои тънкости, които пашите и бейовете — затова са и господари — тъй често обичат да говорят и вършат.

Ето и тия НастрадаинПетровци. Юмер бей е решил да вика подред всички зевзеци на санджака — негова си работа: — но нужно ли е да обяснява на сейменбашията си защо върши това? Два или три пъти той му разказваше за Настрадаин ходжа и за тоя, българина, българския Настрадаин, но Кара Хасан, въпреки многозначителния си прякор нищо не можа да разбере.

Като видеше одая, застлана с персийски килим, Юмер бей усещаше, че въздухът започва да не му достига.

Кой се подиграва с него?

Цял живот ли ще му напомнят за случилото се в Топкапу?

След като той припадна от ярост преди няколко дни, Бедрие ханъм нареди на слугите да застилат малкия дървен къошк до реката с шарени български черги.

Наргилето, гюловата пъпка във водата и меките възглавници вече го очакваха.

Юмер бей не кръстоса крака, а седна само върху единия си подвит крак, готов всеки миг да скочи. Това му бе останало навик от сойтарлъка, когато във Високия диван през няколко минути трябваше да скача, за да подава ту на великия везир, ту на еничарския ага свитьците, които четяха и обсъждаха — едно унижително слугуване, но той го вършеше с шеги и усмивки, защото без това не можеше. Същите

неписани правила, които го бяха довели като сойтария в Дивана, го задължаваха да върши това в ония случаи, когато при решаване на важни дела кятибин не биваше да присъствува.

Двамата млади чибукчии бяха приклекли до стъпалата на кьошка. Като пропълзяваха един след друг, те щяха да сменят огъня на наргилето.

Юмер бей захапа мемето^[4] на маркуча и дръпна първия вефез^[5] — гюловата пъпка заигра и димът, минал през бълбукащата вода, достигна до засъхналата му уста и целия го облъхна с аромата на хубав драмски тютюн.

Кара Хасан не закъсна.

Чак до стъпалата на кьошка той доведе едно нисичко човече, което държеше под мйшница протъркания си калпак и се кланеше отдалече с кръстосани на гърдите ръце — нито селям, нито темане. Така се кланяха на агите тукашните гяури.

— Буюрум! — великодушно го покани беят да седне срещу него, там, гдето играеше във водата червената гюлова пъпка на наргилето.

Но човечето, изглежда, знаеше турските обичаи — че при първо поканване не се сядат и още веднъж стори своя гяурски селям.

Юмер бей го покани втори и трети път и едва тогава човечето падна на колене. Така и замръзна, не посмя да седне на петите си.

— Как те викат? — опита се колкото може по-любезно да запита Юмер бей.

— Иванчо Таласъма, войвода ефенди — отвърна дошлият, като някак разтегли думата „войвода“, Юмер бей се намръщи.

— Не съм само войвода, бей съм! — троснато рече той и разбра, че сгреши. Та нали бе повикал тоя Хитър Петър да му разказва весели работи. Не трябваше още в началото да го засича.

— ... Прощавай, беим. Ние сме прости хора, беим. И глупави сме, беим. Много сме глупави, беим.

Иванчо Таласъма млъкна и някак гузно се заоглежда.

— Ти какви приказки най-добре умееш да разправяш — за надхитряване или за надлъгване? — попита Юмер бей и се опита да се усмихне.

— Че то, беим, е едно и също, беим. Ама аз, беим, никакви приказки не умея, беим, да разправям, беим ...

Непрекъснатото, през две-три думи, споменаване „беим“ започна да нервира Юмер бей, но той реши да се преструва, че нищо не забелязва. Тоя хитър селянин, който се преструва на глупав, само чака да му спомене за това, за да започне пак да го нарича по български „войвода“. А-а! Не е вчерашен Юмер Сойтарията!

— Ами като не знаеш никакви майтапски приказки, защо са те докарали при мене? Какъв си ти Хитър Петър?

— Йванчо Таласъма съм, беим, тъй, беим, ме наричат в селото, беим.

И оня, първият Хитър Петър се правеше на глупав, все нещо недочуваше и недоразбираше. Само че той беше едър балканджия, с вирната космата глава. И името му беше едно такова вироглаво — Митю Гонимъглата. Дори когато той преведе на турски името си, Юмер бей не можа да разбере какво означава то. Едва след два-три дни един от търновските бейове обясни на новия аянин кого наричат българите „гонимъгла“. Тия, гдето-все вършат нещо, ама не за пари и не поради някакво-умно намерение, а просто ей тъй, гонят мъглата, защото им се гони мъглата ...

... Веднъж Хитър Петър срещнал един змей и му рекъл:

— Щом си толкова силен, можеш ли като стиснеш желязо то да пусне вода?

— Дай да опитам! — рекъл змеят.

Хитър Петър му дал един железен прът. Змеят стискал желязото, колкото сили имал, но не капнала нито капка вода.

Тогава Хитър Петър рекъл:

— Чакай сега и аз да стисна.

Взел скришом в шепата си малко прясно сирене, стиснал с него желязото и... изтекла вода.

Змеят се зачудил на това юначество и поканил Хитър-Петър да се побратимят.

Когато Митю Гонимъглата млъкна, Юмер бей го попита:

— И ти ли ... такъв голям българин, и ти ли тъй щеше да постъпиш?

— Защо пък да не го излъжа! — троснато отвърна балканджията. — Едно време имало и змейове, и големи юнаци. После юнаците ставали все по-малко и по-малко. Появили се хора, които започнали да се бият с хитрост, а не с юначество.

Юмер бей даде на този, първия Хитър Петър, една жълтица и го отпрати. Беше огорчен заради самия Хитър Петър. Тъй подло да излъже един юначен змей! И българинът, тоя здравеняк балканджия, тъй щеше да постъпи — направо му го каза. А Настрадаин ходжа, виж, никога няма да направи това. Не беше по юначествата кроткият ходжа. То и когато се преборваше с думи, пак не измамваше, а надлъгваше...

Но какво разправя вторият Хитър Петър?

За каква ялова крава?

Защо не споменава името на българския хитрец?

Йванчо Таласъма използваше случая да се оплаче на бея, че някакви сеймени му отмъкнали кравата.

— Кога стана това? — попита Юмер бей.

— Има-няма, беим, седем-осем години, беим. Пък, може, беим, да са и повечко, беим...

Беим, беим, беим, ама няма да успееш, тиквена главо? Юмер бей любезно се усмихна:

— И ти още не си забравил за тази крава?

— Как, беим, да я забравя, беим, като оттогаз, беим, вече нямам никаква крава, беим...

— Е, Таласъм ефенди, никак не си весел. Някой се е пошегувал с тебе... и с мене. Аз исках хитър-Петровци да ми доведат...

— Мене, беим, в село ме наричат още „нашият Хитър Петър“. Ама по-често ми викат Таласъма.

— За какво бе, айол, какво толкоз си сторил, та така ти викат! — с отегчение и съчувствие към жалкия селянин възкликна Юмер бей.

— За приказки, беим, хич ме няма, беим, ама виж, беим, ако е за сторване, беим, сторвал съм разни работи ...

— Кажи, кажи! — нададе ухо Юмер бей и чак се наклони напред.

— Ам'чи... за кое по-напред?

— Последното, дето си сторил. Последното! — почна да губи търпение Юмер бей.

— То тогаз, беим, без малко не загинах, беим, че то беим ...

— Стига с това „беим“! — избухна Юмер бей.

— Та... войвода ефенди... — тънко се усмихна Йванчо Таласъма, — аз правя коля ...

— Успя, успя да ме надхитриш! — призна си през смях Юмер бей, но се смееше насила.

И хвърли в краката на слабичкия българин една жълтица.

Иванчо Таласъма се престори, че не вижда жълтицата, и продължи да разказва:

— ... Правя всякакви коли, и волски, и биволски, та и за магарета. Идва при мене Исмаил бей, той не е нашият бей, ама е приятел с бея на нашето село. Поръчва ми да направя една биволска кола, само че с чергило, като премествал лятно време харема си от Търново на село, да не ги вижда никой. Майсторих колата цяла зима. Викам си: ще хареса беят колата, ще ми плати, както се плаща за такава голяма кола, та и нещо отгоре. А той изпрати един аргатин с два бивола да я откара и даже грош не видях от него. Минава един ден Исмаил бей на кон през нашето село, на гости на нашия бей отива, ама за мен хич не се и сеца. Не посмях да отида при него, защото е такъв един серт, та серт дамар. След някой друг месец таман бях започнал да забравям, че съм се бъртал цяла зима за тоя, дето духа, ето ти го самия Исмаил бей. Спира коня си пред къщи и ми вика: „Ей, гяурино, да се запретиш и да ми направиш още една кола като онази! Голям ми е харемът, една Кола не стига!“ Аз си мълча, гледам някак да ми се размине, ама беят не си отива, седи си на коня и ме заплашва: „Ако не ми направиш още една кола, гръбнака ти ще пречупя!“ И си отиде, без да ми хвърли поне една пара. Бягам аз при нашия бей и му се жалвам. Той ме изслуша и ми рече: „С Исмаил бей търновският войвода не може да излезе на глава, та аз ли! Казал ти е да му Правиш кола — ще я направиш, ако не искаш червата ти да съхнат по някой дракалак край реката“.

— Е, какво... направи ли и втората кола? — не можеше да разбере какъв е смисълът на цялата тази история Юмер бей. Дали отново не търсеше повод да се оплаче този жалък Хитър Петър?

— Направих я, войвода ефенди. Много хубава кола стана. Пак дойде един аргатин с чифт биволи и я отведе. Половината село се насъбра да гледа. Бях нашарил цялата кола като писано яйце и още на другия ден в село всички научиха, че колата, докато стигнала до къщата на Исмаил бей, станала на купчина клечки.

— Защо? — заинтригува се Юмер бей.

— Защото я бях направил много хубава, ама от върба.

Юмер бей озадачено погледна разказвача.

Я го виж ти как надхитрил бея!

— Що стана по-нататък?

— Пак дойде Исмаил бей. Отдалече започна да крещи. Пък аз му викам: ти, беим, не заръча от какво дърво да ти направя колата. Върбово дърво имах, от върба я направих.

— А боят?

— Скочи от коня и се спусна да ме бие. Ама на мен не току тъй ми викат Таласъма. Имам си в работилницата едни такива тъмни кюшета, дето само аз си ги знаа. Скрих се и до вечерта никой не можа да ме намери. Боят ме търсеше из цялата къща, заканваше се да запали всичко, и работилницата, и къщата ми. Викаше, как ли не ме наричаше, пък и добре псува на български. А жената, тя и друг път ме е спасявала, като насъбра десетина дребни деца от махалата, уж че всичките са наши, и вика, та се дере: аман-заман, не погубвай, беим, баща им. И децата викат и плачат. Омръзна му на бея да я слуша, омръзна му и да крещи. И си отиде. Оттогава не се е мярвал в село...

— Добре си го наредил.

— Той ме нареди добре, войвода ефенди. Кажии-речи половин година работих ей тъй...

Юмер бей хвърли още една жълтица в краката на селянина. Стана му жал за този опърпан хитрец, който всъщност не е никакъв хитрец, не е победител, а жертва.

Всеки миллет, всеки народ както си има свой език, има и свое фелсефе, своя философия. Така говорят мъдреците. Ала като започнат няколко умни хора да говорят за фелсефето на един или друг народ, рядко ще стигнат до едно мнение. То е тъй, защото е много трудно да се пресее през разума онова, което си видял или чул; все нещо ще те е трогнало или развеселило, все ще си в плен на личните си чувства.

Каквото и да се разправя обаче, Юмер бей беше уверен в това, щом хората живеят в един мемлекет^[6], под една власт и щом се делят на аги и рая, то е съвсем ясно, че агите по нещо ще си приличат. А и раята също ще има онова, което е най-важното за един човек, когато се изправя срещу друг — свое фелсефе.

Какво беше фелсефето на райите-българи Юмер бей само се догаждаше. И сега, като гледаше омърлушения, въпреки двете жълтици Таласъм ефенди, той се врене в себе си, каквото и да става, да

проникне, колкото се може по-дълбоко, в мислите на тази наглед мирна и кротка рая. Друга полза от престоя си тука не ще има.

— Кажи още нещо — насила се обади Юмер бей. Вече не му се говореше. Почувствува внезапна умора от мислите си и от този необичаен разговор.

— Какво ли да ти кажа, войвода ефенди ... Всички се мъчим по божия свят. Има един вятър, ние му викаме кучешкия вятър, кюпек юлдюрю, като задуха, кучетата почват да скимтят, като че някой ги гони с тояга, бягат, горките, търсят завет, а то завет няма и няма ...

Юмер бей още веднъж бръкна в кесията си и хвърли трета жълтица към селянина. Очакваше, че той поне сега ще разтвори ръце и ще стори оня унизителен жест на още неопитен карагъозчия, който е заставен да направи всеки човек, когато получава пари от своя господар.

Но Иванчо Таласъма пак не се наведе, дори не погледна жълтиците. Те и трите лъщяха пред него, върху шарената черга.

— Вземи тия пари — уморено рече Юмер бей. — Все едно че ти заплащам първата кола, която си направил за Исмаил бей. — И се усмихна: — Аз ще си прибера парите от него. А втората кола, оная, от върбовите клечки, тя си остава за твоя сметка, Всеки човек се шегува за своя сметка, Таласъм ефенди — без подигравка в гласа завърши той.

И посегна към наргилето.

Гюловата пъпка пак заигра във водата, ароматният драмски тютюн заизлиза на тънки струи дим от ноздрите му.

Иванчо Таласъма разбра, че разговорът свърши. Наведе се и като че разчистваше нещо пред себе си, събра трите жълтици. В движенията му нямаше и следа от раболепие. Беше съвсем друг човек — не свитият, уплашен селянин, а изморен и може би отегчен от нещо... също както сойтарията Юмер, също като него...

С тази мисъл търновският аянин остана съвсем сам в къшката — да се върти като куче, което търси завет, да скимти в душата си, подгонен от стамбулския кюпек олдюрю.

Привечер в Габровския хан се събираха най-много хора. От чаршиите пристигаха търговци и пътници и се заемаха да приготвят вечеря. Какво ли толкова имаше в похлупците — малко сирене, малко сланина, а в торбите — лук, чесън и престъргана пита, станала на камък.

Вълно кехая разтвори голямата вулия и измъкна най-напред павурче с отлежала сливовица. Отпи бързо скришом, затулен в ъгъла на чардака.

После извади големи похлупци, но не ги разтвори, само ги постави пред себе си.

Пак надигна павурчето, дълго и злобно пи с примрежени очи. След това се огледа диво, като че очакваше всеки миг някой да се метне на гърба му и да го хване за шията. Ала наоколо никой и не поглеждаше към него и той успокоен въздъхна, отпусна глава, подпря брадата си с калаеното павурче. Какъвто беше космат — цяло руно носеше на главата си, под омазнения овчи калпак — с рунтави черни мустаци, небръснат от седмица, веднага личеше, че е поленец.

(... за балканджиите и по-точно за тревненци в ръкописната тревненска история е споменато, че мъжете си бръснали главите околоръст, върхът оставяли небръснат и косите растели до раменете, без да ги плетат, само ги разчесвали. На перчема винаги имало забоден крив костен гребен, с който разчесвали косите си, щом си сваляли калпаците.)

И дрехите му бяха поленски — дънести потури и антерия. Нищо във вида му не подсказваше, че вече трета година диша планински въздух, като че нито за един ден не беше напускал прашното село в равнината, където живееше семейството му — жена и четири деца, все момчета. Той беше кехая на Мурад бей, който владееше три полски села в Търновския санджак и притежаваше големи стада овце. Както повечето спахии и Мурад бей си направи къшла в планината, в Тревненския-Балкан, където имаше добра паша за овцете. За овчари пращаше свои аргати от селата, които се сменяха всяка есен, а кехая^[7] беше все Вълно, спечелил доверието на бея отдавна — като буен селски момък бе спасил живота на своя господар от двама турци-разбойници.

Калаеното павурче беше правено от търновски майстор — цялото ошарено с черти и резки и с по едно-птиче от двете плоски страни. Ала зъбите на кехаята бяха очертали още един, неравен наниз от чертички по горната страна.

Дълбоко бе вбивал зъби в павурчето преди Гергьовден, когато реши да предаде дружината на даскал Тодор войвода. Реши се не изведнъж, дни наред решаваше, но си стоеше в къшлата, докато в един миг — беше пресушил две павурчета ракия — чу звън на злато: едри

златни капки падаха край него, той не виждаше нищо, но чуваше как златото играе наоколо. Също както казваха иманярите — „имането се е разиграло“, само че те виждаха някакви пламъци и по тях откриваха къде има закопано имане. А Вълю кехая не виждаше никакъв пламък. Златото звънеше в ушите му, златните капки започнаха да падат някъде дълбоко в него, в набъбналата му от ракията глава. И тогава наедря мисълта, че само няколко думи да каже — и от кехая на Мурад бей, от вардач и слуга ще стане кашлъ сайбия, сам на себе си господар ще бъде ...

Още същата нощ той напусна къшлата, но не тръгна нито към Трявна, ни към Дряново, защото там бяха чисти български села, само с по един субаша — турчин й заптиета — българи; отиде в Килифарево, където имаше доста турци, и на мюдюрината каза, че може да предаде цялата хайдушка дружина. Каза, а на себе си рече, така, в мислите си: да вземе да избяга в гората, при хайдутите, да стане сам хайдутин, да си омие ръцете с турска кръв и никога вече да не си спомня, че е искал да предава хайдутите. Но вече бе произнесъл съдбовните думи.

Не се отметна. По тайни пътеки преведе потераджиите на бюлюкбашията Назър ага. И когато видя как един след друг погиват хайдутите, усети, че ръцете му дирят ятаган — да започне и той да сече, да реже и той хайдушки глави, та да заличи и сетнята следа от своето издайничество. Ала Назър ага му беше казал да не се показва, за да не обърка работата, тогава Вълю кехая се сети, че може и турците да излъже — самият т о й ще спаси войводата, ще го укрие в старата каменна колиба и след седмица-две ще го предаде, за да вземе още една награда.

Тъй реши и тъй постъпи.

Назър ага му даде кесията злато, щом видя насъбраните на поляната хайдутите. А килифарският мюдюрин едва ли знаеше нещо за него — нали му каза, че е овчар от едно дряновско село. И Назър ага не го познаваше.

От цялата дружина турците заловиха жив само Кутю Байрактар. Хванаха го, защото един гръмна покрай очите му и го заслепи — тогава се нахвърлиха върху му четирима-петима сеймени. За това, че Кутю Байрактар ще бъде обесен утре в Търново, теляли разгласиха из целия санджак. И Вълю кехая научи.

Тъкмо сега бе време да се яви пред самия турчин-войвода и да му каже: „Хванали сте байрактаря, а войводата мога да ви предам аз!“

И ще поиска три кесии злато. Три!

Зъбите му правеха нови резки по горния край на павурчето.

И Вълю кехая отново чу ясения звън на злато — капки, които оглушават и замайват ...

— Ей, побратиме, я се посмести! Над главата му висеше едно оцавено лице с хитри очи. Таласъмски очи. Таласъма е, от тяхното село.

— Сядай! Само, че ракия нямам. Изпих я.

— Не ти ща ракията. Ако искам, цяло ведро мога да купя!

— Брей! Откога забогатя?

— Станах приятел с търновския войвода. Вика ме да му разправам масали. Кажа му някой много смешен масал — и той ми хвърля в ръцете една жълтица.

Замълчаха.

Таласъма зашари с очи.

— Изгризал си павурчето.

Вълю кехая не го чу. Той пак долови ясения звън на злато. Ала сега то не звънеше в самия него, нито даже около него, а някъде далече и с всеки миг все повече се отдалечаваше. Мислите му обаче летяха натам, към този златен звън и той си повтаряше: за такава работа войводата-турчин няма да жали пари ...

— Ей, побратиме! То ти никога не си бил разговорлив, ама пък сега съвсем мълкна. Брой си там жълтиците и мълчи!

— Аз и да мълча, пак се знае какво върша, ами ти? Що не си гледаш овцете в планината? Що щеш тук?

Вълю кехая понечи да замахне да го удари, но лакътят му някак си сам се преви и едрият пестник се отпусна върху прегънатото коляно.

Таласъма премигна два-три пъти и заднишком, като се тътреше по дървения под на чардака, се премести встрани. Нещо в лицето и в приведената фигура на съселанина му подсказваше, че е по-добре да се махне, докато не е станала някоя беля.

Вълю кехая се обърна с цяло тяло към него и изхриптя:

— Дойдох да видя как утре на Дар агач ще увисне един хаирсъзин като тебе!

Таласъма не можа нищо да каже. Не знаеше кой ще увисне утре на бесилката, но който и да е — няма да е турчин, ами българин, може да е някой такъв беден селянин като него, нищо лошо да не е направил, ама ей тъй, набедили го...

Дядо Кутю Байрактар не знаеше, че този петъчен ден — деня на седмичния търновски пазар, ще го подкарат към бесилката. Раните по ръцете и по краката му се бяха спекли. Така, с вързани ръце и крака, го хвърлиха в зандана и вече втори ден никой не го поглеждаше. Не му дадоха ни храна, ни вода. Старият му враг бюлюкбашията, Назър ага си отъмъщаваше, загдето години наред му се бе изплъзвал. И не само се изплъзваше, ами го правеше и за смях. Сега можеше и жив да то одере.

(... за дране на жив човек е казано и в песните: „ръцете — от ноктите, краката — от коленете...“ „и му кожата обръщат със сух бузальк я пълнят...“)

Повече от десет години хайдутуваше дядо Кутю Байрактар. Когато излезе в гората, беше му се родило първото внуче, и още тогава го нарекоха „дядо Кутю“. А байрактар стана по-късно, не както в песента.

(... „първа година — хайдутин, втора година — байрактар, трета година — войвода“)

Но и като войвода пак му викаха Байрактар, самият той тъй се наричаше. Обичаше да носи зеления хайдушки байрак, да го развява от високите планински върхове.

Щом научи от един свой ятак, че даскал Тодор иска да излезе хайдутин, дядо Кутю се срещна с него и му рече: ела, момче, аз ще те науча на хайдутуване, байрактар, виж, няма да те направя, защото, ако излезе човек от тебе, направо войвода ще станеш. И още на втората година даскалчето стана войвода. Дядо Кутю му отстъпи мястото си в дружината. Сега и за него турците разправят — както и за дядо Кутю, че се е родил с риза, която, изсушена, носи със себе си като муска. Такива хора могат да бъдат убити само със златен или сребърен куршум, направен от тяхно злато или сребро. И затова Назър ага, като караше байрактаря към Търново, му говореше: дай ни някоя жълтица, която си взел от хаирсъзина даскал, дай и ще те пусна още сега. А дядо Кутю се подхилваше: как да ти дам, бюлюкбаши, когато твоите хора, преди да ми вържат ръцете, ми пребъркаха пояса.

Назър ага само злобно плюеше. Тъй беше. Той сам късно се сети да вземе кесията на байрактаря. А сега вече нищо не можеше да намери в своите хора. Все едно да искаш ремък от жива мечка. Те могат да го убият, тия негови потераджии, които умеят с един удар да отсекат човешка глава и да подпалят от четирите краища цяло село.

В подземие то беше студено, много студено, като в гроб.

И дядо Кутю си спомни за един друг гроб, в който неговите момчета от дружината го заровиха, за да го спасят. Тогава Назър ага току-що беше станал бюлюкбашия и се престараваше, правеше хайки, за да, лови хайдути, както се прави хайка при голям авджилък — надигаше турци от Килифарево, въоръжаваше ги и ги караше да обграждат цели склонове от планината. И въпреки това не попадеше на следи. Ала веднъж откри дружината на дядо Кутю, навярно някой ги беше издал. А дружината — това бяха осем хайдути, половината от тях, за пръв път взели оръжие в ръка, още неокървавени в бой. Какви момчета бяха! Като се видяха обградени от всички страни, като разбраха, че не ще се спасят, най-напред за войводата си помислиха: трябва да избягаш, дядо Кутю, ти, където и да се появиш, ще насъбереш друга дружина и ще отмъстиш за нас! Така говореха момчетата и започнаха да се прегръщат, да се прощават един друг и с войводата си. Дядо Кутю само повтаряше: че как ще стане то, бре момчета, как тъй ще се спася, не виждате ли колко чалми има наоколо? Тогава един от хайдутите, от ония, по-старите, Недю му викаха, лека му пръст и лек му път по оня свят, рече: ще те заровим, войводо, ще ти турим в устата един маеур от свирчовина, пък, като отминат турците, ти сам ще се изровиш, само ни обещавай, каквото и да става, да не мърдаш, ние сме се решили да мрем, а твоята работа е да мислиш отсега как да отмъстиш заради нази...

С ятагани изкопаха тесен гроб в земята и когато той намести кокалястото си тяло в него, сложиха отгоре му ситни камъни, най-отгоре чимове, отсякоха един млад габър и го забодоха до главата му, а край стъблото на габъра нагласиха масура от свирчовина. Тъкмо завършиха всичко и Назър ага пак вдигна хората си на юруш. Викаха турците, думкаха даули. А дядо Кутю лежи в своя гроб и си повтаря: боже, по-добре и аз да умра, та да не гледам, как турци изколват дружината ми, да не гледам, боже, как се пролива хайдушка кръв, защото то не е кръв, а кърваво миро — една капка стига да причести

който и да било българин... По едно време виковете утихнаха, утихнаха и гърмежите. Тази тишина беше най-страшното мъчение за закопалия войвода. Свърши се вече светът за него, свърши се! Нямаше сили дори да се размърда в своя гроб.

Но истинският хайдутин нали е направен от чилик — колкото повече го биеш, по-здрав става. Така и дядо Кутю Байрактар — съвзе се, изчака да настъпи нощта и се откопа. Зор видя Назър ага след това — с новата си дружина им показа, че и той може да пали турски чифлици, и да коли — с един замах две глави. Окървави се целия, чак по зъбите му вече имаше кръв — тъкмо тогава даскал Тодор дойде в дружината.

Тодоре, Тодоре, сине, ще отмъстиш ли за своя байрактар? Отмъсти им, Тодоре, покажи им, че сърцатите българи не се свършват. Във всяка хралупа по Тревненския Балкан са скрити я пушка, я пищов или ятаган, Знаците по хралупите само хайдутите ги знаят.

Изведнъж — не мисъл, а болка прониза байрактаря — ами ако издайникът знае какви са знаците? Ако знае пещерата, където трупаха оръжието на убитите сеймени? За златото не се и сети — злато лесно може да се намери. Но оръжието, то беше най-голямото им имане. Щом има оръжие, ще се намери кой да го запаше в силахлък.

Издайникът... Намери го, Тодоре! Най-напред него намери! закачи го на една бука и къс по къс го нарежи. И семето му затрий. Такова семе трябва да се затрива, за да намалеят издайниците по земята ни и да се стряскат ония, на които турското злато им взема очите, а турските милости — душите...

В широк гроб бяха хвърлили османлиите стария хайдутин — имаше где да се мята и да рие с крака от болка, но мълчеше. Само диреше в тъмнината на зандана очите на младия войвода. Взираше се и го зовеше без думи — с немия повик на сърцето си, с болката, която сковаваше ранените му ръце и крака по-здравото от белезите.

Бяха го оковали тъй, както само османлия може да окове.

(... черни букаи на крака, бели белези на ръце, ситни синджири на врата.)

Тодоре, ей, даскале! Войводо без дружина и без байрактар ... Варди се, сине! Най-много от издайниците се варди! По какво да ги познаеш ли? По очите, сине. Очите им са лакоми, преди да те Продадат, а след това гузни и уплашени. Само че ти по-добре да не ги

виждаш след това. Лакомията и страхът пред турчина ги правят издайници. Това самите османлии са разбрали, затова всяка хайдушка глава е оценена но толкова и толкова жълтици. Дни, седмици, понякога месеци пресмята издайникът какво може да направи с толкова и толкова жълтици. И като си направи сметката, лакомията му го надвива. Варди се от хора с алчни очи, войводи, сине, Тодоре ... Варди се!

Кой от ятаците ни има такива очи?

Не мога, сине, сега не мога да ти помогна. Не им виждам очите. Й твоите очи не виждам, ама знам, че ти имаш очи на светец. Като че от икона си слязъл, момче, толкова чисти са ти очите. По тях познавах кога какво си решил — очите те издават по-бързо от думите, при все че ти, синко, не се боиш и с думи да се разкриеш, Целият си открит, като разтворена книга, даскал Тодоре, само да има кой да те разчете. Не съм се учил на книга, знам само как се пише буквата, с която започва името ми — ти ми я начерта веднъж с пръчка върху земята — една права резка и две криви, като знаци от рабош, едната от кривите отива нагоре, другата надолу. Аз ти казах: то е като човек с една ръка и един крак. А ти ми отвърна: и толкова стигат, ако сърцето на човека е на място... Помниш ли, сине? Като ме качват на бесилото, само за това ще мисля — да ми е сърцето на място, то е най-важното. Турците имат обичай да бесят кога е насъбран най-много народ, по пазарища и сборове, повече хора да се уплашат, като гледат как умираме. Глупави са османлиите, сине, много са глупави. Тия, гдето гледат как увисваме по бесилките, докато са живи, ще помнят как е умирал хайдутин. И ако дойде време тях самите да подгонят, току виж, че са станали храбри. Разбра ли това, момче? В дружината ми са идвали и такива, избягали от страх да не ги заловят турците. Знаеш ли, като се закалят през няколко битки, какви стават? Истински стръвници!

... Я си погледни, сине, ръцете. Твоите ръце бяха държали само орловото перо, а се научиха ятаган да въртят по-добре от мене. Тъй е. Та като си даскал, да не си кадъна да си боядисваш пръстите с гевезена къна Помня как се уплаши, когато те накарах като млад хайдутин да одереш живо яре. Ама се зае. Да не станеш за смях пред момчетата ...

Цяла нощ дядо Кутю Байрактар мятеше глава по влажния под. И се съвзе едва на сутринта, когато сам бюлюкбашията Назър ага влезе в подземие и изрева:

— Чик дишерй! Чабук!^[8]

Беше горещо, но Юмер бей трябваше да облече кюрка, подарен му от самия султан. Полите на кюрка бяха дълги кажи-речи цял човешки ръст: отзад щяха да вървят двама слуги и да ги носят. Ръкавите стигаха до земята, а за ръцете имаше прорези.

Конните стражари — сувариите — разгониха хората по пътя от конака чак до Дар агач, изтикаха ги в дюкянните на оживените чаршии, като размахваха камшици във въздуха.

Юмер бей тръгна пеша из своя град. Четири месеца живееше тук, а все беше минавал през чаршиите на кон. Пеша е друго, очите гледат не отгоре, а отдолу нагоре и виждаш повече.

(... за това, как Царев град Търнов бил превърнат в касаба, на много места може да се прочете ... Най-напред турците се настанили на Царевец, преустроили двореца и останалите сгради по свой вкус, с харемлъци и селямлъци възникнала турска махала: повече от двеста къщи.

Втора махала турците изградиха по източните склонове на Света гора.

На площада Каябаш се издигала Сарашката джамия, там била покритата чаршия, където в тесните дюкянчета турци-сарачи изработвали конски такъми — седла, юлари, колани, капистри, а освен това силяхи и кобурлуци — от най-обикновените до скъпите, украсени със сърма и клаподан. Чехларите били също там, с различните си видове чехли, терлици и ботуши. Българин не можел да стане сарач или чехлар, затова цялата чаршия била турска.

Затова пък българите се ширели по останалите чаршии — в многобройните дюкяни и по ханищата, които били използвани и като занаятчийски работилници, и като търговски складове. Прочути били със сръчността и с хубавата си работа търновските абаджии, терзии, казанджии, бояджии, мутафчии, куюмджии ...

Най-много складове, ханища и богати български къщи имало в Болярската махала, която започвала на запад от Царевец.

Най-големите български махали обаче били във Вароша и Кошарската, под Картал баир. В тази част на града имало три врати, непрекъснато охранявани от заптиета — откъм запад Горните и Долните порти и от север Дервентската порта.

Откъм Арбанаси се влизало в града през Асеновата махала — между Царевец и Трапезица — и се минавало през Владишкия мост, които свързвал двете части на махалата.

Турският мост се издигал от другата страна на Сечената скала.

Колкото и да е наедрявал градът от непрестанния приток на българи, колкото и нови къщи да изграждали тревненските и дряновските дюлгери, Ичмахалеси с големите бейски къщи-конаци, с хубавата чаршия на площада Ръстата, с хамамите и чешмите, по онова време оставала най-представителната част на Търнова.

И все пак истинската гордост на касабата били дюкянджиите-еснафлии...

Ето, тия дюкянджии щяха да удвоят и утроят имота на Юмер бей. И то без много-много да вдига шум. В Стамбул един негов приятел, като научи, че го пращат аянин, му рече: блазе ти Юмер, само с два куршума ще спечелиш цял товар злато. Как с два куршума — не разбра отначало Юмер бей. Ей тъй — обясни му приятелят, едно от ония стамбулски бейзадета, които живеят само с продаване на иширети. Пращаш един чаушин да закачи рано сутринта на вратата на някой дюкянджия два куршума. Като дойде дюкян-сайбията и види куршумите, трябва веднага да дойде в конака с толкова грошове, колкото отначало определиш за откуп. Нищо няма да разгласяваш открито. Чаушинът, като окачи куршумите, да рече само на оня, който пръв се появи по чаршията: ей, гяур, кажи на тогова да донесе на бея петстотин гроша, толкова струват куршумите, иначе беят ще помисли, че той иска да ги вземе без пари... Разбра ли, Юмер? Само че трябва да избереш много умен чаушин, като започне дюкяните от единия край на чаршията, та до другия, да не пропусне някой! Всеки ден — по един дюкян.

Юмер бей вървеше покрай дюкяните и дори не се опитваше да ги брои — къде ще преброиш толкова много дюкяни с прозорци, здраво заплетени от дебели жезла и с тежки дъбови кепенци. Премяташе само през ума си чаршиите — две ... четири... шест! За всеки ден от годината ще има по един дюкян. Така си правеше сметката Юмер бей, като минаваше покрай дюкяни, в които се криеха уплашени български еснафлии.

По едно време той се сепна, обърна се и не видя зад себе си Кара Хасан. Щеше да попита един от сеймените, които пълнеха тясната

улица след него, но се сети, че сейменбашията и Назър ага са отишли да изведат байрактаря от хапсаната и навярно вече са там, където и той отиваше, на Дар агач.

Ето ти го и Дар агач.

Бесилката се виждаше отдалече и Юмер бей се удиви колко много хора са се струпали там.

Сами ли са дошли или са ги докарали?

Ако са дошли сами — добре е, страхът ги е довел, всеки от тях, като види как друг гяурин умира, ще се зарадва в себе си, че е още жив.

Ако са ги докарали насила — пак е добре. Страхът още по-здраво ще се вкорени в гяурите, защото, докато ги карат по пътя за дараджата, всеки ще се чувства като осъден...

Сувариите бързо отвориха просека в навалищата, за да мине беят. А гавазите, отишли при бесилката по-рано от своя господар, бяха постлали една черга и наредили в средата възглавници.

Едва сега Юмер бей се сети, че нито веднъж не заповяда да доведат в конака заловения хайдутин, за да поговори с него. Все можеше да отдели един или поне половин сахат време. Може би щеше да чуе нещо, което не знаеше?

Всички хаирсъзи са едни — отговори си веднага той. Какво ще се разправя с него, щом и след като го гориха с червено желязо, не изказа къде може да се е скрил другият разбойнически главатар. Да увисне сега на дараджата и толкоз!

Назър ага посрещна бея и го отведе при постланата черга.

Кара Хасан стоеше до разбойника.

Дядо Кутю бе застанал под бесилката. Преди да го изведат от хапсаната, му свалиха букаите от краката и железата от шията. Само ръцете му бяха вързани със синджир. Калпака му остана във влажното подземие и белият му перчем се ветрееше като конска опашка — и костеният гребен беше паднал с калпака.

На врата му бяха окачили с ремък рендосана чамова дъска, на която с арабски букви пишеше нещо. Ако някой можеше да прочете и да преведе, дядо Кутю щеше да научи, че е обявен за най-главния размирник в санджака, унищожител на бейове и кадъни.

Палачите — двама френк-хисарски цигани, стояха зад него и чакаха знак да го хванат и да го окачат на въжетото.

Беят кръстоса крака върху чергата, огледа се да види дали всичко наоколо е в ред и плесна с ръце.

Дядо Кутю разбра, че дойде неговото време. В същия миг, в който циганите посегнаха да го уловят за раменете, и той кръстоса крака като бея, само че под бесилката.

Циганите се объркаха, не знаеха какво да правят — въртяха глави ту към бея, ту към Кара Хасан, който бе застанал до бесилката.

Спешените суварии бяха така наредени в полукръг, че ограждаха бея и бюлюкбашията.

Назър ага почервения целият. Обърна се и махна с ръка на сувариите, които бяха най-близо до него. Двамина веднага се спуснаха към бесилката.

Дядо Кутю държеше вързаните си отпред ръце така, че възелът от синджирите беше встрани и изчака мига, в който един от сувариите се надвеси над него, за да го хване под мишца.

Чу се тъп звук.

Суварията се свлече с разбито чело. Прерита два-три пъти и утихна. Умря.

— Шейтан! Дявол! — прошепна някой.

— Шейтан... — понесе се от уста на уста, Назър ага се развика:

— Махайте се оттам, че стрелям!

И извади от силяхлъка си пищовите.

Сувариите се пръснаха встрани, циганите-палачи избягаха и се скриха в тълпата, а Кара Хасан благоразумно притича и застана зад седналия аянин. Не беше сигурен в стрелбата на бюлюкбашията.

Единият пищов не хвана. Но другият изгърмя.

Дядо Кутю обаче в последния миг се наведе и когато димът се разнесе, всички видяха, че е още жив и че се усмихва.

Като се сдържаше с усилие да не избухне, Юмер бей язвително подхвърли:

— Нарочно ли направи тъй, бюлюкбаши, та да ме развеселиш?

— Ей сега, беим, ей сега ще го очистя!

— Стреляйте, бре! — извика беят на сувариите и сеймените, които не се сещаха даже пушките си да вдигнат за стрелба.

Дядо Кутю продължаваше едва забележимо да се усмихва.

Юмер бей усети, че в устата му става блудкаво. Идеше му да скочи, да побегне и повече да не се връща. И тук имаше кучешки

вятър, кюпек юлдюрю, мръсен български вятър... Ето колко бавно, отвратително бавно сувариите изваждат пищови и запрягат кондаците на пушките си. И сеймените: и те вършат същото, даже още по-бавно!

Поиска му се да изкрещи, да разбере смълчаният народ наоколо, че той е господар на всичко, че ако желае... но какво друго може да желае сега освен по-скоро да свърши тоя дърт гяурин, по-скоро, по-скоро!

Пропукаха няколко пушки.

Изтрещяха няколко пищова.

Дядо Кутю и този път не помръдна — седеше все тъй, както отначалото, с изправен гръб. Само очите му бяха притворени.

— С ятаганите! — извика Назър ага и сувариите се втурнаха към бесилката.

Колко куршума бяха продупчили тялото на стария байрактар?

Колко ятагана го прободоха?

Той вече нищо не усещаше. Само един вик бушуваше в него — не вик на болка, а зов към тия, които го гледаха как умира: защо мълчите, братя?

— Чакайте! — скочи Юмер бей. — Не го убивайте! Жив го окачете на ченгел! На ченгел го окачете!

Назър ага притича и разбута сувариите. Сега само от едно се страхуваше — дано да не издъхне дъртият шейтанин, та поне накрая беят да остане доволен.

Сувариите се отдръпнаха и пак някой прошепна:

— Шейтан!

— Шейтан... - повториха след него другите.

Дядо Кутю, пронизан от десетина куршума, прободен от десетина ятагана, пак седеше с изправен гръб. Цялото му лице беше в кръв и перчемът му бе почервенял, очите му бяха плътно притворени, но гърбът, гърбът му бе изправен!

И отново пред Юмер бей ужасяващо бавно суварии и сеймени изпълняваха заповедта му-донесоха от най-близкия касапски дюкян голям железен ченгел — от ония, на които окачват цял одран вол. Циганите едва сега се появиха от тълпата, сръчно се метнаха на бесилката и завързаха ченгела.

— Вдигайте го! — по женски пискливо извика Юмер бей.

Назър ага отиде да помага на сувариите. Кара Хасан, за да не остане назад, притича от другата страна.

Няколко чифта ръце повдигнаха стария байрактар, а един от циганите с нож проби долната му челюст, за да може куката на ченгела по-лесно да влезе. А за да не се откачи тялото на байрактаря, прекараха едно въже под мишниците му и го вързаха за напречната греда на бесилката.

Най-сетне дядо Кутю Байрактар увисна на бесилката. Ала никой не разбра дали още жив го окачиха на ченгела, или дълго време османлиите бяха стреляли и мушкали един мъртвец.

Обратният път — от Дар агач до войводницата — Юмер бей измина с коня на бюлюкбашията. Кюркът го бе запарил, цялото му лице беше в пот и когато най-сетне възлезе на диванханата, той захвърли кюрка в ръцете на гавазите и извика:

— Леден шербет! Бързо!

И като се олюляваше, сякаш бе пил и препил, влезе в миндерлията приемна стая.

Въздухът вътре беше застоял, но Юмер бей нямаше сили да отиде и да разтвори оловните рамки на малките прозорчета. Отпусна се в единия край на миндера и замря.

Сам не знаеше защо дойде тук, вместо да отиде в къщи да си откъхне сред прохладата на градината.

Кафеджията на конака — стар турчин, който освен на кафета беше майстор и на различни шербети, донесе малък меден гюм, в който плуваха парчета лед. Той бавно и внимателно напълни с червен шербет една тумбеста венецианска чаша и я подаде на бея.

Юмер бей на един дъх изпи шербета и почувствува, че отново започва да живее.

— Още!

И като пое от ръцете на стареца повторно напълнената чаша, с глава му направи знак да излезе.

Въздухът в стаята вече не притискаше гърдите му и той забрави за затворените прозорчета. Една мисъл, която през цялото време — от Дар агач до конака, се бе раждала в съзнанието му, сега вече така го завладя, че започна да говори на себе си: щом байрактарят е такъв, жилав българин, какъв ли ще е хаирсзкият бюлюкбашия?

Хаирсзкият бюлюкбашия ... българите го наричат войвода.

Войвода!

Юмер бей тръсна глава от гневно досещане — и той, търновският аянин носеше званието войвода!

С гяурите да се приравнява! Кой е могъл да допусне това? Османските военачалници, които някога са покорявали тази земя, са нямали ум в главите си! За да превземат по-лесно селища и крепости, раздавали правдини на раята наляво и надясно. Оттогава е това гяурско звание на търновския аянин. И конака наричат по български войводница.

Как тъй? — питаше се Юмер бей. И той, и хаирсъзкият бюлюкбашия са войводи! Но се досети и друго — че сам нарича главатаря на разбойниците бюлюкбашия — като го приравнява така с началник на цял бюлюк от заптийската войска. А тия разбойници едва ли могат да се насъберат повече от двадесетина души.

Но както и да извиваше мислите си, Юмер бей разбираше, че оня войвода му е равен и по чин, и по цена. Всеки човек си има цена — беят заради произхода и положението си, агата заради парите си, ефендието — заради ума си. И това, че той нарича оня войвода бюлюкбашия, ако трябва да се говори справедливо, е тъкмо на място — Назър ага да не е кой знае колко умен? А за оня войвода казват, че бил много учен, даскал бил в Трявна, преди да хване гората. И книги преписвал ...

Какъв ли човек ще е?

Къде ли се крие сега?

Юмер бей беше сигурен: рано или късно и хаирсъзкият главатар ще му падне в ръцете. Или ще го убият, или жив ще го хванат. Дано го хванат жив. Ще нареди тогава да го докарат в същата тази стая и ще започне с него дълъг разговор. Ще го пита и разпитва, но ей тъй, приятелски, за да проникне някак в това неразгадаемо българско фелсефе. Фелсефето на един хаирсъзки главатар, който е тръгнал по горите, вместо да си живее мирно и тихо.

Вратата изскърца. Така предпазливо влизаше само Кара Хасан?

— Какво има? — с раздражение попита Юмер бей.

— Беим, дойде още един от ония, НастрадаинПетровците...

— Да се маха!

— ... Идвал много отдалече, изпраща го...

Кара Хасан искаше боят някак си да се развесели, за да не се кара на него и на бюлюкбашията за онова, което се случи на Дар агач. Този, новият зевзек, му се виждаше най-подходящ от всички, които бяха идвали досега. Като го погледнеш, не може да не се усмихнеш — един такъв смешен нос има, а освен това е къосе.

(... в старите масали къосетата и плешивите хора са все герои, които се отличават с хитрост и находчивост, живи шейтани, само с поглед могат да те излъжат.)

— Този, новият... е къосе, беим. И ни един косъм няма на главата си. Не е като другите НастрадаинПетровци.

— Я по-добре отвори прозорците! — обади се Юмер бей.

Къосе бил. И плешив. Може пък да не е никак глупав. И да не е като ония двамата хитър-Петровци, да е весел, много весел човек...

— Доведи го!

И Юмер бей примъкна медния гюм с шербета към себе си. Ледът се беше стопил, но затова пък шербетът беше станал много студен и той надигна гюма, пи направо от широкото гърло.

Новият Хитър Петър влезе без поклон и започна да зяпа към тавана, като че никой нямаше в стаята.

Юмер бей го заразглежда с любопитство. Виж, този вече е истински зевзек. По топчето на носа му личи — с такова смешно топче човек трябва да се роди. И с къосаво лице. Ама дали е плешив не личи — вързал си главата с един пош, като жена.

— Ей! — извика Юмер бей.

— Къде си, беим! — продължаваше да зяпа към тавана българинът.

— Тука съм, на миндера, защо ме търсиш там горе?

— Защото там ти е мястото, войвода ефенди. Щом аз съм долу, ти като господар трябва да си горе...

— Как те казват?

— Имам си християнско име, ама всички ми викат Кукуракя.

— Ела, Кукурак ефенди, ела да си пийнеш шербет.

Но къосавият селянин продължаваше да гледа нагоре и да не забелязва седналия в средата на миндера Юмер бей.

— Не мога да пия шербет, беим.

— Защо?

— Захранили са ме с винена попара и когато мога, пия вино вместо шербет.

— Хахаха... — засмя се Юмер бей. — Добре си изпроси вино, само че в конака няма. Ние, чедата на Аллах...

— В конака може да няма, ама за конака всичко има.

— Добре, добре го каза, Кукуряк ефенди! Юмер бей плесна с ръце. Перде-чаушът, който стоеше във вратата, веднага се появи.

— Кажи да донесат вино за гостенина! Перде-чаушът без малко не ахна. Где се е чувало бей да черпи гяурин с вино и то в самия конак?

— ... И пастърма за мезе — додаде аянинът. Къосавият селянин не помръдваше от мястото си до вратата и все зяпаше нагоре.

— Хайде, седни, Кукуряк ефенди!

Селянинът приближи, към средата на стаята, подви крак и седна точно така, както Юмер бей бе навикнал да присяда в Дивана — с подвито коляно, готов веднага да скочи и да притича за нещо. Но сега беят не седеше тъй и затова малко се сепна от това съвпадение.

— Разкажи нещо весело, Кукуряк ефенди... Идваха тука разни хитър-Петровци, ама никак не можах да ме развеселят. Започнах да си мисля вече, че вие, гяурите от този край, не можете да разкажете или пък не знаете нито един весел масал.

— А! Излъгали са те, беим! Можем, как да не можем да правим джумбуш с приказки. Ти само ни сложи на сита софра и приказките сами ще започнат да се сипят... Ти чувал ли си как нашият Хитър Петър измамил лъжците?

— Кажи, кажи! — нетърпеливо го подкани Юмер бей.

— Как беше? — завъртя глава къосавият селянин. — Тъй, тъй... Отишъл веднъж Хитър Петър в едно село. Двама лъжци, които се мислели за много умни, започнали да се навъртат около него, донесли вино, пита и печена гъска. Само че не сложили софра, ами легнали да спят, като се споразумели с Хитър Петър: който през нощта сънува най-страшния сън, той на сутринта ще изяде гъската и ще изпие виното. На сутринта рано-рано единият започнал да разказва съня си: „Сънувах, че съм се изкачил на седмото небе. Погледнах надолу и леле-мале! Свят ми се зави...“ Вторият рекъл: „Аз пък сънувах, че земята се разцепи на две и докато разбере какво става, паднах в пъкъла, при самия Тартор!“ А пък Хитър Петър се обади: „Като ви

видях, че сте отишли толкова далече, помислих си, че скоро няма да се върнете и взех, че изядох гъската ...“

— И виното изпил! — плесна с ръце Юмер бей, завладян от странна възбуда.

— И питата изял, и виното изпил...

— Харесваш ми, Кукуряк ефенди. Буюрум, разположи се като за дълъг лаф, махни и тази шамия от главата си.

— Хич не ми връзвай кусур, войвода ефенди. Тъй ми е харно. Пък шамията, ако махна, само ще се загрозя. Един арнаутин преди година ме окълца като зелка, оттогава ми изчезна брадата, с мустаците.

— Как така? — не разбра Юмер бей.

— Той беше вардач на един бостан, бостана на нашия бей. С ятагана си режел дини и пъпеша. Та, казваше ми една бабичка, от това било.

— От какво?

— От ръждивия ятаган, с който ме клъцна по главата. Подлюти ми се кръвта. Цяла година не можах да се оправя ...

— Ай, завалия! И мустаците ти окапаха, а?

— Станах къосе, ама никой в село не ми вика къосе. Още помнят нашенци какви дълги черни мустаци имах — със съжаление поклати глава селянинът.

Той все още не поглеждаше към бея, очите му бяха извити нагоре.

- Е-е, Кукуряк ефенди, ще ме разсърдиш! Стига зяпа тавана!

— Като дойде виното, беим, ще има какво да гледам пред себе си, а сега хич не ми се ще да броя шарките на чергата. Пък в тебе да гледам не ми прилича. Един прост селянин да гледа търновския войвода в очите...

Юмер бей смътно усети, че тук нещо не е в ред. Дали този гяур не се прави на заваян с някаква цел?

Веселото настроение на бея изведнъж се прекърши.

— Кажи още нещо весело, Кукуряк ефенди.

— Ще ти кажа, войвода ефенди, защо да не ти кажа... Веднъж Хитър Петър се скарал с комшията си и докато разбере какво станало, комшията му ударил един шамар. Отишъл Хитър Петър в касабата и се оплакал на кадията: тъй и тъй, кадъ ефенди, ядох бой, искам

справедливост... Ама кадията се случил приятел на Хитърпетровия комшия.

— Как тъй, кадия приятел на селянин чифчия?

— Този, комшията де, бил ваш, правоверен — бързо обясни разказвачът и Юмер бей усети каква остра хладина вее от думите „ваш, правоверен“.

- ... Та кадията като негов приятел решил делото несправедливо. „Ще платиш, рекъл той на побойника, един грош на Хитър Петър, загдето си го ударил.“ Един грош, един, ама кой ти го дава. И Хитър Петър протегнал ръка да вземе гроша. „Нямам пари в себе си — казал побойникът. — Ще отида в къщи да донеса.“ И кадията го пуснал... Чака Хитър Петър, чака в кадийницата, ала оня не идва и не идва. Мръкнало се. Разбрал Хитър Петър, че са го вързали на празна ясла и като отишъл при кадията, му извъртял един шамар.

...как само произнесе тия думи: „Извъртял един шамар!“ На кадията, на правоверния, на османлията!

— ... И му рекъл: „Сега, кадъ ефенди, всичко е наред. Ти сам отсъди, че един шамар струва един грош. Ти ще получиш гроша, който комшията ще донесе за мене, а пък аз ще вървя да си гледам работата.“ И офейкал, докато кадията се сети да повика някое заптие ...

Юмер бей се взря в лицето на разказвача. И разбра защо той непрекъснато гледа към тавана. Иначе погледът му щеше да издаде лютата му омраза!

Как ли му се иска на този Кукурмяк ефенди да извърти на някой османлия един шамар! Може би даже на него, на самия търновски аянин!

Юмер бей не знаеше какво да каже. Не му се слушаха вече никакви масали, с никого не искаше да говори. Да се махат всички! Всички да се махат! Напати се вече от хитър-Петровци. Един лаф не могат да пуснат, без да не покажат някак злобата си.

Злобата им... Голяма злоба таят тия гяури, голяма!

Как да живееш спокойно в тази земя, като вече знаеш, че около тебе, близо до тебе, с всеки изминат миг се събира и расте тази гяурска злоба?

Юмер бей закри очи с ръце. Ако не беше мисълта, че ще подражава на къосавия селянин, и той щеше да извие глава към тавана, за да не гледа тоя, третия Хитър Петър. Притискаше ръце до очите си и

си повтаряше, че трябва да се примири, нищо няма да излезе от желанието му да води весел живот тук, в тоя град, дето и на турския бей викаха войвода.

Ала минаха няколко дни и отегчението и скуката така го завладяха, че той пак започна да мисли: нещо трябва да се направи, трябва да има някакво постоянно занимание, за да не се поддаде на погубващото спокойствие, в което като блатни треви никнат глупавите прищевки на търновските бейове — уж веселби с циганки и олани, уж авджилък по гюмета, където повече се пие вино, отколкото се стреля, уж... още много уж забавления, след които се чувствуващ вътрешно изнемощял и още по-отегчен.

Да, трябваше да има някакво постоянно занимание. Умно занимание. И понеже разпитването на различните хитър-Петровци в последна сметка беше начин все пак да проникне в гяурското, в българското фелсефе, той отново нареди на Кара Хасан: дойде ли някой нов Хитърпетровец, да го пусне при него.

Кара Хасан като че ли нарочно изчака бея да се отегчи дотолкова, че да е готов да приеме поканата на един от новите си търновски приятели за авджилък — и едва тогава го намери в къошка край реката, за да му каже:

— Беим, още един от ония, НастрадаинПетровците...

Този път Юмер бей не се ядоса, че сейменбашията не може да проумее огромната разлика между Настрадаин ходжа и Хитър Петър. Само вдигна ръка:

— Доведи го!

Но Кара Хасан не можеше добре да се прикрива, въпреки че обичаше да получава подкупи от различните посетители на конака. В себе си той лесно се оправдаваше за това — нали е Кара Хасан а не някакъв лафадх от тия, който умее ловко да се крие зад думите.

Какво има? — отгатна нещо нередно по смущението му Юмер бей.

— Беим, тоя гяурин веднаж каза, че е НастрадаинПетровец, а пък друг път ...

На два пъти Вълю кехая се опита да проникне във войводницата, за да говори със самия войвода, но Кара Хасан го връщаше с краткия отговор, че Юмер бей е наредил никой да не го безпокои с молби и оплаквания. И едва когато на третия път Вълю кехая пусна в джоба му

една жълтица, той се сети, че може да го въведе при бея като разказвач на масали.

— Е, какъв е този гяурин, сайменбаши?

— Ще го видиш, беим — уклончиво отговори Кара Хасан.

— Доведи го — добродушно рече Юмер бей. — Днешното яйце е по-добро от утрешната кокошка.

Кара Хасан само завъртя глава — както наредиш, беим — и зарадван, че всичко се уреди лесно, забърза по посипаната с пясък пътека.

Още щом зърна отдалече косматото лице на приближаващия към къщата гяур, Юмер бей потръпна от неприятно усещане. Като че трябваше да изпие горчиво лекарство, което сам бе поискал.

Вълю кехая непохватно стори темане, изправи се и в упор погледна бея.

Кара Хасан благоразумно се отдалечи.

Юмер бей дори не попита дошлия знае ли много масали за Хитър Петър. Този човек беше предзнаменование за нещо лошо, Юмер бей почувствува това с усета си на царедворец, който е бил свидетел на не едно тайно убийство и на не един коварен удар в гърба. Не само очите — цялата фигура, раменете, превити напред в привидно покорство, и дори разкрачените крака говореха, че пред него стои човек, който няма своя мисъл, човек оръдие на чужди мисли.

— За какво идваш при мене? — неприязнено попита беят.

Няколко мига Вълю кехая напрегнато го гледаше в очите. И когато заговори, дрезгавият му глас превърна напевния шум на реката в глухо, подземно бучене.

— Дойдох, беим, да ти кажа как можеш да убиеш Тодор войвода.

Юмер бей с усилие се въздържа да не изкрещи: „Аз не убивам никога! Бей съм, аянин съм! Има кой да върши мръсната работа!“

Но странното вцепенение, което го завладя при пристигането на този гяур, сковаваше и устата му. Той не чуваше нищо друго освен еднообразното, внушаващо таен ужас бучене на реката. Като че този шум беше стократно умножен дрезгав глас — гласът на застаналия пред него българин.

— Не мога да ти обещаю, беим, че жив ще хванеш Тодор войвода.

— Защо? — чу най-сетне и своя глас Юмер бей.

— Тъй... — рече и замълча издайникът. Юмер бей опита да се усмихне. Но само устните му се изкривиха.

— И ... колко искаш?

— Две кесии злато.

Юмер бей разбра, че повече няма сили да продължи тоя разговор.

— Върви... върви разправи всичко на бюлюкбашията.

Ръката му правеше някакви неопределени движения, защото не можеше да махне повелително на този човек.

Когато остана сам в къшката, той с облекчение въздъхна. Така много му се искаше да забрави, че докато седи тук, на прохлада край реката в Балкана, някъде се крие оня войвода.

И си помисли: дано сега не се появи Бедрие ханъм с прозрачните си шалвари и с познатите, отдавна втръснали думи: „В стар съд храната е по-вкусна, Юмер, чуваш ли?“

Не чувам, никакви такива приказки не чувам, щеше да й отвърне той.

Но тогава къде ще намери забравата?

При младите циганки ли?

При оланите ли?

Или да започне да гълта берж.

(... топчета ы малки парчета *берж* се вземали с кафе или с чаша вода — и действували като силен опиат. Заедно с хашиша — извлечения от мака опиум, това било едно от най-разпространените средства за опио-мания.)

Да стане афионлия ...

Малките черни топчета се появиха пред очите му. Но това щеше да бъде началото на края. Краят на всички пропаднали хора — лъжлив рай и бавна смърт. Само два пъти бе опитвал берж, знаеше колко приятно, но опасно забавление е това. Ала знаеше също, че ако не намери някаква опора, ако не се залови с нещо, което целия да го завладее, ще дойде оня миг, когато ще повика Кара Хасан и ще му нареди да донесат три топчета маджун.

Три.

С толкова се започва ...

[1] Аянин — (тур.) първенец; така бил наричан през различните периоди на турската империя алийският помощник. ↑

[2] аджем — персиец. ↑

[3] сеймекин (т.) — стражар; сейменбашия — началник на стражарите. ↑

[4] мемме (т.) — смукало на наргиле или на чибук. ↑

[5] вефез (т.) — вдишване на въздух нлв на тютюнев дим. ↑

[6] мемлекет (т.) — страна, земя. ↑

[7] кехая — дума с няколко значения: началник на служба, надзирател, пазач, глашатай; в случая главен овчар. ↑

[8] (тур.) Излез навън! Бързо! ↑

В БАЛКАНА

Да бяха човешките зъби едри и здрави като тесли, тогава с тях щяхме да се защитаваме.

Зъбите затракаха в устата на войводата.

И зъбите му се разклатиха. Чак от корените се клатят. Ръждясали тесли са това, ръждясали... И златни да бяха, пак щяха да ръждясат, макар да е казано, че златото ръжда не лови.

И златото лови ръжда, само че тя не се вижда. Но това всеки не може да разбере — то е от вътрешната а реч.

„Когато градината е заключена и изворът запечатан, каква полза от двете?“ — пита Дамаскин Студит още в началото на своето „Съкровище“.

Каква полза от това, че господин Жефарович е изровил от забвението българския герб? И той е заключен в една книга-градина.

Колко хора са видели тази книга?

Десетилетия ще минат, докато във всяко българско селище ще има поне по един, който да знае какъв е българският герб.

А изворът... изворът на някогашната българска слава е запечатан с девет турски печата. Мине не мине някоя година — и Антихриста се появява в образа на османлия. Останали без сили от глад и от жажда, нещастни човечета започват да викат: „Велик цар се яви на земята, елате всички да му се поклоним, елате да видите силата и властта на царството му, защото ще ви даде хляб и много вино, и живот, който ще ви хареса; подаръци и почести големи ще ви даде!“

Втурват се тогава гладните и жадните, ония, които не се надяват на себе си, а все разчитат на чуждото благоволение. И падат в краката на Антихриста, и започват да славословят, и молят: „Чухме, че си велик и причиняващ радост на робите си: заради това дойдохме да ти се поклоним, да ни нахраниш, че умираме от глад“. Тогава Антихриста, зарадван, че те така лесно признават властта му, им казва: „Елате да ви направя печат на дясната ръка и на челото“. И всички покорно протягат ръце и подлагат чела... А когато вече всичко е свършено, те,

нещастниците, с голям глас — в един глас! — викват: „Ето, ние ти се поклонихме и ти ни подпечата, сега дай ни да ядем и да пием, че умираме от глад! Обърни смрадта в благовоние, защото се задушаваме! Нареди изворите да се напълнят с вода! Кажу на небето да пусне дъжд и земята да даде плода си! Прогони далече човекоядните зверове, всички ние в теб се надяваме да живеем!“ Но те още не знаят, че са излъгани, и когато Антихриста проговорва, не вярват на ушите си. „Откъде да ви дам аз хляб? — злорадно пита той. — Къде да ви намеря вино и вода? Земята не иска да дава плод, небето не иска да пуска дъжд, откъде да ви намеря хляб, за да ви дам? Да не би аз да съм бог, та да ви дам всичко това? Дайте ми ги вие на мене!“

Давайте сега, нещастници, вие, които повярвахте на Антихриста. Давайте му кръвта на изтощените си тела, давайте до последния свой дъх...

... докато има дъх в гърдите ви.

...а в моите няма.

Няма.

Господи, създай отново въздух! Умирам, господи, без въздух!

Ох...

От изохкването нещо се откъртва от гърдите на войводата и той пак поема нагоре по познатата козарска пътека.

Пак са се появили потераджиите. Целият Балкан се е вмирисал на вгранена лой.

Ето и първият чалмалия. Вика нещо, размахва ятагана. След него втори, трети... а войводата е само с еди нож в пояса. Ще убие с него първия, а втория? А третия?

В пояса му има още нещо... каква е тази кесия!

Злато!

Бързо развързва кесията и започва да сипе злато след себе си. Знае какво ще стане сега. Не един преследван хайдутин се е спасявал така.

За да може равномерно да сипва златото, той за капва ножа. С две ръце държи кесията и я тръска — за да бъде златната диря по-дълга.

Горе, на върха, той спира и започва да се смее.

Хахаха!

О-хо-хо!

Хей, обрязани свини! Блъскайте се, ръфайте се един друг, гърлата си прегризвайте за златото на Тодор войвода! Ха тъй! И с ятаганите! С ятаганите, де! За една жълтица сте готови човек да убиете, а сега цели шепи можете да съберете. Чисто злато е това, от най-чистото. То вече не ми трябва. Само веднъж да се отгърва от вас, мръсни чалмалии! Не ми трябва никакво злато, ни дори най-чистото, много пъти пречиствано на огън. Тъй, на огън го пречистват. А теглилата пречистват човека. Не златото — теглилата ...

И докато потераджиите се давят като кучета за неговото злато, той се спуска по отвъдния склон. Там има колибарско селище. Знае го, няколко пъти е нощувал, само че не може да си спомни името на ятака. Той беше ятак на дядо Кутю.

Никой не се вижда наоколо.

Няма ли тука хора, бре?

Къде сте се изпокрили?

Покрай разградените трънени плетища кококат кокошки. Мъртвило, истинско мъртвило. Ето там, при пещта за печене на сливи, са струпани цял куп празни кошници. Готвят се колибарите за сливобер.

Ами, сливобер. Два месеца — та и повече има дотогава. Кой знае за какво са им потрябвали тези кошници.

Полхва ветреца и донася вонята на кучешка колиба.

Ала колкото и да се оглежда войводата, не може да види никаква кучешка колиба.

И изведнъж...

Издайник има тук!

Не успява да съобрази дори в коя посока да побегне. Този път не краката, а лактите на ръцете му го подсещат. И гърбът, който бързо се превива. Като дебел смок се промъква между върбовите кошници и намира гърлото на глинената пещ. Пепел лепне по ръцете му, по лицето му, прониква чак в ноздрите и в устата му. Но вече е вътре в пещта, свит на кравай...

Сега не могат го намери.

Никой не го видя.

Колко е прохладно в тази пещ ... у-у-у. Чак усойно! Как така, в пещ е, пък усойно ...

Тресе го. Зъбите му тракат от студ.

А не може дори ръцете си да събере и да разтрие пръсти, да се поразмърда, да му се разиграе кръвта. Остава му само да трака със зъби и да изрича в ума си молитви.

Нито една дума от молитва не се появява в съзнанието му.

Какво е това?

Оглупява ли?

Какво става с него?

Нещо се отрицва в мислите му, но това не са думи на молитва, а някакви объркани слова от кой знае кога слушана песен за болник, който обещава пред иконата на Христос, че ако оздравее, ще направи „на буйна вода камен мост, сред пусти гори — манастир“.

Пусти гори... та има ли по-пусти от горите на Тревненския Балкан. Тук някъде ще построи манастир. С бели стени, с черни калугери. Както в песента за Света гора...

Кой шета наоколо?

Какво става край пещта?

Той напрегнато се заслушва. И долавя тихо шумолене.

Стъпки.

Силно замирисва на кучешка колиба.

Издайникът.

Измъкнал се от своята кучешка колиба и сега души наоколо...

И този път не умът, а тялото му, лактите решават какво да прави. Отначало единият лакът открива малка хлабина между кирпичите, с които е изградена пещта. После и другият лакът намира пролука.

С двата лакътя тихо рие дъното на пещта. Рие като къртица. Тънички са стените, бързо ще ги пробие. Само издайникът да не се сети да дойде от задната страна на пещта ...

... Когато слънчевата светлина блесва в очите му, войводата замижава. Сега пък краката му решават какво да прави и той се понася нанякъде.

В гората, в гората, в най-гъстата гора!

Бяга с всички сили, клони дерат лицето му, но вече не чува никакви стъпки (на издайника!), чува само запъхтяното си дишане, но то не може да го издаде, защото вече го заобикалят тъмните стени на вековния лес...

... все по-тъмни.

Докато е бягал през гората, се е свечерило, но защо е станало толкова топло?

Много е топло, като през юлска нощ.

Топлината го кара да се отпусне. Едва-едва мъкне крака. Поясът му се размотава, влачи се по земята, остава зад него, но той няма никакво желание да се наведе и да го прибере. Не му трябва вече пояс. Кесия няма. Ножа той загуби някъде.

Ризата го стяга на врата. Душно, много е душно...

Поток ли шуми наблизко?

Да отиде сега и да се гмурне в някой вир, в някой от ония каменни вировете на малките планински реки, които са толкова прохладни през юлските нощи...

Какво чука?

Да не е клепало?

Да не би... вече някой друг да е построил „сред пуста гора манастир“?

Разбира се, че е клепало — толкова ясно бие.

Ей сега ще се белнат стените на черния манастир. Какво говори — как така чер манастир пък бели стени. Бели стени на бял манастир.

Ето ги там! Бели са, много са бели! Зад тях, в тях е заключена тишина ... покой ... Да стоиш с братята монаси в малката манастирска църквица и да пееш черна молитва — тихо, полека.

„Вземете моето иго върху си и се поучете, понеже съм кротък и смирен по сърце, и ще намерите покой за душите си ...“

Дрънкат кадилници, тихо напяват братята монаси.

Посвещават послушника Тодор. Постригват го в монашество. Както е по канона — „Последование Малая схими сиреч мандии“.

Пострижение в монашески чин пред стиховните стихирни на Вечернята...

Игуменът — висок слаб старец, поучава коленичилият пред него послушник.

— Защо си дошъл, брате, при нас? Не е ли това от някаква нужда или от насилие?

Какво да му отговори?

Как да му каже, че вече е останал без сили от това преследване, че само тук, зад стените на манастира, може да се спаси от потераджиите и издайниците.

А старецът-игумен продължава да го разпитва.

Не, не го разпитва. Само му задава въпроси и не дочаква отговорите. Навярно е глух. Добре е, господи, че е глух, та не иска да му се отговаря. Игуменът си мисли, че послушникът отвръща така, както са го учили ...

... както бяха учили даскал Тодора в Килифаревския манастир, когато бе решил да се покалугери. Два месеца го учиха — молитви, думите, които трябваше да бъдат казани при ... как беше? Пострижение..., сиреч Малая схима.

Ето и поученията — игуменът го поучаваше:

— Ако, прочее, желаеш да бъдеш монах, преди всичко чисти себе си от всякаква сквернота на плътта и духа, имай смиrenomъдрие, остави дързостта на житейския повик...

Ще я оставя! Ще оставя вече тая дързост, честний отче! Какво ми донесе тя? Само мъки. Не, отче, излъгах те. Тази дързост ме направи от даскал — хайдутин, а от хайдутин — войвода. Тя ме научи да играя хайдушко хоро. Чувал ли си за хайдушкото хоро? Когато хайдутите играят, цялата земя трепери — тежко-тежко, стъпка в стъпка, и като извикат „иху!“ — листи падат от дърветата, птичи гнезда се пропукват. Виж, за птичите гнезда може да е грехота, но какво да се прави, когато за хайдушката сила няма прегради ...

Поучение:

— ... не се отчайвай при изкушенията, сине!

Не се отчайвам.

Много са ме изкушавали. Седях си в църковната килия, кротко учех дечицата по псалтира и часослова, подострях им, както бе ме учил поп Маню, пачите пера, а във чаршията шумеше, гласовете на жените ме мамеха да изляза и да погледам какъв народ минава... Най-много съблазни имаше по време на събора — от Архангеловден до Заговезни.

(... пак ще разгърнем книжката с избеляла корица за най-старата тревненска църква:

„Черквата «Свети Архангел», малка, едва побираща 400–500 богомолци, е трябвало да обслужва едно балканско население от 15–20 хиляди души. Многобройни свещеници е трябвало да обхождат разпръснатите по на 15–20 километра колиби, да извършват религиозни треби. В дни на светли празници като Великден, Коледа,

както и на храма на черквата «Св. Архангел» и др. Трявна е наподобявал библейски Йерусалим със своя храм. Гъмжило народ се е стичал в Трявна. Особено тържествено се празнували Пасхата Христова — Възкресение, и Архангеловден. От сряда на страстната седмица, а даже и от Връбница в Трявна ще слязат кервани коне и кола, носещи колибарски семейства с провизии за 5-10-дневно пребиваване в Трявна. Тия семейства ще се настанят в близки приятелски или родствени тревненски къщи. В празнично облекло, с жизнерадостни и весели лица, с накити и доволство, тая маса богомолци са се трупали да заемат място в храма божи, да слушат четенето на евангелието, да гледат службата в «Св. Архангел», водена от 15–20 свещеници, между които някои беловласи старци. Едва ли една десета от богомолците ще имат възможност да влязат в храма божий, девет десети ще бъдат вън от зидовете на храма, изложени на дъжд, сняг, вятър, но сияещи от блаженство и доволство. Не по-малко славно се е празнувал и патронният, храмов празник 8 ноември. Тогава се е започвал и тревненският събор, останал по традиция от незапомнени времена. Църквата «Св. Архангел», макар и с многобройни свещеници, едва ли е могла да извършва в известни дни религиозни треби за един празничен ден. Поп Йовчо разказвал, че в един зимен неделен ден, преди месни заговезни, са били венчани седемдесет сватби от свободните 5–7 свещеници в черквата, а последните сватби са били привечер едва довършени...“)

... Цяла седмица продължава тревненският събор, отче, ти сигур знаеш това. Идва много свят. И не само от нашите колиби, ами от Габровските, Дряновските и Килифарските колиби. И много отвъдненци идват. Отвъд в Трявна викаме на земята отвъд Балкана, защото нам, на тревненци, тя пада отвъд планината. Казваме им още и романци, а земята Романия, тъй е останало от старо време... Та на тоя събор цяла Трявна ехти от свирните на гъдулки, гайди и кавали. И от песни, защото са гласовити нашите тревненци, като викнат, сторва ти се, че цялата планина огласят. А хората се люлеят от сутрин до вечер. Голямо изкушение е, отче игумене; да гледаш как се вие моминско хоро. Ситно тропат тънконогите тревненки, нашироко се развива „колибарското хоро“, че има в Трявна две хора — „селско“, сиреч тревненско, и колибарско. И на двете хора едни игри се играят, и право да ти кажа, отче игумене, май че колибарките по-хубаво играят, по им

са кръшни телата, макар че лицата им са по-загорели. И колибарските момци са по-добри играчи, даже някой от тях ги викат за хоро-води на „селското“ хоро... Какво да ти разправам за играта, ти си бил млад, и ти си тропал разни хора — „на едната страна“, „на двете страни“ ... Има една игра, „искийската“, виж, нея всеки не може да я играе, трудна е за игране ... Как да не прегреси човек и да не попрекали в виенето по време на тревненския събор? А пийнеш ли, изкушенията сами идват при тебе, иска ти се от всичко да опиташ, и най-вече от забранения плод. Понякога, като прежумиш, си готов и нахапана ябълка да опиташ... Тя не е за разправяне, отче игумене, ами по-добре продължавай да ме поучаваш, все може да има някаква полза от това. Пък и да няма полза, поне вреда няма да има. Хубаво хоратиш, отче, много хубаво хоратиш...

- ... Не се отвръщай от нищетата, нито от човешкото озлобление или унижение, нито от нещо друго такова, което мислиш да е неудобно и което би ти създавало огорчения.

Чакай, чакай, отче игумене! Тук са заплетени разни работи. Да не се отвръщам от нищетата, това го разбирам и приемам, но да търпя човешкото озлобление и унижение? Доста съм търпял, доста унижения съм гледал по тая заробена българска земя. Най-често, отче, се озлобяват страдалците. Страдат, страдат и се озлобяват. Но не проявяват злобата си към истинските причинители на нещастията си, сиреч управниците османлии, а се нахвърлят един на друг, един страдалец на друг. Християнски ли е това?

Поучение:

— ... Като монах и ще гладуваш, и ще жадуваш, и ще бъдеш гол, и ще бъдеш укоряван, и унижаван, и гонен, и клеветен, и обременяван с много други скърби.

— Ей, отче игумене! Чуваш ли ме? То по-добре, че не чуваш. Ами тогава кой ще ме чуе и кой ще ми каже защо да ставам монах, щом ще живея както досега — и гладен, и жаден, и гонен... Не искам вече да бъда гонен, отче? Не искам, не искам, не искам ... Разни поучения:

- ... да бъдеш като скала, твърда опора срещу врага, камък на търпението.

- ... да бъдеш източник на утеха, подател на сили.

- ... да бъдеш сподвижник на мъжеството. Дяконът:

— Да внииимааавааамеее! Войводата:

— Внимавайте всички! Слушайте! И ти, отче, отпуши си ушите най-сетне! Не искам да ставам монах. Не искааам! Женен съм, вчера се ожених. Син чакам. Може и дъщеря да е, но най-важното, че ще имам потомък. Няма да изсъхне коренът ми в скалистия Балкан...

Игуменът:

— Анатема! Дяконът:

— Анатема!

Изпищява от престараване и някакво хилаво момче — четецът-послушник:

— Анатема!

И той отново побягва:

Някой злобно просъсква над него:

— Къде се затече, даскале? Не знаеш ли, че лисицата, колкото и да бяга, най-подир пак достига дукяна на на кожухарина?

Млък, куче семе! Не съм лисица, никога не съм бил лисица. Може да съм ранен вълк, може и мечка стръвница да съм...

Но невидимият словесен издайник пак се обажда:

— Мечите и вълчите кожи са по-скъпи. Ела тогава, де! Ела да уловиш жив вълк за опашката! А-аа! Глътна ли си езика!

Вълю кехая дълго слухтя около каменната колиба. Несвързаните думи на ранения войвода вместо да го успокоят, още повече го объркаха. Ами ако му е мръднала чивията на даскала? Как тогава ще го убеди да излезе от колибата?

Като се навеждаше и приклякаше, за да занича по-добре, кехаята усещаше тежестта на златото около кръста си — бе препасал широк кемер под пояса си. Но тази, тежест вместо да му спъва вървежа, правеше го по-пъргав и по-жилав. Още два кемера ще препаше ... Той даже знаеше мястото, където те щяха да легнат — отгоре, над първия кемер, където сега нещо му хладнее.

Но и тия хладни пояси не му пречеха. Не мислеше за тях, имаше си други тревоги. И сега в Балкана никой не трябваше да се усъмни, че той е издайникът. Знаеше какво го очаква, ако се разчуе — ще пръкне след някоя друга година нов войвода, а може и от друг Балкан да се прехвърли прочут войвода с дружината си и първата му работа ще е да го намери. Колко страхотии се разправят за наказване на издайници... На глогов ръжен ги печели — като телета над буен огън. Или ги

заравяли живи. Някои ги мъчели дни наред с нажежено желязо, докато останат без сили да викат от болките, после ги захвърляли в пропаст или глух дол ...

Тези разкази не оживяваха в съзнанието на Вълю кехая с образи, те бяха само думи — страшни, внушаващи ужас, но все пак думи, които минаваха покрай него.

В колибата войводата притихна.

Кехаята отиде до вратата и се надигна на пръсти, надзърна през горния процеп.

Нищо не видя и глухият гняв, който носеше в себе си към войводата — от предаването на дружината, започна да го задушават. Това беше тъмното, оживяващо нощем чувство на страх, че може да се случи нещо непредвидено и вместо той да продаде войводата, него да продадат. Понякога до петляно време се мятеше в постелята и осъмваше с мътна глава и с разкаяние — що ли му трябва да залага главата си още един път... Но хладните пояси над пълния с жълтици кемер му напомняха, че трябва да върви докрай. Или цял живот слуга на бейове, или богат кашлъ-сайбия, когото турците ще уважават, защото ще имат полза от него — ще пусне на тоя-оня нещо в ръцете, ще показва чорбаджийско благоволение...

Така подтискаше този тъмен страх и, насъбираше гняв срещу войводата, като че той беше виновен за опасностите, на които се излага.

Никой нямаше да му повярва, ако кажеше, че Тодор войвода сам го подтикна да стане издайник. А то беше чиста истина... Миналото лято хайдутите се появиха при неговата къшла. Дотогава само беше чувал за тях, но сега дойде и неговият ред да им даде агнета сугарета. Настаниха се на поляната пред къшлата, накладоха буен огън и дядо Кютю запретна ръкави — докато момчетата си чистеха пищовите и пушките и сипваха нов барут на подсилите, той одра четири агнета. На трима хайдутите се падаше по едно агне. И започваха да въртят агнетата на шиш. През цялото време Тодор войвода лежеше по гръб в единия край на поляната. Гласът му не се чу. Лежеше си там мирно и тихо и гледаше небето. Вълю кехая му се чудеше — как тъй такъв млад мъж, има-няма тридесет и пет-шест години, е станал войвода, а Кютю Байрактар си е пак байрактар? Сигурно има нещо, дето е накарало стария байрактар да му отстъпи мястото си... Докато кехаята гадаеше

за хайдутите кое-що, първото агне беше опечено. Сложиха второто на шиша. Вече се бе стъмнило, хайдутите дооглозгваха кокалите, когато един от стражите им — той пазеше някъде надолу, към царския път, дотича и събщи, че е видял да припламва огън край реката. Навярно са потераджии. Едва тогава се чу гласът на Тодор войвода — извика на момчетата си да тръгват.

И тръгнаха. Никой не се сещаше, че агнетата не са платени и че заради хайдутите той, Вълю кехая, трябва да плаща на бея.

Беше тъмно, но кехаята бързо откри войводата по високия овчи калпак и го настигна. Хайдутите вървяха бързо, един зад друг, водеше ги байрактарят.

„Ами парите за агнетата, войводо?“ — улови Вълю кехая даскал Тодора за ръката.

„Друг път като минем, ще ти ги дам!“

„Сега ми ги дай, войводо. Беят може да изпрати човек...“

„Ще го излъжеш. Няма да ти е за първи път.“

„Войводо...“

„Остави ме! Не виждаш ли, че бързаме?“

„Войводо...“

„Ох, да те вземат мътните!“

Войводата спря, извади от пояса голяма кесия и простря дланта на лявата си ръка.

Гърлото на кесията бълваше огън и този огън ослепи кехаята. Той протегна ръце. Ако наблизко имаше пропаст, щеше да грабне кесията с едната ръка, а с другата — да стисне войводата за шията — и в пропастта... Овладя се бързо, пред очите му огънят изгасна и той чу гласа на даскал Тодор:

„На! Вземи! Една жълтица ти стига!“

Оттогава тази жълтица напомняше на Вълю кехая за огъня, който го бе изгорял през онази нощ — той я носеше в пояса си, вързана в края на един пош, като знак за нещо, което не бива да се забравя ... И оттогава мразеше войводата — той го бе научил, че много злато може да вземе. Не от неговата кесия, от другаде, но много злато, много, много... Мразеше го и заради друго — че той беше станал причина да се съживят в паметта му думи, кой знае кога, чути: „Мъчно е войвода да станеш, а то пари лесно се печелят.“

Лесно се печелели ... майната им на тия, гдето тъй разправят! Да дойдат да видят как се пече човек на глогов ръжен, скрит вътре в него. Награда от турците току-тъй не се получава ... Лесно било пари да печелиш. Лесно е войвода да станеш — съберат се десетина луди глави и който е най-луд от тях, им става войвода.

Ала в тия разсъждения нещо не беше в ред. За даскал Тодор никой не разправяше, че е луд. Тъкмо обратното, казваха, че е умен, та разумен, по ученост надминавал търновския кадия.

Още един прилив на гняв заля гърдите на Вълю кехая. За всичко е виновен този тревненски даскал! Защо ли го спаси тогаз, та сега да трябва още веднъж да го предава...

Така си говореше, но вече бе решил какво да прави. И сега, както първия път, ще излъже и хайдутите, и турците. Хайдутите ... само един е той, даскал Тодор. По-важното е турците да излъже. Ще им каже, че неговата работа е само да им покаже къде се крие войводата с новата си дружина.

Нищо друго няма да им обещава. Да им посочи отдалече — както т о г а в а ... А заради себе си ще се погрижи даскал Тодор да не попадне жив в ръцете на османлиите. И понеже и не може да разчита нито на точна турска стрелба, нито на това, че войводата ще предпочете да се убие сам вместо да го запленият, той, Вълю кехая ще нагласи нещо ... нещо, което само той ще си знае. Баба Тушана ще му помогне. И никой никога нищо няма да узнае!

Хладните пояси над кемера неочаквано пристегнаха кехаята и за да ги премахне, той с две ръце блъсна вратата на колибата.

Сепнат, войводата се попривдигна от одъра. Ръката му сама намери пищова под пълната с папрат възглавница.

— Стой там! Кой си? Кажи!

— Кехаята ..., гдето те спасих.

— О, брате, ти ли си!

Ала кремъклията пищов още бе насочен към влезлия.

— Ела, ела де!

Вълю кехая пристъпи бавно. Очите му не се откъсваха от дулото на пищова. С едно замахване можеше да го избие от ръката на ранения. После да се нахвърли върху войводата и да му свърже ръцете. Но това щеше да означава лесна победа за турците — да им продадеш вързан човек. Те трябва да се поразтревожат, да се поизпотят по тия голи

Балкани, да се убедят, че войводата, макар и ранен, е все още опасен и че си струва да дадат две кесии злато за главата му. Иначе щяха да му подхвърлят само някоя друга жълтица, а може даже и това да не направят, добре ги познава Вълю кехая, турчинът едно знае — „гяура изиет“ — на българина мъка дай. Мъка, не пари. Ама сега той така ще натъкми всичко, че те сами ще му слагат златото в ръцете.

— Пооправи ли се, войводо? — опита се Вълю кехая да се обади, колкото може по-тихо.

Знаеше, че когато говори тихо, гласът му не е така дрезгав. Освен това тихото говорене означава съчувствие, проникване в чуждата болка.

— Не съм добре, кехая... Само като пийна от зелената стомна, ми полеква. Раната ме боли. Я ми подай стомната да си пийна пак!

Вълю кехая огледа колибата, но не видя никаква стомна.

— Дай, де! — подкани го войводата и отпусна глава върху възглавницата.

Пищовът остана в дясната му ръка с дуло, насочено към тавана.

Към тавана или към кехаята?

На Вълю кехая се струваше, че дулото непрекъснато го следи. Никак не е глупав даскалът. С думи добре го посрещна, а пък пицова... Ама Вълю кехая в думи не вярва.

— Няма никаква стомна, даскале.

— Няма ли? Вярно, че няма... И преди малко търсих ... Вземала я е.

— Коя? Коя идва тук? — припряно попита кехаята.

Но не отговориха нито даскал Тодор, нито дулото на пицова, който го следеше. Отговорът на зейналата цев можеше да бъде само един.

— Знахарката ли идва, даскале? — с усилие попита той.

С баба Тушана се бяха уговорили тя сама да идва тук, да не изпраца момичето. Не е работа на момиче да превързва ранен хайдутин.

— Тя ли е, даскале?

Войводата само кимна.

Най-сетне дясната му ръка се отпусна върху козинявата постеля.

Вълю кехая скрито въздъхна. Слава богу... Сега остава да увещае войводата за в други ден.

— Даскале... дойдох да ти кажа как по-бързо да оздравееш.

Всичко бе обмислил, дума по дума, но като започна да говори, усети, че нещо не е в ред. Трябваше на учен човек да дава акъл. Ще успее ли?

- ... То може да са само приказки на колибарите, ама казват, че ако рано-рано сутрин, по роса болен човек отиде горе над Миховци, при Кралимарковия камък...

Войводата като че ли бе заспал. Клепките на очите му бяха спуснати плътно.

— Чуваш ли, даскале?

— Чувам — съвсем смислено се обади той. — Знам за камъка.

Още от дете знаеше за Кралимарковия камък. Какво се опитва този поленец, кой знай как попаднал в Балкана, да му разказва за онова, което беше част от самия него — живо късче от детските години, от приказките на дядо му, от целия оня странен свят, който той оттогава, та до ден днешен не можеше напълно да проумее ... Имаше Горна земя. Имаше и Долна земя. И змейове и лами, хали и юнаци, и една златна ябълка. Имаше... не, имало, някога си един дядо Михо, викали му Белозъбия. Може би зъбите му са били много бели или кой знае. Потомците му били наричани само Миховци. В едно общо име се бяха слели имената им, бяха се претопили в казана на големия род. Само дядо Михо Белозъб, както оня к и р Тодор си стояха със своите имена. Сечената скала и тя беше от дядо Михо. Искал да я пресече и като че ли я пресякъл. Или времето я пресякло. Времето, което всичко разрушава. Скалистият провак се отделил — то се вижда как се е цепнал от горе до долу. И скалата рухнала. Каменна грамада има сега там, гдето някога дядо Михо беше сякъл камъка... Какво знае този кехая, този поленец! Ще му говори за Кралимарковия камък! Та кой в Миховия род не знае, че ако рано, преди изгрев, болен човек пие росна вода от стъпката на Крали Марко... Голяма стъпка е оставил горе, на самия връх, Краля Марко. Рядко се случва цялата стъпка да е пълна с вода — вода не от дъжд, а от роса. Трябва дни наред да не е валило и тогава да отидеш. Знае ли това тоя поленец?

— То не е далече, даскале. Все по билото... Аз ще ти помогна. На гръб ще те нося, гдето не можеш да вървиш ...

Виж, това вече войводата не знаеше. Все му се струваше, че каменната колиба е някъде другаде, в непознати места. А то било

съвсем близо до старите Михови колиби, до Сечената скала и Кралимарковия камък.

Ех, да може да се привдигне от постелята, да стъпи здраво на крака, та да разкърши плещи...

Ей, кой си ти? Я ела по-близо да те разгледам!

Кой те е изпратил тук? Я си подай ръката да видя нямаш ли и ти печат... Какъв печат ли? Не се прави, че не знаеш! Печат, такъв един печат на дясната ръка и на челото... Нямаш ли? Да не лъжеш, ей! Нечистивият ви е белязал всичките... издайници мръсни! Български като мене говорите, а само гледате да запалите на някого чергата. Не ви вярвам, юдини синове! Не за вас господин Жефарович е изписал герба с лъва, не за вас! Да знаете: няма къде да се скриете, като дойде Видовден. Тогава много калпаци ще опустеят. Тъй да знаете, издайници мръсни. Не мислете, че съм умрял. Може вече да не съм вълк, може да съм се превърнал в мъниче или даже в котка, ама и котката, когато умира, пак за мишките мисли. Миши са ви душиците, в миши дупки се криете. Знам, че вече ни мислите за изтребени, готвите се да сеете ряпа по огнищата на нашите къщи. Всичко знам за вас, мръсни издайници! Не току-тъй съм даскал и войвода. За мене по тревненската чаршия говорят, че от много учене съм стигнал на книгата дъното. Тъй приказват тревненските дюкянджии и тъй мислят — че има само една книга. Глупави са. Книгите са много, безчет, но дори една единствена книга за българите да има, ако тя е като книгата на господин Жефарович, и тя стига — не да я четеш, а да я гледаш и да се дивиш как все пак е оцеляло едното българско племе. А вие, другото племе, което само по име е българско... вие, издайници мръсни, най-много говорите, че сте българи, и се плодите по-бързо от нас ... Отгде да знам дали козарката ще роди? Ами ако не роди? Ако нещо там ... и остана без наследник?

Ей, я си покажи дясната ръка!

Има ли печат?

Няма ли?

Виждам, че няма... Ами ако... ако тези печати не са върху челата и десните ръце, а върху самия ви дъх? Не може ли? Може, върху дъха ви може, щом е дело на нечестивия.

Или пък... да трябва особени очи, за да види човек печатите, тъй де, особени, белязани очи. Малко хора имат такива очи. Повечето

проглеждат и виждат печатите едва когато издайниците ги продадат. И едва тогава разбират своята цена. Цял живот се блъскаш по грешната земя и не знаеш колко струваш. Изведнъж се намерва издайник, продава те и ти научаваш каква ти била цената... Е, походих като войвода, дружина водих. Сега могат да ме продадат... Тъй е. Хората хора изяждат.

Като го чу да говори за издайници и за някакви печати, Вълчо кехая се скова от изненада.

Как е могъл да узнае?

Но войводата продължи да говори несвързано и полека-лека кехаята се успокои. Треска го тресе, трескави му са и приказките на даскала. И трескав обаче може да направи някоя беля с пищова. Дали да му го вземе?

Отиде до одъра и се надвеси.

Войводата беше изпуснал пищова. Трябваше само да присегне, и...

Не, не бива. Така всичко ще развали. По-добре е още сега да отиде при знахарката.

От завоя на пътеката Виша видя кехаята и бързо се шмугна в храстите. Този човек винаги я беше плашил — от деня, когато за пръв път го видя при знахарката. Знаеше, че той е спасил войводата, но въпреки това нещо ѝ подсказваше, че е лош човек. Очите му, лицето му бяха някак особени. Какво е правил в колибата? Къде отива сега?

Виша носеше храна за ранения, нови кърпи да смени превръзката на раната му и зелената стомна — пълна догоре с онова, упойващото биле.

Кехаята мина покрай нея и тя почака, докато гърбът му изчезне зад дърветата. И тогава затича нагоре. Както всеки път, когато стигаше до вратата на колибата, и сега най-напред поиска да се увери, че той спи. Иначе какво щеше да му каже, ако той е буден и я погледне с ясни очи? Само когато войводата пиеше от билето, тя беше спокойна. Нека да я нарича козарка или както си иска, мека да говори несвързано — тя не се бои от това. Бои се от трезвия му поглед, който всичко може да разгадае.

Той спеше. По дишането му го усети. Тихо, на пръсти, тя влезе и остави стомната до одъра, а гърнето и завитата с месал, престъргана пита — встрани, на камъните, които стърчаха от дебелиите темели на

колибата. После все тъй безшумно излезе, като внимателно притвори вратата след себе си.

Сега трябваше да чака, докато той се пробуди и изгорял от жажда, потърси зелената стомна. Да чака ...

Ще чака, но ако в това време оня, кехаята, отиде при знахарката? Къде ли другаде ще отиде, пътеката води право в къщата на баба Тушана. Ще си шепнат нещо както винаги, когато той идва тук, ще си доверяват нещо един на друг.

Баща ѝ поп Маню обичаше да я поучава, като че тя беше мъж, дето трябва да се преборва с хорските лошотии. „На никого не вярвай, само на себе си вярвай! От всекиго очаквай да ти направи зло, пък ако ти стори добро, още по-добре: ще благодариш на бога.“

Кехаята ... Ще разбере тя що за човек е той. Ако не чуе какво си шепнат с бабата, другояче ще научи за какво толкова идва той при знахарката. Няма да миряса, докато не научи ...

И Виша хукна надолу по пътеката.

Никога досега изкачването не ѝ се бе струвало толкова мъчително. Отиваше нагоре, а в мислите си все още беше при къщата на знахарката. Баба Тушана бъркаше с дървена лъжица в прерязаната отгоре кратуна, където държеше най-силната отрова, и отсипваше в едно парцалче. После завърза парцалчето с червен конец. Какво си говореха двамата с кехаята Виша не можеше да чуе, защото гледаше отвън, през малкото прозорче до огнището.

Защо ли му е на кехаята тази отрова?

Дали баба Тушана знаеше?

И да знаеше няма да каже. Такава си е тая зла бабичка. Към всички е една и съща — дава билки и прави магии, ако ѝ платиш. Виша още не можеше да си обясни как тъй се смили над нея, но по някои неща можеше да съди, че бабичката поне не я мрази. Обясняваше ѝ коя билка какво лекува, караше я да повтаря след нея думи, чийто смисъл тя не можеше да проумее и едва ли някой друг освен магьосник би проумял. „Ще ти дам, дъще, хляб в ръцете и сила на езика — да се плашат хората от тебе и да ти носят сухи пари ...“

Ала Виша знаеше, че страхът на хората може да се превърне в ярост. Тъй стана с баща ѝ, от когото целият Тревненски Балкан се страхуваше. Не ѝ беше нужен людският страх.

Той, даскал Тодор да и е жив и по-скоро да оздравее. Тя тръпнеше от срам и от щастие, че е негова невенчана невеста.

Билето ли му даваше сили?

Или винаги беше носил в себе си тази жажда за живот, която той, един ранен, разтърсван от огненица, успя да всели и в нея.

Сега ѝ се живееше. Заради него. Заради онази жилава жилка, която бе открила в себе си и която тревненци наричаха „попманювия инат“. Решила бе да живее напук на всички!

Той съвсем ясно видя: зелен восъчен печат виси от челото на издайника — като печатите по султанските фермани и бурултии. Лице издайникът нямаше — само този печат, който покриваше очите, устата, носа.

Махай се, Сатана! — вика му даскал Тодор, а издайникът само се хили. Зеленият печат, който всъщност е направен като човешко лице, се разтяга на една страна и се хили.

(Като пи от зелената стомна, той я остави до себе си, на одъра, защото още беше жаден и още щеше да пие.)

Замахна с дясната си ръка — и издайникът изчезна.

Къде се скри?

Зад гърба ли го дебне?

Да бяга тогава, по-скоро да бяга! Хайде, войводо — така ти било писано, цял живот да бягаш от издайници...

Замирисва му на кучешка колиба и той най-сетне разбира защо е толкова трудно да откриеш кой точно е издайник — когато издайникът е при тебе, на нищо лошо не мирише, а само когато не го виждаш, но усещаш, че те дебне, тогава от него се разнася мръсната му миризма. Но тогава пък е трудно да отгатнеш къде точно се крие той...

Печатът, зеленият печат!

Ами, печатът... Привидяло му се е. Няма никакъв печат. Само едно зелено от злоба лице.

Я си плюй, даскале, на петите, и — беж! Хайде, де!

... И отново побягва.

Сиви вълци се мяркат между дърветата. И те подгонени от нещо.

Дива котка изсъсква над главата на войводата. Готви се да се хвърли върху него, да му издере очите. Но той я чака, ще я пресрещне, с ръце ще я удуши, с ръце!

Скок... и той я хваща за опашката, след това за гръцмуля и започва да я души.

Ще съскаш, а! Очите ми ще дереш, а! На ти сега! На, на, на! Ще ти смъкна кожата, да си я изсуша и ще я занеса на моята невеста, да си я сложи на врата. Хубава кожа с дълъг косъм. И най-важното — а з ще ѝ я подаря. Като остане сама ... когато няма вече да съм жив, да се сгушва в нея и да си спомня какви силни ръце съм имал.

Виша го завари, като се мятеше по одъра и викаше нещо. Зелената стомна беше в ъгъла, до главата му, наклонена на една страна.

Дали не е пил прекалено много?

Тя взе стомната и я разклати. Имаше още много от свареното биле.

Ризата му се беше разтворила. Кръв бе избйла йз превръзката. Виша бързо свали цялата кърпа. Бликна гъста, тъмна кръв. Навярно за тази „мръсна кръв“ беше говорила знахарката — когато тя изтече, тогава ще му олекне. Добре, че бе взела няколко ленени Кърпи. С една кърпа попи червената кръв, с друга забърса раната наоколо, а третата остана в ръката и съвсем чиста. Чакаше раната да се успокои, да не кърви вече, та тогава да я превърже, като я намаже преди това с благия мехлем. Но войводата се размърда и от зейналата рана потече чиста кръв. Виша попи кръвта. След това намаза раната с мехлема и извади от пазвата си съвсем нова кърпа. Превърза го и закопча ризата му до горе. След това се зае да подреди постелята и забрави за онази кърпа, с която бе попила чистата кръв. Като нагласяше възглавницата на войводата я видя до клавата му. Взе я, разгърна я и загледа знаците, оставени от кръвта по кърпата. Това беше неговата кръв.

Нещо познато се носи из въздуха. До немай къде познат тръпчив дъх...

На малката поляна, до сами рекичката, се издига дим.

Ракиджийски казан. Но защо не се чуват гласове на хора?

Край тези ракиджийски казани колибарите прекарват шумно и весело като на воденица. Издраво пият. По някога някой по-стар не издържа и докато го разберат — той обърнал петалата край казана, с кратунката в ръка. Той се обръща наляво и надясно, занича към гората и пак никого не вижда. А казанът си дими съвсем сам. И ракията си чучурка тихо в подложения калайдисан медник.

За едното ухо от дръжката на медника е закачена мъничка кратунка. Съвсем мъничка. С нея да си гребнеш от пресната ракия и да опиташ. Не че са свидливи колибарите, а заради друго — с малка кратунка се пие по-сладко. Първата глътка парва войводата по гърлото и той отгатва: Още тече първакът, силен е пущината! Ох, гори, гори! Гледай ги тия колибари. Сложили торбичка с ябълкови листа, да тече ракията през тях и да става жълта, като че е отлежала три години в черничево буре. Тъй ще разправят после на пазаря в Трявна: „Я гледай какъв цвят, тригодишна е ракията“. Наздраве стопани! и пак надигна кратунката. Никакви ви няма, неизвестни мои братя колибари. Не ви знам черни ли сте, бели ли сте, ама пия за ваше здраве. Бъдете здрави и добри! Винаги бъдете добри. Помнете, че дедите ни са дошли тук за да запазят българския си корен. И за това... Не позволявайте на лукавия да ви сложи на челото своя знак. Невясто, ей, невясто моя, тука съм! Ела, ела и ти! Не се плаши, гълъбице моя, не се страхувай от моите братя колибари. Хубава ракия са сварили. Ела, пейни и ти. Пейни, де! Щом мъжът ти разрешава... Щом ти казвам — пей! Пей, не се мръщи. Когато си с мене, нищо лошо не може да ти се случи. Не мисли за раната ми. Нищо ми няма. Имам сили да прехвърля три балкана, като те нося на ръце. Такова нещо е жената. Понякога дава сили повече и от най-лютия първак. Друг път силищата ти взема... Това и в писанието е казано, не си ли чувала? Чакай да пейна още и ще чуеш проповед каквата още никой не е произнасял в Тревненската църква... От къде ли да започна, а? Хм... Хм... Може и от цар Дарии... Цар Дарий даде голяма гощавка на своите поданици, на домашните си и на всички велможи от Мидия и Персия. И на всички сатрапи, военачалници началници на подвластните му страни от Индия до Етиопия — в 127 сатрапии. Ядоха, пиха, наситиха се и се разотидоха. А цар Дарий отиде в ложницата си. В това време трима младежи телопазители, които пазеха тялото царево, си казаха един другиму: Неца всеки от нас изрече една дума за това, кое е най-силно от всичко. Чиято дума излезе по-умна от другите нему цар Дарий ще даде голема награда и големи дарове... Всеки написа думата си и я запечата. Итримата сложиха написаното под възглавието на цар Дарий, казвайки като стане царят, ще му подадат това писано и за когото признае царят и тримата велможи персийски, че думата му е много умна, нему ще се даде преднина. Единият написа: най-силно е виното. Вторият написа: най-

силен е царят. Третият написа: по-силни са жените, ала над всичко одържа победа истината. И ето, когато царят стана, подадох му това писано и той го прочете. И проводи да повикат всички персийски и мидийски велможи, всички сатрапи, военачалници и съветници, седна в съвещателната палата и прочетоха пред него писаното. И каза: повикайте тези младежи, нека те обяснят думите си. Повикаха ги и влязоха. Начена първият, който каза за силата на виното, и говори тъй: о, мъже, колко е силно виното! То довежда в помрачение ума на всички, които го пият. То прави еднакъв ума на цар и сиромас, на роб и свободен, на беден и богат. И превръща всякой ум на радост и веселие, та човек забравя и скръб, и дълг: всички сърца то прави богати, тъй че никой не мисли ни за цар, ни за сатрап, а всеки говори за своите достойнства и способности, защото кой не обича да говори за себе си? Когато се напият, хората забравят приятън към приятели и братя и веднага вадят нож, а щом изтрезнеят, не помнят какво са вършили. О, мъже, не е ли от всичко най-силно виното? И като каза това, младежът млъкна. Започна да говори вторият, който бе казал за силата на царя: о, мъже, не са ли силни човеците, които владеят земята и морето, и всичко, що е в тях? Но царят ги надминава, владее над тях и им заповядва, и те му се покоряват във всичко, което им заповядва. Ако каже да се опълчат един против друг — те изпълняват. Ако ги изпрати срещу неприятели — те отиват и събарят планини, стени и кули. И убиват, и биват убивани, ала не пристъпват царската дума. Ако пък победят, донасят на царя всичко, що са опленили. И ония, които не ходят на война, а работят земята, като съберат зърното, носят на царя данък, подканяйки се един друг. Царят е само един и ако каже да се убива — убиват, каже ли да се прости — прощават, каже ли да се гради — градят, каже ли да се отсече — отсичат, каже ли да се насади — насаждат. И целият народ, и войската нему се покоряват. Освен това той седи на трапезата, яде, пие и спи, а те пазят наоколо му. О, мъже, не е ли от всичко най-силен царят, когато му се покоряват? — И млъкна. Третият пък, който бе казал за жените и за истината — той беше Зоровавел, — заговори: О, мъже, велик е царят, велики са и мнозина човеци, и мощно е виното. Но кой господарува над тях и ги владее? Нали жените? Жени са родили и царя, и целия народ, който владее земята и морето, от тях са родени и от тях са откърмени ония, които садят лозя, от които се прави виното; те правят дрехи за

човеците и доставят украшения за тях и човеците не могат без жени. Ако мъжете съберат злато и сребро и всякакви драгоценности и след това зърнат жена добролична и хубава, оставят всичко и се спускат към нея и я гледат с отворени уста и всички се прилепят към нея повече, отколкото към златото и среброто и към всякаква драгоценост. Човек оставя баща си, който го е създал, и земята си и се прилепя към жена си, при жена си остава до смърт и забравя и баща, и майка, и земята си. От това се вижда, че жени владеят над нас. Не предприемаме ли тежки работи, не се ли трудим и мъчим, не пренасяме ли и не даваме ли всичко за жените? Вземе човек мечата си и отива по пътищата да граби и краде; готов е да плува по море и по реки, лъв среща и в тъма се скита. Но открадне ли, отвлече ли, ограби ли нещо, занася го на любезната. И човек обича жена си, нежели баща и майка. Мнозина са полудявали поради жени и са ставали роби чрез тях. Мнозина са загинали и пропаднали и съгрешили чрез жени ... Нима сега не ще ми повярвате? Аз видях царя ... как се казваше той? ... Царят на Апамина, дъщеря на славния Вартака, царева наложница, да седи на царя отдясно. Тя снимаше короната от главата на царя и си я налагаше, а с лявата ръка удряше царя по бузата. И при все това царят я гледаше с отворени уста — ако тя му се усмихне, усмихва се и той, ако пък му се поразсърди, той я милва, за да се сдобри с нея. О, мъже, как да не са силни жените, които постигат всичко това? Цар Дарий и велможите се спогледаха един друг и момъкът начена да говори за истината: о, мъже, не са ли силни жените? Голяма е земята и високо е небето, и бързо е слънцето в своя ход, защото за един ден обхожда небесния кръг и пак се връща на мястото си. Но истината е по-велика от всичко. Цялата земя призовава истината, и небето я благославя, и всичко се стряска и трепери пред нея дори когато я потъпкват. Истината за всяко нещо — за хората и за делата им — пребъдва и остава силна винаги, нека е след век, но остава! Тя е и сила, и царство, и власт, и вечност През всички векове. За всеки човек, за всяко племе нека всеки ден да бъде казана истината.

Не се правете човеци, че не разбирате какво искам да ви кажа!. Ако сте българи, ако не желаете да носите по челата си срамния печат, съвземете се, докато е време! Не се предавайте, не се предавайте, един друг! Не мислете само за всекидневния хляб, защото, записани да го осигурите, вие; често пропускаете най-важното... а най-важно е да оцелеете с достойнството си на българи и човеци!

Помнете — у старците има мъдрост, а в дълголетниците — разум. И тридесет години са дълголетие, ако си живял с отворени очи. Да не мислите, че някога съм желал да хапя тялото, и да туря душата си в ръка? Аз, който сега тлея като гнилак, като дреха, нападната от молци... Но преди да си отида — за да не се върна вече в страната на тъмнината и на смъртната сянка, пак ще вдигна ръка в защита на българския лъв, ония лъв, който господин Джефарович е нарисувал тъй хубаво. Цял живот една голяма тъга ме разяжда като отрова, тъга за братята ми по кръв, страдащи от нечестивите, от същите тия другоплемци, които разкриха девича утроба за оскърбление, разголиха бедро за позор и всичко българско оскверниха.

По някога си говоря сам на себе си Забрави за тази своя тъга, като за отекла вода си спомни за нея, и тогава животът ти ще тръгне по-ясен от пладне, ще просветнеш като утро, защото кой те притеснява тебе, учения и уважавания? Тебе никой с нищо не застрашава, ти си благ и добросърдечен — нима можеш да убиеш човек та бил той и нечестивец? Ала роден от жена, човек краткодневен и преситен с някоя своя тъга като цвете изсъхва и увяхва, като сянка бяга и се не спира... Тъй стана и с мене. Завладя ме тази моя тъга и тръгнах отново по черните пътища на българските земи, за да видя как живеят братята ми. И много неща ухото ми чу, окоето ми видя и задържа за себе си. И сърцето ми се ожесточи против нечестивците.

О, вие, които покорно скланяте глава! Започнете ли да правите поклони пред нечестивците, кръстовете ви се превръщат в станове, които тъкат вашето собствено унижение. Започнете ли да говорите, вие ставате ковачи на лъжи. Поне да бяхте млъкнали! Стига сте ми говорили за опасности, на които се подхвърлям! Замълчете, замълчете! Само мълчанието ви би се сметнало за мъдрост. Вашата мъдрост, мръсната ви мъдрост... Знаем, ппланината, като пропада се разрушава и скалата се измества от мястото си. Преди столетия рухнала българската държава рухнала и скалата дето някога дядо Михо я е секъл, за да има сред вековния лес своя твърдина. Но е останал камъка със стъпката на Крали Марко и който пие от нея... Кехаята ми припомни, бях забравил, че ако пия от нея... Кехаята ще ми помогне да отида там. Все по билото. Не е далече.

Той я караше да пие и и подаваше зелената стомна. Тя отпи глътка. Като забеляза в очите му блясък, който единствено бе гледала

през тъмните ноци каза си, че за да има смелост, трябва да пие още, да се остави на безумството.

И пи още.

Слушаше го притихнала — той произнасяше някаква дълга проповед, а тя го галеше по дългите коси — беше коленичала до него, още не смееше да заеме своето място на одъра.

Как бързо упойва това биле... и колко е хубав неговия глас... да отиде, да отиде при своя мъж!

Той продължаваше да говори, но тя не го разбираше. И за какво и е да го разбира? Колко е хубаво да слуша мелодията на неговия глас... Едва тогава я нарече пак козарка, тя се привдигна на лакет. И започна един от ония разговори, които вече бе водила с него две ноци в колибата думи, които се разминават в тъмнината и които само случайно се свързват в ясни мисли.

— ... Невясто моя облечи дрехите на веселите си дни! Искам тъй да те видя!

— Ти ме наричаш своя невяста, слушай сега! Аз не съм никаква козарка. Дъщеря съм на поп Маня от Трявна.

— ... Нима на много думи не може да се даде отговор с едно единствено слово. Нима велеречивия човек е винаги прав? Може би пък да е бил прав поп Маню. За себе си да е бил прав. Продажниците са винаги прави за себе си.

— Баща ми не е бил продажник! Никого не е продавал!

Ония мръсни тревненски дюкянджии ...

— Ти, издайнико! Не мачкаш ли откъснат лист и не гониш ли суха сламчица? Само това остана от мене. Откъснатлист съм, суха сламчица съм. Съвсем сам съм ...

... песента е за някой друг, но като че за него са я наредили:

„Тодор си няма никого, ни братец, ни побратимец, ни сестра, ни посестрима ...“

Безкрайна жалост се насъбра в гърдите ѝ. Да може сама би се разкъсала, от своята кръв би му дала, за да го вдигне още сега от постелята; да осъмне здрав, да си омие очите с роса и като я погледне, да ѝ каже: „Познах те, невясто моя!“ Така ще ѝ каже, но сега тя не желае той да изтрезнява от билето. Той вече не е сам, има и сестра, и посестрима, и невяста, и майка на децата му. Ще му роди много деца. Най-напред момчана рожба ще си имат. Тъй иска той и тъй ще стане.

Медникът със златото е прикътан на старото място, дано скоро не им потрябва — ни за лошо, ни за добро, защото доброто и без злато може да стане. С добри думи й добри хора. Нищо, че сега ги няма около тях. Ще дойдат, и те ще дойдат... И ще се размири и нейната кръв, ще се прелее в него... не, неговата кръв ще се прелее в нея, и ще дъхти около тях на здравец, на цяла поляна здравец ... както в оная нощ, когато тя обезумя заедно с колибарските момичета.

Невясто моя! Облечи дрехите на веселите си дни! Така говореше, а се опитваше да я разсъблече.

— Не съм никаква козарка!

— Козарка си!

— Дъщеря съм...

— Искам да ми родиш син! Син! Син!

... а може би не съществува никаква смъртна сянка, може би има само един вечен живот, който сменя имената си на няколко десетилетия: Михо — Стоян — Михо — Стоян... И когато първородният син почине или е жив и здрав и се появи втори син, той взема името на дядо си по майка. Така се заплитат родовете. Така вместо Михо него са го кръстили Тодор. Да замести починалия първороден син, макар и с друго име.

В КАСАБАТА

В просъница видя позлатената врата на Дивана. Дефтердарят стоеше пред нея с цяла торба свитъци, навярно чакаше знак отвътре, за да влезе. И Сойтарията Юмер (че е бей в Дивана, рядко се сещаха) чакаше да отворят вратата.

Това, че *там* не е бей, а Сойтария, чакането пред вратата, жаждата да узнае нещо ново, което може да се отнася и за самия нето, целия го изпълниха с такава тревога, че той се пробуди напълно.

От едната му страна бе поставено наргилето, а от другата — седефлията кипарисово сандъче, в което държеше най-важните книжа и най-скъпите си пръстени.

Откак сам султанът му го подари, той ни за миг не сваляше от показалеца на лявата си ръка — на лявата, по близо до сърцето — големия златен пръстен с черен камък.

Сега мътилката на съня заля съзнанието му и той си рече: този е камъкът на моето нещастие! И го извади от пръста си, вдигна капака на кипарисовото сандъче и го пусна вътре. Звънът, който долетя, напомни на бея за другите пръстени. Бръкна вътре, зашари с пръсти по дъното и когато шепата му се напълни, извади ръка от сандъчето.

Разтвори пръсти и видя на дланта си пъстро сияние: рубини, смарагди, аметисти, топази и бисери, заедно с различните оттенъци на златото (злато със слаб примес от бакър, злато със слаб примес от сребро). Всички пръстени се бяха сплели в един голям накит. И все пак само един тъмножълт лъч привлече погледа на Юмер бей и той си спомни за сабур, камъка на търпението. Наричаха го още саръ сабур, жълтия камък — в жълтия огън на човешката мъка, казваха мъдреците, се изковава търпението.

Както всичко, което вършеше в този ленив следобед, Юмер бей отдели пръстена с жълтия камък с отпуснато, лишено от воля движение — ръката му като че не изпълняваше ясна заповед, а само едно смътно желание.

И умът му бавно-бавно се пробуждаше.

Саръ сабур. От никого неவிждания вълшебен камък.

Този пръстен само напомня за него и то не толкова с цвета си (защото кой може да каже какъв е истинският цвят на истинския саръ сабур?), колкото с името си.

На показалеца на дясната си ръка носеше пръстенпечат. От честото сваляне, за да натиска с него восъците на различни свитъци, пръстенът се бе изтънил и лесно се махаше, достатъчно бе само да наведе ръка и да опъне пръста.

Ръката му сама се наведе и пръстенът се изхлузи. Задържа се обаче на извития нокът.

Той събра двата пръстена в шепата на дясната си ръка, прихлупи я с лявата. Така правеха някои гадатели по пясък, гребнат от купчината пред себе си, и започват равномерно да разклащат ръце, разклащат и шепнат магически думи. После обърнат пръсти към земята и пясъкът изтича между тях, като очертава образи и знаци, в които е написана съдбата на оня, който стои до гледача и иска да надникне в своето бъдеще.

И аз съм един такъв купувач на думи от гледачи — мислеше си Юмер бей. И аз искам да разгадая себе си и бъдещето си. Само че този път сам ще си бъда гледач ... никой да не ми се бърка, и в доброто, и в злото.

И си спомни старото поверие, че съдбата на всеки човек е написана върху челото му. Никой обаче не може да я разчете. Може би само героите в приказките, които владеят тайната на кара хедже — „черната азбука“, чиито букви притежават вълшебна сила.

Така си живее човек — с написана на челото съдба, без да знае до смъртния си час какво ще му се случи, И понеже тия знаци никой нито може да проумее, нито да премахне — а то би било и богохулство! — не ти остава нищо друго, освен да повтаряш стиховете, които се предават от поколение на поколение, за да се примиряват хората със съдбата си:

„Аз съм дълга тръстика, облежната на твоята врата; Ако искаш — вземи ме, ако не искаш — недей, но знай: аз съм написана на твоето чело...

Така говори съдбата.

Отново пръстите на Юмер бей се събраха в шепи, той загреба с тях въздуха, но си мислеше за пясъка, който изтече от ръцете на оня

гадател в Стамбул преди няколко години, там, до Ай София, в сянката на един черен кипарис. Гадателят се наведе толкова ниско, че без малко не докосна с устни изтеклия между пръстите му пясък и едва чуто прошепна: «В сърцето ти има огън и студ, устата ти изрича много думи, но в тях има малко истина. Малък хълм си, а се смяташ за планина. Помни: който се харесва сам на себе си, той на никого не се харесва. Пази се от спящ лъв, куц кон и от беззъба жена. И помни още: коня, като умре, подкова оставя, човек като умре, името му остава».

Това че в сърцето му има огън и студ, Юмер бей сам усещаше.

Пред себе си признаваше, че е излишно приказлив и че с многото думи се стреми да затрупа лъжите, които другите трябва да приемат за истина.

Може би наистина беше малък хълм, който се мисли за планина.

Вярно бе, че сам се харесваше на себе си, любуваше се на себе си, затова имаше толкова малко приятели.

Но какво означават думите да се пази от спящ лъв, куц кон и от беззъба жена?

Спящ лъв ... Може би султанът беше този спящ лъв, който внезапно се събуди и го згриза с едно отваряне на устата.

Куц кон... Да не е предупреждение за някакво нещастие при пътуване?

Ами беззъба жена? Не става ли дума за старица? Каква работа има той със старици?

Беззъба жена... Може и да не е старица. На малко ли жени зъбите изпадат и на четиридесет години. Има си хас това да се отнася за Бедрие ханъм! Но нейните зъби са съвсем здрави, Аллахибилляхи, съвсем са здрави!

Без да съзнава, както седеше на чардака, той се озърна. Бедрие ханъм понякога и по това време, още преди икиндия излизаше от харемлъка и идваше при него. Откак преди няколко дни дойдоха тук, в този дървен сарай сред Дервента, тя не криеше, че ѝ се пие ракия. Доносяха им едно бардуче изстудена в герана ракия и двамата, като си го подаваха един на друг, отпиваха по няколко глътки, докато главите им се замайваха. Това беше отмъщението та Бедрие ханъм към младите жени от бейския харем, които в това време се разкъсваха от злоба в задушната стая. А за Юмер бей този час преди свечеряване беше нещо като откуп — през нощта Бедрие ханъм нямаше да го

безпокои, защото още от първия месец на женитбата им така се бяха споразумели мълчаливо — за едно денонощие веднъж да се срещат и да бъдат заедно известно време.

Аллах, аллах, откъде се появи тази горещина толкова рано! Още е пролет, а търновският камък се напече като през юли, бейовете и агите побързаха да натоварят харемите и малките си деца на сереми^[1] или на биволски и волски коли и се преселиха, както всяко лято в селата си, където всеки от тях имаше по една каменна кула (ако нещо лошо се случи) и по един дървен сарай в някое прохладно място, най-често край река. Мнозина си бяха направили летни къщи в Костимялската долина — недалеч от Търново, по пътя за Шумен, където кадъните прекарваха чак до есента, а агите и през късна есен ходеха на мъжки гуляи. Кой знае, може би за да бъде войводата — аянин настрана от разгулните аги и ефендиета, летният аянски сарай бе построен съвсем на друго място в Дервента, край Янтра, където само тук-там имаше по някоя колиба (така в Търново наричат летните къщи сред лозята или по гористи места, макар обикновено да са по на два ката, с мазета и чардаци, някои от тях по-големи и по-удобни от къщите в самия град).

Аянският сарай беше стар, ала добре уреден и близо до града — с кон на половин сахат път. Но по-добре да не става нужда да викат аянина в града. И без него могат да се оправят — кадията е умен, със звание молла, бюлюкбашията се е зарекъл да изтреби всички хаирсъзи по Балкана и сам знае къде да ги търси, а сейменбашията Кара Хасан непрекъснато снове между града и летния сарай.

Този път Бедрие ханъм сама донесе изстуденото бардуче с ракия. Беше облечена в прозрачна дреха (къде ли е умът ѝ?) Гърдите ѝ бяха пристегнати и повдигнати, и това толкова явно личеше! И тия сини жилки по краката... Но закачливият ѝ глас го съживи:

— Ставай бързо, Юмер, защото идва твоята безсрамна жена!

— Моята гюлкадън! — без усилие отвърна той с усмивка, за да я поласкае. Но попита — знаеше, че тя очаква да я попита: — Защо се наричаш безсрамна?

— Една стара кадъна ми каза, че жени, които имат широко отворени очи, гъсти вежди, малък ръст, бързи движения и кръгло лице с трапчинки на бузите, са нахални и безсрамни. Такива жени са се родили след прелюбодеяние.

— Хахаха! — за да покаже колко много са го развеселили думите й, високо се засмя Юмер бей.

Тя му подаде бардучето. От разтворения й ръкав го лъхна мирис на амбра, пак се беше мила с амбер сую.^[2] Този мирис му припомни една нощ преди няколко седмици, когато с усилие се сдържа да не изпрати Бедрие ханъм обратно в харемлъка. Слава на Аллах, от известно време се е усмирила.

Той се взря в лицето й — то беше кръгло, с едва забележими тръпчинки по бузите. Тя притежаваше и останалите белези, които, както сама каза, отличават безсрамните жени. Може би е измислила всичко това, за да го подготви за още едно посещение през това денонощие?

— Ти, Бедрие, бей ханъм ... — поде той. Нарече я така, защото от младите ханъми знаеше, че тя изисквала всички в харема да се обръщат към нея по този начин. В Стамбул, сред многобройните паши и везири, неговото бейско звание се губеше като песъчинка в морето, но тук, в Тирнова, беше друго.

Тя учудено го изгледа.

- ... днес си хубава като месечина в четиринадесетия ден.

И я погали с opakото на дясната си ръка, с върха на пръстите — нежно, едва уловимо, както само той, когато искаше, можеше да гали.

Очите му бяха вперени в зъбите й.

Бели, равни зъби. Но само отпред.

Ами ако другите й зъби са започнали да падат? Ако тя е беззъбата жена ...

— Как ти са зъбите, бей ханъм?

— Хубави са, без да дъвча сакъз. Не виждаш ли?

— Как, всичките ли? Нали веднъж ми казваше, че трябвало да ти вадят един зъб? Тя сложи ръка на челото му.

— Юмер, какво ти е?

Едва сега той напълно излезе от сънния следобеден унес.

— Така си приказвам, бей ханъм. Целият съм завладян от мързел. Умът ми плува в мързел като бърбек в лой. Уф, да се не види и това аянство!

— Рюзгяр, Юмер ...

Той само поклати глава. Не разбра какво точно искаше да каже тя, защото тази дума — една-единствена дума, означаваше и вятър, и

вихър, и съдба, и времето, в което живееш. Но тази дума — една-единствена дума“ беше достатъчна да си каже сам: всичко е стегнато в един възел — времето, в което живеем, е нашата съдба и нашата съдба е да преминем като вихър...

Но това са все същите, нерадостните мисли, които го-преследват от деня на султанския гняв! Все същите!

Не успяха да го развеселят Хитърпетровците, никак не можаха. Само го караха непрекъснато да съпоставя наблюденията си от турци и българи в Тирнова и в аянството, да вижда и на едните, и на другите достойнства и недостатъците и в края на краищата да не може да каже кои и защо ще са истинските господари тук, разбира се, след доста време, след някое друго поколение, защото сега все още султанската власт тук е силна; това обаче няма да е винаги все тъй, едни или други земи, една или друга част от гяурите ще се пробуждат — те вече надигат глави! — и тогава ...

Ако някой донесеше в Стамбул за тия му разсъждения, щеше да се прости и с аянството, и с главата си защото се бе осмелил да се усъмни в свещените устои на великата османска държава. Но той всеки ден имаше поводи за такива мисли. Никак не са малко три-четири месеца, за да видиш и прецениш един народ — сетивата ти са изострени, всичко ново ти прави впечатление. Понякога даже за три-четири седмици можеш да проумееш един чужд начин на живот повече, отколкото-за три-четири години, защото мине ли много време, неусетно свикваш с хората и с вещите, те стават твое ежедневие и започва да ти се струва, че винаги си живял така ... че не е имало Стамбул, не е имало пембени тепсии с кетен халва, нито си правил петъчните си молитви в розовата Гюлджамия...

— Защо не пиеш, Юмер?

— Дай, бей ханъм, гюлханъм! Дай да пия!

Настъпваше часът на недоизречените думи, когато всеки мислеше за себе си и за своите грижи; когато птиците се прибираха в гнездата си, а алаиците шътаха из двора, приготвяха вечерята, беряха ранозрейки череша и крадливо поглеждаха към чардака — за да има после за какво край тенджерите и в зеленчуковата градина зад сарая да одумват господарите си и да се чудят не толкова на бея, колкото на бей ханъмтата — колко ербап жена е, колко е умна и хитра, та и повяхнала вече, тя е любимата жена на аянина ...

А Юмер бей отпиваше едри глътки и усещаше как ледената ракия запалва сърцето му, същото това сърце, за което гледачът по пясък му беше казал, че е пълно с лед и огън.

Бедрие Ханъм взе на свой ред бардучето.

— Дай пак, бей ханъм, гюлханъм ...

Отново пи — дълга, жадна глътка.

И пак почувствува странната хладина, която — знаеше вече - само след малко щеше да се превърне в огън.

Бедрие ханъм седеше близо до него на няколко малки възглавнички. Превитите ѝ остри колене опъваха прозрачния плат, сините жилки по краката и ръцете още по-ясно личаха и всички тези белези на промяна неволно внушаваха на Юмер бей мисълта, че и зъбите ѝ са изпадали. Глупава, отвратителна мисъл, която с усилие подтискаше в себе си.

Старите, познати разсъждения за това, че на четиридесет и пет години човек прекрачва прага на старостта, изпълниха цялото му съзнание и той само тъжно поклати глава. Да, така е. Тази възраст е наистина прагът на старостта — не заради това, че тялото ти започва да се променя, а заради състаряването на мислите и желанията ти. Не, не е вярно. Желанията ти даже се удвояват, но ти предварително знаеш кое как става, всичко от самото начало ти е известно. Тъкмо това знание и преглеждане за житейските дела, тези отворени за всичко очи бавно умъртвяват стремежите; все по-малко и по-малко са удоволствията ти на човек, който задоволява своето любопитство към живота.

Някъде зад високия жив плет изпръхтя кон, чу се и гласът на Кара Хасан — викаше на алаиците да кажат на ханъмните от харема да се приберат вътре, защото ще мине през двора.

Бедрие ханъм пъргаво стана и с весел блясък в очите се спусна по дървените стъпала.

Юмер бей не видя как тя застана от другата страна на сарая и се облегна там, далече от погледите на скритите в харемлъка млади ханъми. Чакаше покрай нея да мине Кара Хасан. Очите ѝ бяха притворени наполовина, ръцете ѝ — протегнати встрани. Пръстите ѝ се впиват в талпената стена и когато вече само няколко крачки я разделяха от сейменбашията, гърдите ѝ изпуснаха глух, измъчен стон, който беше така добре познат на Кара Хасан.

Сейменбашията се появи на чардака със смесено чувство на гордост и страх. Напоследък Бедрие ханъм по различни начини му показваше мерака си. И той не криеше своя мерак. Те се търсеха един друг, поглъщаха се с очи. И толкова. Всичко щеше да свърши дотук. Кара Хасан знаеше това, навярно същото съзнаваше и Бедрие ханъм. Над двамата тежеше властта на Юмер бей и освен това спираше ги непристъпността на харема, където всичко се виждаше и научаваше.

Това го караше да се озлобява тайно на Юмер бей. Когато беше при него, той мълком му се надсмиваше: ти, беим, като мъж си само да пазиш сянка на жените си; и като аянин само пазиш сянка на другите, за нищо те не бива, иначе щеше ли да отвърне лице от тебе кадъна като Бедрие ханъм!

Но въпреки заплахата от бейския гняв Кара Хасан знаеше, че двамата с Бедрие ханъм още дълго ще продължават да се търсят, да се желаят един друг, да се поглъщат с очи в безплодно и безсмислено очакване.

Кара Хасан вече беше само на две крачки от Юмер бей, трябваше да стори темане и да съобщи:

— Беим, бюлюкът на потераджиите е готов. Назър ага ме изпраща да ти кажа, че утре ще тръгват.

Юмер бей само кимна.

И си рече: сега остава да ми се случи и куц кон ...

Жребецът беше от най-чиста арабска порода. И на другия ден, рано сутринта бързо-бързо го отнесе на Търново.

Широките дървени стъпала на войводницата бяха току-що изметени — прясно поляната вода още личеше на тъмни кръгове.

Горе, на диванханата, нямаше никой. Откъм кафеоджака се чуваше тракане на джезвета. Кафеджията се приготвяше, навярно вече бе раздухал въглените в огнището, но дори гърбът му не се виждаше.

Вратата на присъствената стая беше отворена. И там скоро бяха премели пода.

Юмер бей постоя малко до лавицата край пармакълъка, където обикновено сядаха посетителите, за да си чакат реда, когато идваха при него. В един миг му се стори, че самият той е просител при някакъв големец, при някой от ония важни и строги стамбулски големци, и ще трябва да се унижава, да бъде весел и остроумен като истински соитария ... Но нещо се възпротиви веднага в него, той

замахна с ръце и плесна длани. Така тук можеше да вика всички — от своя сейменбашия до своя кафеджия.

Откъм кафеоджака веднага се появи старият турчин-кафеджия. Той се поклони отдалече, с бързо темане.

— Двойно кафе, Мустафа!

Нямаше нужда да казва, че ще го пие с наргиле. Поръчваше ли двойно кафе, то се разбираше от само себе си. Както когато кажеше „чибук“, кафеджията знаеше, че трябва да му донесе малко черно кафе. Това беше част от салтаната на стамбулските бейове и аги — прислужниците и подчинените ти да знаят всички твои привички, да не им обясняваш всеки път.

Юмер бей тръгна към присъствената стая. Още щом се появи при отворената врата, въздушно течение го придърпа навътре — половината прозорчета бяха разтворени. Той затвори вратата след себе си и както винаги, когато оставаше сам и тази голяма, светла стая, измазана с багдадтски хоросан, почувствува се като затворник — знатен, богат затворник, за чието здраве се интересува сам падишахът, но който може само да пие тютюн и горчиво кафе, да сменя възглавниците под кръстосаните си крака и да чете до умопомрачение изписаните с черна боя по стените стихове от Корана.

Кафеджията донесе най-напред наргилето — стъклено цариградско наргиле с червен маркуч, който накрая имаше позлатено меме.

Докато Юмер бей теглеше първите нефеаи от ароматичния тютюн, кафеджията се появи пак — в едната ръка с поднос, на който дигаше тънка пара голям бял филджан, целия ошарен с вараклии цветя, а в другата — бял зарф. Най-напред постави зарфа върху сандъчето от черно дърво, а след това внимателно сложи филджана.

Всичко това ставаше както всеки друг път. Само въздухът, който се раздвижваше зад гърба на бея — от отворените прозорчета, не носеше прохлада, а направо тръпнеща студенина, сякаш настъпваше късна есен.

... Спящ лъв, куц кон и беззъба жена ...

Резил е, ама никога не е виждал лъв. Беше слушал и чел за лъвовете. В Стамбул имаше лъвовете, някои паши и бейове, които бяха живели в Арабистан, за сеир ги донасяха в големи дървени клетки.

И нарисуван лъв не беше виждал — свещенната книга, корана, забранява да се изобразяват живи същества.

Е, как тогава да се пази от лъв, като няма откъде да се появи този звяр?

Но между нефезите ароматичен дим умът му работеше ясно, без следа от тютюнджийско утринно опиянение и той си казваше: не се прави на серсем, Юмер, не си толкова глупав, за да не разбираш какво означава това.

Още те е страх от този спящ лъв — да не се сети за тебе. Да, страх те е, не че може да те погуби — все пак веднъж се мре. Другаде се крие причината за твоята уплаха: ти вече не си годен да живееш в султанския двор.

Откак разбра силата на казаната дума, откак видя и почувствува опасността, която всяка изречена дума крие, ти вече не ще можеш да разправяш весели лакардии. Ще говориш и ще си мериш приказките, а какъв е този весел лаф, който е предварително премерен? Веселият лаф трябва да се роди внезапно, като възглас от нещо хубаво, като отклик на радостта от живота, която постоянно носиш в сърцето си. А где е тя тази твоя радост? Где е безгрижието ти? Признай си, Юмер, поне пред себе си признай, че вече не ще можеш да разправяш както преди масали за Настрадаин ходжа или лакардии за изпаднали в немилост паши и везири. Сам познал нещастieto и превратността на съдбата, не можеш да се надсмиваш над чуждото нещастие.

ти, гърмян заяк, лисица с отрязана опашка, сойтария, който рядко се смее и живее със свито сърце...

И какво, какво тогава остава?

Цял живот ли ... търновски аянинвойвода?

Цял живот ли трябва да гледа тънките сини жилки по ръцете и краката на Бедрие ханъм; да гледа тия бели стени, да чете стиховете от корана, изписани по стените с черна боя и заградени със зелени кръгове... и от време на време да се насилва сам, да се опитва да се весели на моабетите, които търновските бейове правят ей тъй, колкото да се залъгват, че и те могат да бъдат безгрижни.

Тук, в Тирнова, е истинско бласто, а там, в Стамбул, е зверилник с един спящ лъв и стотици чакали, които се въртят около него. Кой разумен човек няма да предпочете бласто?

И той усети как краката му залепват в миндера, как нещо лепкаво се появява около кръста му, плъзва и нагоре ...

— Беим, ходжата е вече в джамията.

Не бе видял кога сейменбашията е отворил вратата, кога е сторил темане. Тъй е, и темане е сторил, иначе не би могло, без темане никой не влиза тук — в Юмер-бейовото „тук“ ...

— Кажи на кафеджията да приготви чибуците. На другите — ти знаеш какво е нужно още. И аз ще тръгна с потерята.

Кара Хасан понечи да каже нещо, но замълча. Така трябваше да постъпва в такива случаи, да замълчи, да прикрие мислите си, за да може да оправдае в тъмните ходове на съзнанието си прякорът, който толкова много му беше харесал — Кара Илан. Хитрият Кара Илан.

Нека беят си чупи главата, щом е толкова глупав.

Кара Хасан — Кара Илан беше убеден, че и този път хаирсъзкийт главатар ще им се изплъзне. И тогава позорът от неуспешното преследване ще падне не върху омразния на Кара Хасан бюлюкбашия Назър ага, а върху самия аянин. Защо Юмер бей не чака в Тирнова да му донесат в мешинен чувал главата на баш разбойника? Ако ли Назър ага нищо не надрави, тогава никой няма да каже укорна дума за бея, пешкира ще опере бюлюкбашията, когото Юмер бей ще смени като некадърник.

Юмер бей учудено погледна сейменбашията. Защо още стърчи тук? Не чу ли какво му нареди?

— Беим, ами какъв силах ще запашеш? - запита сейменбашията.

Едва сега Юмер бей се сети, че всъщност нищо не е обмислил. Повече не можеше да издържи в тази стая, в този конак, в този град и затова каза, че ще тръгне с потерята.

Да, ще тръгне. И най-скъпото си оръжие ще вземе, Ще се пребори с о н я войвода.

Оборът на войводските атове се намираше до самата войводница. За конете се грижеха десетина сеизи и един баш сеизин.

Когато му съобщиха, че аянинът сам ще предвожда потерята, сеизбашията дълго оглежда атовете. Конят трябваше да е не само красив на вид, но да е и издръжлив. Също и запасният кон. Даже два запасни коня трябва да има под ръка аянинът.

Когато Юмер бей се появи на дървената стълба в средата на двора, вече го очакваше сеизбашията, като държеше поводите на един

кулест ат. Няколко сеизи, наредени в полукръг около коня, щяха да помогнат на войводата да се покачи на седлото.

Водата в шадравана, близо до бинекташи^[3], тихо шумеше.

В късното утро дворът, войводницата и дърветата наоколо искряха с ярка светлина — като че багдадекият хоросан от приемната стая на войводницата се беше разтворил в небесния оджак и слънцето хвърляше бели искри над света.

С подпасано дъно на алените сукнени шалвари, със закопчан на гърдите елек от зелено кадифе, обул меки ботуши от зелен сахтиян, Юмер бей вече бе готов за път. Силяхлъкът му бе набъбнал от оръжия — два сирмени пицова, филдишлия кама и ятаган с позлатена дръжка. Четирима чауши щяха да носят пушките му — две дълги карамфилки и две шишанета, заедно с фишеците и куршумите — по една кожена торба за всяка пушка.

Рано сутринта аянинът пристигна от летния сарай съвсем, скромно облечен, със същите дрехи и остана сега, въпреки че отиваше на тържествена служба в джамията. Разправяха, така правел предишният султан, когато тръгвал на война — даже силяхдарят му бил по-разкошно облечен от него.

С тези мисли Юмер бей слезе по стълбата. Но в ума му нито за миг не се появи досещане, че всъщност целият този шум, всички тези приготовления са, за да бъде заловен един единствен човек. Защото той не вярваше, както се опитваше да го увери онова дкюме кехаята и както повтаряше след него бюлюкбашията, че хаирсъзкийт главатар е успял да събере нов голям бюлюк.

Башията на сеизите направи ниско темане и без малко не изпусна поводите на кулестия ат. Теманета сториха и останалите сеизи.

Откъм кадийницата задумка даул, понесе се тънката свирня на зурни. Зурладжиите идваха да придружат шествието на войводския алай.

Сеймените изчакаха Юмер бей да се качи на своя ат и тогава по знак на Кара Хасан всички бързо се метнаха на конете си.

И аляят тръгна.

Зурладжиите, без да спират пред войводницата, завиха по улицата надолу, към Ръската.

На двадесетина крачки след тях бавно пристъпваше конят на Юмер бей. Зад него яздеше Кара Хасан, а отдире идваха четиримата

чаушисияхдари на аянина, следвани от тридесет сеймени, които яздеха в двойна редица.

Турците-сарачи от съседната чаршия на Каябаш бяха затворили дюкяните си и изпълваха улицата чак до Арнаутския хан, който се издигаше от едната страна ыа Ръстата. От другата страна на калдъръмлията мегдан, пред Чифутския хан беше нареден бюлюкът потераджии — всички спешени, застанали до конете си, само бюлюкбашията Назър ага на седлото.

Зурладжиите засвириха още по-високо и пронизително, даулите ситно задумкаха.

Старият ходжа хаджи Ибрахим се появи пред входа на джамията и богомолно вдигна ръце нагоре.

Може би защото противно на обичая си днес беше пил кафе и тютюн на гладно, Юмер бей почувствува, че на стомаха му прималява. Сърцето му биеше ускорено и всичко, което ставаше пред джамията, в самата джамия и после отново пред джамията, се разместваше в съзнанието му като пластове, които ту пропадат, ту се издигат нагоре. От речта на ходжата той възприемаше само отделни изрази, които несъзнателно си повтаряше! Смърт на бюлюкбашията Тудор!

- ... и на гяурския му бюлюк!

— ... и от куц кон.

— ПравOVERни, обрязани юнаци! Като тръстика пречупете гяурския инат!

... а нашия, турския рахатлък, нищо не може да развали. Тъй си е. Затова сме господари.

— Синове на войната, окачете тези свещени муски и побеждавайте с тях!

... и все пак не можаха да намерят з л а т о от самия гяурски войвода, да отлеят златен куршум, та веднъж завинаги да се отървем от золумлуците му.

— Ето и на тебе, бюлюкбаши!

Назър ага сам окачи муската куршум на гърдите си.

... а на мене? Няма ли да ми даде? Защо не ми дава муска? Да не мисли, че аз ще стоя настрана? И аз искам да наквася ятагана си в кръв!

— В сражение с гяурите бъдете канкардаш, братя по кръв...

... ода оладжак — и това ще бъде! Ще бъдем братя по кръв. Ще изтребим бюлюкбашията Тудор и гяурския му бюлюк. Целият му бюлюк.

Обаче кой знае защо през цялото време една каменна чалма Се мяркаше пред очите на Юмер бей — от ония, големите каменни чалми, с много извивки, които поставят над гробовете на богати правоверни. А зад чалмата прозираше мраморна надгробна плоча, с дупка по средата, направена по обичая, за да се събира в нея дъждовна вода — да пият птиците, които също са божи създания.

Каменната чалма се развиваше и завиваше, мраморната плоча ту се приближаваше, ту се отдалечаваше. И изведнъж Юмер бей се досети, че всъщност започва сражение между двама войводи. Гяурският войвода и той, търновският аянин, ще се преборят с акъл и калъч.

Ода оладжан ... Тъй ще бъде!

И когато потерята замръкна в Балкана и когато бюлюкбашията Назър ага направо каза, че е опасно да нощуват в гяурско селище, Юмер бей се разкая, загдето така необмислено тръгна и той. Назър ага не се отделяше от него — питаше го отгде да минат, какво да правят. Питаше го не само защото положението му на подчинен го задължаваше да постъпва така, но и с тайно облекчение, че д р у г носи цялата отговорност.

Добре, че бяха взели войнишки чадъри.^[4] Опънаха ги в равнината край една малка река и Юмер бей се настани в най-големия чадър, останал от някакъв везир, минал преди години с голяма ордия през Тирнова и наречен — „везирския чадър“.

Потераджиите бяха някак тихи, нито веднъж Юмер бей не чу висок говор. Може би тъй трябваше да постъпват, за да не привличат вниманието на гяурите — Трявна не беше далече, — но Юмер бей за пръв път в живота си се снишаваше пред гяурска заплаха и му беше тежко и мъчително. Намираше се в земя, подчинена на османлиите, сам султанът му бе дал частица от своята голяма власт, а тук трябваше да се съобразява с гяурите, като че планината беше тяхна.

Тъй е. Изглежда оттук започва властта на оня войвода и на неговия гяурски бюлюк. Сега Юмер бей допускаше, че Тодор войвода е успял да насъбере нови хаирсъзи...

Кафеджията, старецът Мустафа, някога бил ахчия. Докато Юмер бей опъваше чибука и пиеше черно кафе, той набързо стъкми огъня пред везирския чадър, насъбра жаравата и извъртя един такъв сладък дюнер-кебап, че пръстите си да изядеш.

Юмер бей привърши вечерята си и отново захапа кехлибареното меме на чибука. И тогава Назър ага дойде при него с ниско темане. Шепнешком, като че се страхуваше и от собствения си глас, той доложи: дошъл е оня, който ще ни предаде хаирсъзкия главатар, иска да му дадем първата кесия злато, казва, че утре заран ще ни заведе при хаирсъзите.

— Гледай никой да не го забележи! Доведи го тук! — и Юмер бей стана от топлото си място край огнището, където кафеджията бе наредил джезветата си за новите каймаклии кафета, които беят и помощниците му щяха да изпият преди лягане.

Вътре в чадъра беше тъмно и Юмер бей запали една голяма лоена свещ. Потърси с очи где да я закрепил и като не откри друго подходящо място, постави я в устата на ибрика, който перде-чаушът не бе забравил да донесе тук. Рогозката, върху която аянинът щеше да спи, беше застлана с тънко вълнено чердже, а на черджето бяха сложени две възглавници на кръст. Юмер бей придърпа едната възглавница, седна и кръстоса крака.

Така го завари бюлюкбашията, когато се вмъкна при него, следван от един човек с овчи калпак, нахлупен чак до очите.

Юмер бей направи знак на Назър ага да се оттегли.

Българинът с овчия калпак се приведе в поклон и при това движение калпакът се свлече от главата му.

— Седни — посочи му беят другия край на рогозката, където бе поставен ибрикът с лоената свещ.

— Войвода ефенди, каквото казах, ще го изпълня. Ще ти предам целия бюлюк на даскал Тодор и самия даскал Тодор.

— За какво си дошъл?

— Кесията, войвода ефенди, първата кесия. Тъй се разбрахме в Тирнова с Назър ага.

— Ще я имаш. Само да не ни излъжеш.

— Как тъй ще лъжа, войвода ефенди! За толкова нещо лъже ли се!

Юмер бей започна да го разпитва с тънки въпроси, които все заобикалят главното, а всъщност кратките обяснения на разпитвания,

събрани в едно, дават най-ясния отговор.

И разбра: този човек лъже. Няма никакъв гяурски бюлюк. Оня войвода е сам. Сам и ранен. Как тогава се е спасил миналия път?

Той пак заразпитва кехаята със същите заобиколни въпроси, все тъй тихо и внимателно. Българинът объркано отговаряше и както бе приклепнал, ту се навеждаше, ту изправяше гръб. Тъмната му фигура през цялото време се движеше в голямата сянка, която ибрикът хвърляше върху копринения плат на везирския чадър.

Усетил, че попада в нова следа, Юмер бей хвърли в ръцете му две кесии злато и някак приглушено, почти приятелски попита:

— Кажи ми кой спаси тогава бюлюкбашията Тодор Кехаята мълчеше.

И да искаше не можеше да отвори уста. Уплаши се. Втората кесия трябваше да получи, когато посочи хайдушкия бюлюк, сред който да се намира и главатарят. Защо сега боят му дава и двете кесии? Та нали може да изчезне и повече да не се яви при тях? Тогава и даскал Тодор ще се спаси ...

— Утре заран ще ти дам още една кесия!

Кехаята с трескави движения скри двете кесии в пояса си. Приведе се. Приличаше на тъмно вълмо в сянката на ибрика.

— Кажи ми ... ти ли го спаси оня път?

Вълмо кехая не разбра как тъй внезапно се отприщи нещо, отдавна затаявано в него. Отприщи се с една единствена дума:

— Аз...

- ... За да ни го продадеш още веднъж, тъй ли? Ашколсун!

Юмер бей няколко пъти изрече похвалата, но това беше само с уста. Целият се изпълни с презрение към тази топка от човешко месо в сянката на ибрика.

— Ашколсун, ашколсун! Сега върви да се напиш. Казах ти вече — утре ще получиш още една кесия.

Кехаята се измъкна безшумно, като притискаше калпака си към гърдите.

Като остана сам, Юмер бей се плесна по челото; ами че този човек, това дюнме е истинският Хитър Петър! Какво от това, че е зъл и намръщен? Нали целта на всяка хитрина е да измамиш другите? Не ги ли измами той? Не взе ли два пъти пари за едно и също нещо? А може

би е взел пари и от о н я войвода ... Тъй е. Целта на всяка хитрина е да измамиш. На гяурската хитрина. На техния Хитър Петър.

Не, те никога няма да имат свой Настрадаин ходжа. Най-много някой Настрадаин — Петър, както казваше, без да разбира какво говори, Кара Хасан, глупавият Кара Хасан.

Тъй, тъй е... В тези неща търновският аянин Юмер бей може да бъде излъган, но Сойтарията Юмер никога няма да се излъже. А тъкмо сега той никак не сметаше да си спомня, че е търновски аянин.

Приповдигна се, духна свещта и сянката на ибрика изчезна. Остана само мирисът на изгоряла лой.

[1] серем — затворена кола с малки прозорчета. ↑

[2] вода с амбра. ↑

[3] бинекташи — камък, на който се стъпва, да се възседне кон. ↑

[4] чадър (т.) — палатка. ↑

БАЛКАНА И КАСАБАТА

В един от кратките мигове на просветление той разбра че момичето, което се бе съгласило да му стане жена, не е никаква колибарка. Спомни си, че т я няколко пъти сърдито бе казвала: „Не съм никаква колибарка! Никаква колибарка не съм!“

Спомни си още, че в една от безумните нощи той бе попитал как се казва, а тя му отвърна кратко:

— Виша.

И толкова.

Чие момиче е?

Как се е научила така хубаво да се облича?

И говорът ѝ не е като на колибарско момиче...

Тя вече беше негова жена и той, като се свлече на лакти от одъра, припъпли до войводската си вулия, която висеше на стената, и извади дивита. Мастилото не беше засъхнало, имаше и подострено орлово перо — орлово! — тъкмо за онова, което се канеше да напише. Като скърцаше със зъби и се мъкнеше все така на лакти, той се върна при одъра, взе книгата на Жефарович и я разтвори на последната страница. Добре бе направил господин Жефарович, като бе оставил цяла празна страница.

Върху тази страница даскал Тодор войвода написа с разкривени (ръката му трепереше), но четливи букви:

„Да се знае! Девицата, наречена Виша, стана моя жена пред бога и нека я почитат всички като моя жена, отрочето, което ще се роди, да бъде наречено на мое име, защото то е моя кръв, и да ѝ помагат всички, които ме признават за даскал и войвода, тъй и се подписвам аз, даскал Тодор войвода от Трявна, и заявявам още, че хайдутувах заедно с дядо Кутю Байрактар, двамата заедно, без да се броят юначествата на останалите юнаци от дружината, избихме общо до двадесет и шест турци с народна цел“.

Няколко пъти прочете какво бе написал, постоя та засъхне мастилото. Ами ако той, кехаята, е добър човек и отровата му е нужна

за нещо друго. Отровно месо слагат в капаните за вълци ... или кой знае за какво може да му послужи отровата.

Стоеше до вратата, но не си тръгваше. Нещо я караше да не оставя сам войводата. Но започна да си втълпява сама — и така да прогонва тревогата от сърцето си: кехаята е добър човек, нали той е спасил войводата! И сега ще му помогне, щом потрябва. Затова тя не бива да се съмнява в него, не бива да вярва само на някакво смътно предчувствие и на подозренията си към хора като кехаята. Поп Маню ѝ бе внушил на никого да не се доверява и от всекиго зло да очаква. А то не е тъй, не е тъй, не е тъй.

Не мога повече... Не мога повече да бягам! Ще остана тук, ще се скрия в тази хралупа. Пищовите ми са пълни, ятаганът ми е в пояса, все ще поваля двама-трима османлии. Не! Най-напред оня, издайника! Ех, да са тука юнаците ми... Ще накладем буен огън, в огъня ще го хвърлим жив да се опече, прах да не остане от това скверно семе. А колибарите ще измислят песен ... как съм заловил издайника и как той ми се молел: Тодоре, стара войводо, от старо време останал, молба ще ти се помоля, в огън да не ме хвърлиш, едно ми око извади, една ми ръка отрежи, един ми крак отсечи, да ходя по свят, да прося, да ходя да те приказвам, каква си страшна войвода! Тъй ще пеят и ще разправят колибарите по хора и седенки, ама мене няма да ме има. Колкото юнаци са се появили в Стара планина, все са погинали. Черноризци пишат по псалтирите: „О, горе, кой предаде човека в турски ръце!“ Знам, че и за мене така ще пишат, така ще говорят, ама издайниците пак няма да се свършат... Ей, ти ли си издайникът? Ти ли ни продаде? Виждам те! Дърветата няма да се скрият. Само да ми паднеш в ръцете. Не се надявай на прошка, стига сме ви прощавали на вас, белязаните с печата на нечестивия, на вас, турски подлоги, вашата прошка е ятаган!

Динини иманънъ, верицата ти, гяурски бюлюкбаши! Заради тебе съм оставил топлия дюшек в сарая си и съм се домъкнал в този студен Балкан. Заради тебе! Ти с еврейски и арменски шашарми са това, но без тези крясъци пазарът няма да е пазар, а кафене с макамли разговори...

И сред цялата тая бъркотия Юмер бей пристъпва със синджир в ръката. Другият край на синджира е омотан около ръцете на гяурския бюлюкбашия. Бавно-върви гяуринът, нали е едър и тромав като мечка, зъл и настръхнал, не скланя глава, дръзко гледа хората, но-въпреки

това върви, какво ще прави, че няма да върви — зад гърба му е Кара Хасан с гол ятаган и от време на време го смущава в плещите.

Юмер бей избира пролуки в тълпата. Никой не гледа ни към него, ни към гяурина, който води. Но, изглежда, едрият роб започва да прави впечатление, защото ухото му долавя думи:

— Този си го бива да върти греблата на някой галеон.

— Кой го знае... Таквиз на вид едри и здрави понякога са каба ...

— Този не е каба, по зъбите се познава.

Юмер бей изпъчва гърди. Синджирът се е затоплил в ръката му. Чака да го попитат за цената на роба още преди да е стигнал на мястото за наддаване, за да каже: „Не го продавам!“.

„Как тъй, беим, как тъй не го продаваш — ще се учуди някой. — Защо тогава си го довел на Аврат пазар?“

„Да видите какви опасни гяури има! Затова съм го довел! — троснато ще отговори той. — Да видите какъв зор съм видял в Тирнова и по Коджа Балкан, докато уловя този баш гяурин ...“

Но никой не го подпитва, синджирът се опъва — инатчията гяурин се дърпа назад. Хайде, хайде напред!

... Като се пробуди, Юмер бей видя, че целият чадър се люлее и аха! ще падне. Дясната му ръка още държеше връвта, с която чадърът бе привързан към колчетата.

Ял съм вълча ябълка и змийско грозде, пил съм цвик от конско мляко... Не, не съм ял вълча ябълка, не съм и опитвал змийско грозде, чувал съм, че има цвик от конско мляко... Но малко ли други отрови са ме тровили? Защо той е купил отрова от знахарката? За мене ли я приготвя? Защо иска да ме отрови? Върху раната ми е посипан барут, затова така ме боли, като че с пздерка бъркат в нея ... Да има сега някой ... някоя добра жена да ми свари чорбица от охлюви! От охлюви, с малко киселец... пак ми съхнат устата, да има да пийна нещо киселичко...

Сам съм си виновен... В онази рамазанска нощ, нощта на съдбините, трябваше да си пожелаея през цялата година да имам спокоен сън. Аллах щеше да чуе молбата ми — та да не искам везирски каук! Сън като на уморен гълъб... като на кротко агне. А то... къде ли не ми ходи умът сега? Туй не е ли дженевизката кула на мегдана Каракъой? Няма, няма да се качвам! Сто четиридесет стъпала са това! Не ми трябва да гледам Стамбул от високо. Не искам! А-ааа!

Ще вървя, ще вървя, бюлюкбаши! Бюлюкбаши, войводо ... Ще вървя, само не опирай върха на ятагана в скута ми, не опирай, че боли. Моля ти се, Тудор бюлюкбаши, не ме погубвай, ще вървя нагоре. Стъпалата ли? Какво от това, че са толкова много? Ей сегичка ще ги изкача като дива коза, само да не вземеш да ме намушкаш в гърба. Недей, бюлюкбаши! Не съм искал да те продавам на Аврат пазар, от глупост те заведох там, исках да покажа бабаитлък, пък то истинският бабаитин си ти, признавам те за баш бабаит... Войвода ли искаш да те наричам? Та и аз съм войвода. Но ако ти заповядаш, никога вече няма да се наричам така и на другите ще забраня. Ти си истинският войвода. Признавам, признавам...

А в това време планината очакваше изгрева. Нямахше даже далечни отблясъци от идващата светлина, но стана много студено, както винаги, преди да се появи слънцето.

— Войводо...

Но войводата и не трепна.

Да не е умрял?

Вълю кехая се наведе над одъра.

Нищо му няма. Спи и кой знае какво сънува.

— Войводо ...

— А? Какво има?

— Ставай, войводо! Ставай да те водя при Крали марковия камък.

— Ти ли си, кехая? Ей сега... Чакай, чакай, мога и сам ...

В ръката на кехаята светеше малка лоена свещ.

Най-напред даскал Тодор сложи в пояса си двата пищова. Така, направо в пояса, без да запасва силяхлъка. Нагласяше ги от двете страни и си мислеше: този го е продал!

В съзнанието му още през нощта, в просъницата и бълнуванията се бяха заплели няколко думи, които сега се избистриха в толкова страшна мисъл, че той целият потръпна: ето защо кехаята иска да го заведе да пие от Кралимарковия камък. Да пие отровена росна вода ...

Но още е жив даскал Тодор войвода, още има ум и сила да се справи с един издайник. С един. С повече не може.

Кехаята му подаде пушката и клашника.

— Студено е, войводо.

— Ще ми помагаш да вървя! Взemi ми вулията.

— Като пийнеш от Кралимарковата стъпка, войводо ...

— Ще пия.

— ... не е далече.

— Знам. Все по билото. Ами... не е ли много тъмно?

— Тъмно е, ама виж отсреща зазорки. Зазорки. Изгревът. Ален като прясна кръв ...

— Книгата къде е? — изведнъж попита войводата.

— Каква книга?

— Чакай, чакай ... Знам къде е.

Не каза ни дума повече. Издайникът нищо не бива да научава за книгата. Нищо не бива да знае и за неговата невенчана невеста.

И като огледа празната каменна колиба, войводата с две ръце се улови за главата.

... боже, боже ако виждаш и чуваш, ако си всемогъщ и вездесъщ... богохулствувам, боже, ти си всемогъщ и вездесъщ... ти всичко виждаш и чуваш. Гледай сега, боже, какво ще донесе този изгрев в Балкана, гледай, гледай, ти поне гледай ...

И тръгнаха нагоре, към билото.

13!

Някъде долу оставаше Сечената скала, останките от скалата, която някога си дядо Михо беше сякъл, за да си прави твърдина в планината.

Някъде в гънките на тази планина беше медникът с родословните знаци, с името на оня кир Тодор, който дошъл от Търново, когато турците завзели престолнината на българската държава.

И щитът, превърнат във връшник, беше някъде тук, из в тази мълчалива планина.

И девицата, наречена Виша.

И книгата...

Толкова много късчета бяха пръснати наоколо от самия него, че войводата си каза: и най-лошото да го чака горе при Кралимарковия камък, пак нещичко ще остане.

Вървяха, обърнали гръб на изгрева.

— Още малко, войводо!

Кехаята беше готов да го носи, но то й само опираше ръка в рамото му и вървеше с бавна крачка.

Виждаше сянката си — два пъти по-голяма от него, дълга и тънка. Виждаше вече и Кралимарковия камък — колкото воденичен камък сред малката поляна на самия връх.

Но какви са тези стъпки наоколо? Пресни са, тревата е още полегнала.

— Аз ... ей сегичка, войводо ... И кехаята притича към поляната. Войводата спря да си отдъхне. Но очите му следяха кехаята, който отиде при камъка, надвеси се и завика:

— Има росна вода, войводо!

Като се подпираше на пушката си, Тодор войвода бавно, крачка по крачка, отиде при камъка.

Стъпката на Крали Марко върху камъка беше толкова голяма, че в нея можеха да се вместят стъпалата на трима едри балканджии.

Чак до горе беше пълна с росна вода.

Защо чак до горе?

Кога друг път е имало толкова много вода?

А скоро не е валяло...

— Пийни си, войводо! Пийни си, че да се връщаме колибата...

— Няма вече да се връщам в колибата.

— Как тъй? — не разбра кехаята.

— И от камъка няма да пия!

- ... то си е твоя работа, войводо.

— Ти защо не пиеш?

— Здрав съм, нищо ми няма.

— И на мене нищо ми няма. Хайде сега, връщай се в къшлата си, а пък аз ще вървя другаде. И тръгна, като се подпираше с пушката.

— Чакай, войводо! — настигна го кехаята и го улови за раменете.

Той гнусливо се отърси от ръцете му.

— Не отивай нататък, войводо! Снощи се появи потеря...

Но войводата тръгна през поляната. Изведнъж се разнесе дрезгав глас:

— Давранма!^[1]

От глоговите храсти се подадоха дулата на пушки.

— Предай се, войводо! Хвърли пушката и пищовите! - изпищя кехаята.

Беше смешно такъв едър мъж да пици така тънко и толкова много да се плаши от турците.

Войводата се приведе и целият се простря във високата трева.

Запъпли към Кралимарковия камък. Пъплеше и гледаше кехаята, който, приклепнал от другата страна на камъка, уплашено въртеше очи.

Откъм глоговите храсти се разнесе все същият началнически глас:

— Юрюин! Вурунуз! Тичайте! Удрете! Няколко чалмалии се появиха на поляната. Щракна кремъкът на пушката на войводата.

— Вай... — изохка един сейменин и се свлече на земята.

Още веднъж изщрака кремък о желязо.

Чу се гръм. Пищовът, който войводата продължаваше да държи в дясната си ръка, димеше, когато още един сейменин изохка от смъртна болка.

Останалите сеймени тичешком се върнаха и се скриха зад храстите.

— Недей, войводо! Недей стреля! — пак запищя кехаята.

Даскал Тодор захвърли пищова, с който беше гръмнал, отмести настрана пушката. Те вече не можеха да му послужат, нямаше време да ги пълни наново. Но вторият пищов също беше зареден и той го насочи към кехаята.

Деляха ги две крачки. И камъка между тях.

— Ти си ме продал! Ти и по-рано ни предаде!

— Не съм, войводо...

— Пий от камъка!

Долната челюст на кехаята като че се откачи.

— Пий!

— Войводо ...

Но войводата вече беше до него, опря дулото на пищова в сляпото му око и натисна главата му към вдлъбнатината в камъка.

— Пий! Пий!

Така му натисна главата, че издайникът и да искаше да се извие встрани вече не можеше — цялото му лице потъна в мътната вода.

— Пий! Юдинско семе! Пий или ще ти пръсна главата!

— Вой... ааа... ъ-ъ-ъ...

Жилав врат има този мръсен издайник. Жилав. Но защо така изведнъж се отпусна? Не, не се отпусна, някак особено се вкаменява. Пръстите му изтръпнаха, той ги разтвори и кехаята се свлече встрани.

От устата му започна да излиза пяна. Хъркаше, давеше се, цялото му тяло се гърчеше.

— Давранма — пак извика същият глас откъм глоговите храсти.

Но войводата дори не се обърна.

— Юрюйи!

С голи ятагани в десните ръце и с пищови в левите десетина сеймени едновременно се появиха откъм храстите.

... всичките не мога, само един ...

И си избра един наперен сейменин, който най-бързо тичаше и най-силно викаше.

Много барут беше сложил, силно изгърмя и цяло облаче дим се появи.

Сеймените пак побягнаха, като оставиха един труп след себе си.

Войводата захвърли и втория пищов.

Беше забравил да вземе ятагана си И големия си нож бе забравил. Беше с голи ръце. Как, как не се сети, че и той трябва да умре! Та сега чалмалиите могат жив да го хванат. Няма да го хванат!

Той опря длани в камъка и надникна в мътната вода, останала в Кралимарковата стъпка.

... от тука пи издайникът. От същото място ли трябва да пия и аз? От едно и също място ли идва смъртта ни, на издайниците и на хайдутите мъже като мене? Една и съща ли е кръвта ни? Наведе се и пи.

Отровната вода беше блудкава, лигава, но от нея още остана в дъното на дълбнатината и той започна да обира капките с език. Жаждата, която го бе мъчила толкова дълго, сега поне щеше да бъде утолена.

Когато Юмер бей запъхтян изкачи стръмнината и отиде на поляната, потераджиите вече се бяха насъбрали около камъка и гледаха двата трупа.

Той нетърпеливо разбута хората си и припряно запитва:

— Кой, кой е гяурският бюлюкбашия?

Най-напред загледа едрия, мустакат мъж, който бе изплезил език и изцъклил очи. Такъв едър и здрав човек трябваше да бъде войводата, който го бе карал нощес с ятагана си да се качва по сто четирийсетте стъпала на джеиевизката кула в Стамбул.

— Този е, беим — рече някой и Юмер бей отмести поглед.

И видя един слаб млад мъж, с дълги коси и светли очи, застинали в ням въпрос към него: защо, войводо, ме уби?

... но аз не съм те убивал. Ти сам се отрови. Аз щях да те закарам в Стамбул, щях да те хваля колко си курназ и ербап, може би щяхме да те обесим или да те посечем, но то е друга смърт ...

И за да не гледа повече измъчения, кротко заспал в смъртта си истински войвода, той, търновският войвода аянин, извади пищова си от силяхлъка и го насочи към трупа на издайника.

Премери се бавно, спокойно и натисна спусъка. (... в старите книги е записано, че не се минало много време след смъртта на даскал Тодор войвода и в Тревненския Балкан се появил с още по-голяма дружина Мали Стоян войвода. Ала се появил и издайник, който...)

[1] Давранма! (т.) — „Предай се!“ ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.